

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ГОДИШЊАК

ФИЛОЗОФСКОГ ФАКУЛТЕТА У НОВОМ САДУ

КЊИГА L-1

ISSN 0374-0730

e-ISSN 2334-7236

doi: 10.19090/gff.v50i1

Нови Сад, 2025.

Издавач
ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ НОВИ САД

За издавача
проф. др Миливој Алановић, декан

Уређивачки одбор

проф. др Милан Ајцановић; проф. др Едита Андрић; проф. др Тамара Валчић Булић;
проф. др Невена Варница; проф. др Ана Генц; проф. др Алексеј Кишјухас; проф. др
Бојана Ковачевић Петровић; проф. др Милена Летић-Лунгулов; доц. др Борка
Малчић, проф. др Олга Панић Кавгић; проф. др Драгана Поповић; проф. др Дејан
Пралица; проф. др Марина Пуја Бадеску; доц. др Марица Рајковић; проф. др Гордана
Ристић; проф. др Бојана Стојановић-Пантовић; проф. др Марина Шимакова
Спевакова

Инострани чланови Уређивачког одбора

проф. др Давид Астори (Парма), доц. др Шандор Бордаш (Баја), Јао Дзи, (Беј Вај,
Кина), проф. др Уго Влаисављевић (Сарајево), проф. др Александер Воел (Франкфурт
на Одри), проф. др Јурај Гловња (Њитра), проф. др Богуслав Зиелински (Познањ),
проф. проф. др Звонко Ковач (Загреб), др Силвија Мартинез Фереиро (Гронинген),
проф. др Михаил Мозер (Беч), проф. др Дејвид Норис (Нотингем), проф. др Николај
Попов (Софија), др Владислава Рибникар (Нотингем), проф. др Ангела Рихтер (Хале),
проф. др Данијел Сорин Винтила (Темишвар), проф. др Жан-Жак Татен Гурије (Тур,
Француска), доц. др Слађан Турковић (Загреб), проф. др Лејла Турчило (Сарајево),
проф. др Бјорн Хансен (Регенсбург).

Уредници
проф. др Александра Блатешић
проф. др Снежана Божанић

Секретари редакције
проф. др Невена Варница
проф. др Милена Летић-Лунгулов

Технички секретари
Зоран Милошевић, Маја Ховањски

Прелом и дизајн корица
проф. др Ивана Иванић

Лектура
проф. др Марина Курешевић

Аутори су одговорни за језичку исправност својих радова.

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду штампа се уз финансијску помоћ
Министарства просвете, науке и технолошког развоја Републике Србије.

UNIVERSITY OF NOVI SAD

ANNUAL REVIEW

OF THE FACULTY OF PHILOSOPHY VOLUME L-1

ISSN 0374-0730

e-ISSN 2334-7236

doi: 10.19090/gff.v50i1

Novi Sad, 2025.

Publisher
FACULTY OF PHILOSOPHY IN NOVI SAD

Representing the Publisher
prof. dr. Milivoj Alanović, Dean

Editorial Board

Dr. Milan Ajdžanović, Professor, Dr. Edita Andrić, Professor, Dr. Tamara Valčić Bulić, Professor, Dr. Nevena Varnica, Associate Professor, Dr. Ana Genc, Associate Professor, Dr. Aleksej Kišjuhas, Associate Professor, Dr. Bojana Kovačević Petrović, Associate Professor, Dr. Milena Letić-Lungulov, Associate Professor, Dr. Borka Malčić, Assistant Professor, Dr. Olga Panić Kavgić, Professor, Dr. Dragana Popović, Associate Professor, Dr. Dejan Pralica, Professor, Dr. Marina Puja Badesku, Professor, Dr. Marica Rajković, Assistant Professor, Dr. Gordana Ristić, Associate Professor, Dr. Bojana Stojanović-Pantović, Professor, Dr. Marina Šimak Spevakova, Associate Professor.

Foreign members of the Editorial Board

Dr. David Astori, Professor (Parma), Dr. Sándor Bordás, Assistant Professor (Baja), Jao Dzi (Bay Wai, China), Dr. Juraj Glovnja, Professor (Nitra), Dr. Boguslaw Zielinski, Professor (Poznań), Dr. Zvonko Kovač, Professor (Zagreb), Dr. Silvia Martinez Ferreiro (Groningen), Dr. Michael Moser, Professor (Vienna), Dr. David Norris, Professor (Nottingham), Dr. Nikolay Popov, Professor (Sofia), Dr. Vladislava Ribnikar (Nottingham), Dr. Angela Richter, Professor (Halle), Dr. Daniel Sorin Vintila, Professor (Timisoara), Dr. Jean-Jacques Tatin Gourier, Professor (Tours), Dr. Lejla Turčilo, Professor (Sarajevo), Dr. Slađan Turković, Assistant Professor (Zagreb), Dr. Ugo Vlasisavljević, Professor (Sarajevo), Dr. Alexander Woell, Professor (Frankfurt an der Oder), Dr. Bjorn Hansen, Professor (Regensburg).

Editors

Dr. Aleksandra Blatešić, Professor
Dr. Snežana Božanić, Professor

Assistants to the Editors

Dr. Nevena Varnica, Associate Professor
Dr. Milena Letić-Lungulov, Associate Professor

Technical Secretaries

Zoran Milošević, Maja Hovanjski

Layout and Cover Design

Dr. Ivana Ivanić, Associate Professor

Proofreading

Dr. Marina Kurešević, Professor

Authors are responsible for linguistic and grammatical correctness of their papers.
Annual Review of the Faculty of Philosophy in Novi Sad is printed with the financial assistance of the Ministry of Education, Science and Technological Development of Republic of Serbia.

РЕЦЕНЗЕНТИ

Маја Анђелковић, редовни професор, Универзитет у Крагујевцу
Љиљана Аћимовић, редовни професор, Филолошки факултет у Бањој Луци
Јелена Биљетина, предавач, Универзитет у Новом Саду
Слободан Бјелица, редовни професор, Универзитет у Новом Саду
Весна Булатовић, доцент, Универзитет у Новом Саду
Горан Видовић, ванредни професор, Универзитет у Београду
Снежана Вукадиновић, редовни професор, Универзитет у Новом Саду
Ивана Иванић, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду
Ана Јовановић, ванредни професор, Универзитет у Београду
Елеонора Ковач-Рац, редовни професор, Универзитет у Новом Саду
Ана Макишова, редовни професор, Универзитет у Новом Саду
Саша Марковић, редовни професор, Универзитет у Новом Саду
Ана Митревски, доцент, Универзитет у Новом Саду
Катарина Митрићевић-Штепанек, доцент, Универзитет у Београду
Катарина Митровић, научни саветник, Универзитет у Београду
Беатрикс Оско, Институт за историјску и уралску лингвистику, Мађарска
Стефана Пауновић Родић, доцент, Универзитет у Београду
Зоран Пауновић, редовни професор, Универзитет у Новом Саду
Марина Петровић Јилих (Jülich), ванредни професор, Филолошко-уметнички
факултет у Крагујевцу
Биљана Радић-Бојанић, редовни професор, Универзитет у Новом Саду
Павле Секеруш, редовни професор, Универзитет у Новом Саду
Борис Стојковски, редовни професор, Универзитет у Новом Саду
Зузана Тирова, доцент, Универзитет у Новом Саду
Светлана Томин, редовни професор, Универзитет у Новом Саду
Ана Халас, ванредни професор, Универзитет у Новом Саду

REVIEWERS

Maja Anđelković, Full Professor, University of Kragujevac,
Ljiljana Aćimović, Full Professor, University of Banja Luka
Slobodan Bjelica, Full Professor, University of Novi Sad,
Jelena Biljetina, Foreign Language Teacher, University of Novi Sad,
Vesna Bulatović, Assistant Professor, University of Novi Sad
Goran Vidović, Associate Professor, University of Belgrade,
Snežana Vukadinović, Full Professor, University of Novi Sad,
Ivana Ivanić, Associate Professor, University of Novi Sad
Ana Jovanović, Associate Professor, University of Belgrade
Eleonóra Kovács Rácz, Full Professor, University of Novi Sad,
Ana Makišova, Full Professor, University of Novi Sad
Saša Marković, Full Professor, University of Novi Sad
Ana Mitrevski, Assistant Professor, University of Novi Sad
Katarina Mitrićević Štepanek, Assistant Professor, University of Belgrade
Katarina Mitrović, Principal Research Fellow, University of Belgrade
Beatrix Oszko, Institute for Historical and Uralic Linguistics, Hungary
Stefana Paunović Rodić, Assistant Professor, University of Belgrade
Zoran Paunović, Full Professor, University of Novi Sad
Marina Petrović Jilih (Jülich), Associate Professor, University of Kragujevac
Biljana Radić Bojanić, Full Professor, University of Novi Sad
Pavle Sekeruš, Full Professor, University of Novi Sad
Boris Stojkovski, Full Professor, University of Novi Sad
Zuzana Tirova, Assistant Professor, University of Novi Sad
Svetlana Tomin, Full Professor, University of Novi Sad
Ana Halas, Associate Professor, University of Novi Sad

УВОДНА РЕЧ УРЕДНИКА

Поштовани читаоци,

Са нарочитим поносом вас подсећамо да ове године *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду* исписује и штампа свој јубиларни 50. број, до којег је дошао након низа искушења, изазова, борби и најзад потврде својих квалитета. Оних који остављају трага у времену свог постојања. Неизбрисив отисак упорности и доследности, жеље за науком и истраживањем упркос бројним свакодневним недаћама. Као стабло које док се грана, шири и уздиже ка висинама, истовремено иде и у дубину у којој оставља своје корење. Будућим генерацијама, младим поколењима и новим изданицима са несаломивом жудњом за знањем.

Данас, након девет месеци највећих искушења икада за Универзитет у Новом Саду, као плод у времену колективног сазревања, у којем је било пуно тога реченог а још увек непојмљивог, представљамо вам прву свеску 50. броја са 13 прилога: дванаест радова и један приказ из области филолошких и друштвено-хуманистичких наука, на српском, словачком, енглеском и мађарском језику. Нашим вредним ауторима и сарадницима захваљујемо на указаном поверењу уз искрене жеље да наставе да својим радом доприносе академској заједници њеним универзалним језиком – стручним, научним, етичким и филозофским.

Четири рада овог броја посвећена су језичким темама. Тамара Вережен је на новинском корпусу енглеских и српских израза идентификовала случајеве речи *инфлација* и метафоричких израза који су приликом поређења указали на постојање значајних културолошких разлика, поред универзалности појмовних метафора. Тако се у српском језику огледа тенденција ка песимистичким и фаталистичким метафорама, док је у енглеском присутан проактиван приступ инфлацији као економском феномену. У области семантике и метафоре приказала је резултате свог истраживања и Тамара Станковић, која је обрадила тему лажних парова, уз релевантне класификације и узроке настанка различитих механизма који доводе до ове језичке појаве. У оквиру ове теме, Станковић посматра метафору и метонимију уз друге језичке феномене као што су: семантичка специјализација, генерализација, пејоризација и мелиорација. Два прилога баве се словачким језиком и интерференцијом словачког и српског језика. А. Макишова и Ј. Ухларик (Anna Makišová, Jasna Uhláriková) поређењем аугментатива у словачком и српском језику представљају досадашња

истраживања из те области, али и дају свој допринос у посматрању именичких аугментатива, као и аугментатива других врста речи: придева, прилога, бројева и глагола. Други рад који се бави словачким језиком, и то у војвођанској средини, представиле су А. М. Лачок и Д. Марчок (Anna Margaréta Lačoková, Daniela Marčoková) које су језик анализирале кроз призму међујезичких контаката у језику новинара, с посебном пажњом на електронском медију у којем чешће долази до грешака и утицаја српског на лексичком, морфолошком, синтаксичком и стилистичком нивоу.

Занимљиву и актуелну тему учења енглеског језика путем дигиталних уређаја представиле су Јагода Топалов и Љиљана Кнежевић у свом истраживању, заснованом на анкетирању студената Универзитета у Новом Саду, у којем су изнеле резултате истраживања, перцепцију студената о ефикасности такве методе учења, као и низ других корисних запажања.

Из области хунгарологије аутори се могу упознати са обимном студијом Сабо Лаки Богларке (Szabó Laki Boglárka), заснованој на подацима из упитника и интервјуа, у којој се ауторка бави одликама избора и обичаја давања личног имена код особа које живе у мађарско-српским мешовитим браковима у Пачиру, војвођанском насељу на северу Бачке.

Ово издање садржи два рада из области историјских наука која хронолошки обухватају период од 17. до 20. века. Марија Митић и Данијела Ђоровић су на примеру дукала, тј. обавештења дужда Алвизеа Контаринија из 17. века, написаном на венетском дијалекту староиталијанског језика, представиле вредно сведочанство на пољу културне и књижевне историје и дипломатике. Други историјски приказ стиже из пера Владимира Хузјана, који је детаљно описао и фотографијама документовао два супротна чина у историји Вараждина и шире – у историји Хрватске, а то је првобитно величање улоге и значаја краља Александра I Карађорђевића које се завршило силовитим рушењем његовог споменика.

У раду Милице Пасуле читаоци се могу упознати са тумачењем циклуса новеле *Флорентинске ноћи* (1836) Хајнриха Хајнеа, из угла социологије културе и уз имплементацију теоријских поставки родних студија и психоаналитичког приступа у анализи хабитуса и капитала.

Два рада у овом јубиларном броју посвећена су темама филма: Гордана Смуђа и Сања Маричић Месраовић су нас одвеле на путовање кроз време и простор у Алмодоваровом остварењу *Хулијета*, у којем је режисер техником аналепсе, наративима сећања, дијалога и догађајима у садашњости приказао и објаснио прошлост; с друге стране, Горан Петровић у оквиру филмских остварења *Роки* и *Роки 4* описује плодове успешних херојских

путовања Рокија Балбое, којег анализира у светлу модерног митског јунака. Митове, али овог пута из старозаветних и новозаветних апокрифа с темом путовања на онај свет и загробног живота, описали су Наташа Половина и Милош Јоцић у свом раду, уједно и анализи приповетке *На онај свет* Борисава Станковића у контексту апокрифне литературе.

Овај број садржи и један драгоцен приказ ауторке Николине Зобенице која нам је детаљно приближила тему књиге Наташе Ракић под насловом *Намибија: сећање на колонијалну прошлост у савременом немачком роману*, у издању ФИЛУМА из Крагујевца (2024, стр. 288). У својеврсном колонијалном дискурсу приказано је једно од најмрачнијих поглавља у историји западне цивилизације, а поготово Немачког царства према тзв. „црном“ континенту, уз пројекцију сопствене таме на Другога. Штиво за препоруку свим истраживачима из друштвено-хуманистичких области и дубоку рефлексију о укорененом и широко распрострањеном антропоцентризму, који проналази свој терен у глобалном, социолошком и историјском контексту.

Завршавамо ову уводну реч подсећањем да сваки појединац исписује странице свог животног пута у богато испреплетеној мрежи сусрета и раскрсница са другима. Аутентичан, јединствен и непоновљив. Стога позивамо академску заједницу да га учинимо што лепшим, хуманијим, испуњеним хумором у изазовним тренуцима, смисленијим и поучним.

Заједно.

Јер тако вреди више.

С поштовањем,

проф. др Александра Блатешић

уредница свеске за хуманистичке науке

проф. др Снежана Божанић

уредница свеске за друштвене науке

У Новом Саду, јули 2025. године

САДРЖАЈ

TABLE OF CONTENTS

УВОДНА РЕЧ УРЕДНИКА.....	10
Anna Makišová	17
Jasna Uhláriková	
AUGMENTATÍVA V SLOVENČINE A V SRBČINE	
Jagoda Topalov	33
Ljiljana Knežević	
A STUDENTS' VIEW ON THE EFFECTIVENESS OF IDLE	
Tamara Verežan	51
UNIVERSAL METAPHORS AND CULTURAL VARIATIONS IN THE CONCEPTUALIZATION OF INFLATION IN ENGLISH AND SERBIAN	
Tamara Stanković	69
ISTORIJSKI UZROCI I SEMANTIČKI MEHANIZMI NASTANKA LAŽNIH PAROVA	
Гордана Смуђа	83
Сања Маричић Месаровић	
ПУТОВАЊЕ КРОЗ ВРЕМЕ И ПРОСТОР У АЛМОДОВАРОВОЈ „ХУЛИЈЕТИ“	
Anna Margaréta Lačoková	99
Daniela Marčoková	
VÝSKUMY JAZYKA SLOVENSKÝCH VOJVODINSKÝCH MÉDIÍ (POHĽAD ZVNÚTRA)	
Szabó Laki Boglárka	115
NÉVADÁSI SZOKÁSOK A VEGYES HÁZASSÁGBAN ÉLŐK KÖRÉBEN PACSÉRON	
Milica Pasula	131
ZNAČAJ HABITUSA I KAPITALA U CIKLUSU NOVELA <i>FLORENTINSKE NOĆI</i> HAJNRIHA HAJNEA	

Марија Митић	145
---------------------------	-----

Данијела Ђоровић

ПРИМЕР ПРЕПИСКЕ КАНЦЕЛАРИЈЕ МЛЕТАЧКОГ
ДУЖДА ИЗ 17. ВЕКА: ДУКАЛ ДУЖДА АЛВИЗЕА КОНТАРИНИЈА

Vladimir Huzjan	157
------------------------------	-----

КАКО СУ У VARAŽDINU HVALILI I VRIJEĐALI
KRALJA ALEKSANDRA I. KARAĐORĐEVIĆA,
PODIGLI MU PA SRUŠILI SPOMENIK?

Горан Ј. Петровић	179
--------------------------------	-----

МОНОМИТ ХЕРОЈСКОГ ПУТОВАЊА И ЊЕГОВЕ
ПОРУКЕ У ФИЛМОВИМА *РОКИ* И *РОКИ IV*

Наташа Половина	201
------------------------------	-----

Милош Јоцић

ПРЕДСТАВЕ ЗАГРОБНОГ ЖИВОТА У ПРИПОВЕЦИ
НА ОНАЈ СВЕТ БОРИСАВА СТАНКОВИЋА
У КОНТЕКСТУ АПОКРИФНЕ ЛИТЕРАТУРЕ

ПРИКАЗИ

Николина Н. Зобеница

ЗАТАШКАНА КОЛОНИЈАЛНА ПРОШЛОСТ НЕМАЧКОГ ЦАРСТВА.....	217
---	-----

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ	221
---	-----

Anna Makišová*
Filozofická fakulta
Univerzita v Novom Sade

Jasna Uhláriková
Filozofická fakulta
Univerzita v Novom Sade

UDK 811.162.4:811.13.414]³373
DOI: 10.19090/gff.v50i1.2574
orcid.org/0000-0002-4479-8275
orcid.org/0000-0002-2535-4089
Original scientific paper

AUGMENTATÍVA V SLOVENČINE A V SRBČINE**

Príspevok sa zameriava na porovnávaci výskum augmentatív v slovenčine a v srbčine. Podávame prehľad o tom, kto z jazykovedcov skúmal augmentatíva v uvedených jazykoch. Uvedieme tvorenie augmentatív v slovenskom a srbskom jazyku. Pozornosť venujeme v prvom rade substantívnym augmentatívam, ich tvoreniu, slovníkovým formám, gramatickému rodu i významu. Potom porovnáme adjektívne, adverbálne, numerálne a verbálne augmentatíva v oboch jazykoch. Cieľom výskumu bolo poukázať na zhody a odlišnosti v slovenčine a srbčine.

Kľúčové slová: augmentatíva, tvorenie augmentatív, slovenčina, srbčina, konfrontačný výskum.

1. ÚVOD

V slovenčine výskum augmentatív bol spracovaný najmä v oblasti derivácie, lexikografie a morfológie. Stručne a veľmi skrátka sa píše v učebnici *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia* (1980). Autori uvádzajú, že „augmentatíva [...] nemajú nikdy čisto kvantitatívny ráz: čisto kvantitatívny charakter má len slovné spojenie typu veľký dom, no nikdy nie augmentatívum utvorené sufixom“ (Ondrus–Horecký, & Furdík, 1980: 161). Aj J. Furdík (2004) veľmi stručne uvádza augmentatíva. Píše, že „augmentatívnosť neznamena len kvantitatívnu veľkosť, ale vždy nesie v sebe aj expresívne hodnotenie“ (Furdík, 2004: 90). V *Slovníku súčasného slovenského jazyka A – G* sa uvádza, že augmentatívum je slovo so zveličeným významom, zveličené slovo, obyčajne so záporným citovým zafarbením, napr. *chlapčisko, obrovitánsky*. E. Smiešková

* makisova.anna@gmail.com

** Príspevok vznikol v rámci projektu *Innovation and Optimization of Educative Tools and Resources in The Field of Slovak Language Education Beyond The Territory of Slovakia* (SKLA) z program Erasmus+. Číslo projektu: 2021-1-SK01-KA220-HED-000032157.

písala o augmentatívach v *Slovníku spisovného jazyka* (1956). Augmentatíva triedi do troch skupín. Prvú skupinu tvoria augmentatíva, ktoré vyjadrujú „skutočné zveličenie, zväčšenie [...] veľké rozmery, mohutnosť“ (Smiešková, 1956: 79). Do druhej skupiny autorka príspevku zaradila tie, ktoré popri zveličení vyjadrujú aj negatívny citový postoj. Tieto slová môžeme zaradiť k pejoratívam. Z kontextu možno zistiť, či je slovo pejoratívne alebo zveličené. Autorka uvádza, že zveličenie a pejoratívnosť môže byť aj neoddeliteľnou súčasťou slova. Tretiu skupinu tvoria slová, ktorými zveličujeme vlastnosť veci nimi pomenovávanej a nie rozmery. Patria sem len životné podstatné mená a zveličenie je spojené s expresivitou. F. Kočiš (1966) píše o dvojrodovosti augmentatív zakončených na *-isko* v lexikografickom spracovaní. Zaujal ho teoretický prístup, o akú teóriu sa opierala lexikografia pri spracovaní augmentatív. Uvádza, „že sa všetky augmentatíva (okrem augmentatív odvodených od podstatných mien stredného rodu) zaraďujú ako dvojrodové v lexikografickom spracovaní“ (Kočiš, 1966: 301). Po podrobnom rozbere autor uzaviera, že uvedené zveličené podstatné mená sú jednorodové, sú stredného rodu. Len augmentatíva, ktoré sú utvorené od životných podstatných mien mužského rodu, možno hodnotiť ako dvojrodové, mužského a stredného rodu. Augmentatíva v slovenčine a v srbčine z kontrastívneho prístupu analyzovala A. Makišová (2005). Autorka píše o tvorení substantívnych augmentatív, uvádza odvodzovacie prípony v týchto dvoch slovanských jazykoch a o rode zveličených podstatných mien. Autorka konštatuje, že v srbčine sa vyskytuje väčší počet odvodzovadzieh prípon na tvorenie zveličených substantív ako v slovenčine.

V srbskom jazyku sa vyskytuje väčší počet štúdií z uvedenej oblasti. Najviac štúdií a príspevkov je z oblasti derivatológie. O tvorení augmentatív písali M. Kiršova (1988). Jazykovedkyňa sa vo výskume zamerala na augmentatíva so sufixami *-ina*, *-etina*, *-urina* v oblasti lexikografie, v tzv. Vukovom slovníku (*Српски рјечник*, 1818). Uvádza frekvenciu sufixov, ale analyzuje aj rod jednotlivých zveličených podstatných mien. Z tejto oblasti písal aj jazykovedec S. Novokmet (2012) o derivátoch so sufixom *-ina*, ktoré nie sú v troch najvýznamnejších výkladových slovníkoch srbského jazyka, *Rečnik srpskohrvatskog književnog jezika I – IV* (Matica srpska, 1983), *Rečnik srpskohrvatskog književnog i narodnog jezika* (Srpska akademija nauka i umetnosti) a *Rečnik srpskoga jezika* (Matica srpska, 2011). Uvádza príklady na všetky odvodzovacie prípony a uzaviera, že ak berieme do úvahy aj prevzaté slová z cudzích jazykov, korpus slov bude značne bohatší a najmä, ak do korpusu zaradíme aj aktuálne texty z internetu. A. Peco (1996) z retrográdneho slovníka (*Rückläufiges Wörterbuch des Serbokroatischen I–II*, 1965 – 1967) autora J.

Matešića uvádza všetky lexémy, ktoré sa končia na *-ura* (*-dura*, *-čura*). Je ich úhrne 255, ale autor príspevku uvádza, že nie sú vyčerpané všetky lexémy, ktoré v srbskom jazyku majú toto zakončenie. Niektoré z uvedených lexém zaraďuje k augmentatívam, napr.: *bradura*, *bradurina*, *glavura*, *pijandura*. Deriváciu a jednotlivé odvodzovacie prípony pri augmentatívach v srbčine sleduje aj N. Bečeva (2000). Vo svojom príspevku píše o viacerých tvaroch v rámci jednej lexémy. Veľké množstvo dubliet je pri substantívnych augmentatívach, keď tvoríme z jedného základu pomocou rôznych prípon: *ručurda*, *ručetina*, *ručurina*. Pri odvodzovaní nastávajú hláskoslovné alternácie. Sémantika niektorých dubletných augmentatív je rovnaká, napr. *baretina/barečina*, ale pri niektorých sa modifikuje význam, napr. *bačvetina/bačvina*. Z oblasti derivácie písala v príspevku aj lingvistka D. Veljković-Stanković (2007). Uvádza, že augmentatíva tvoríme nielen sufixálne, ale aj prefixálne, pričom treba brať do úvahy aj objektívne a subjektívne hodnotenie. Tvrdenie ilustruje príkladmi z umeleckej literatúry. Srbský jazykovedec V. Jovanović (2010) uverejnil monografiu o deminutívnych a augmentatívnych podstatných menách v srbčine. Uvádza sufixy, ktorými sa tvoria augmentatíva v srbčine, hláskoslovné zmeny, ktoré nastávajú pri odvodzovaní a príklady excerptované zo slovníkov. Z morfológického hľadiska o augmentatívach v srbčine písal D. Čampar (1984). Gramatický rod podstatných mien určujeme v srbčine podľa zakončenia. Ak sa podstatné meno končí na samohlásku, je ženského rodu, ak sa končí na samohlásku *-e*, bude stredného rodu. Iba augmentatíva derivované príponou *-ište*, sú stredného rodu. Z aspektu gramatickej kategórie čísla pri augmentatívach rozlišujeme jednotné a množné číslo. Pomnožných podstatných mien je len niekoľko a singuláriá tantum sa nevyskytujú.

O augmentatívach v srbčine a češtine písala K. Mitrićević-Štepanek (2020) na podklade materiálu z českého národného korpusu. Východiskovým jazykom bol srbský jazyk. Prostredníctvom kontrastívnej analýzy autorka sa zamerala na tvorenie a sémantickú analýzu. Pri porovnaní derivačných sufixov autorka konštatuje, že v srbčine sa vyskytuje väčší počet ako v češtine. Tiež pri preklade, nie vždy v češtine je ako ekvivalent augmentatívum. Svoje tvrdenia argumentuje príkladmi z prekladovej srbsko-českej literatúry.

2. TVORENIE SUBSTANTÍVNÝCH AUGMENTATÍV

Substantívne augmentatíva čiže zveličené slová v slovenčine sú všetky substantíva modifikované príponou *-isko*, ktoré už svojou príponou naznačujú, že sa nimi pomenúva relatívne väčší rozmer ako je primerané. Augmentatívnou príponou sa vyjadruje rozmer, ktorý sa zdá neprimerane veľký, alebo sa môže vyjadrovať vyššia miera negatívnych vlastností. Niekedy sa môže poukazovať aj na kladný vzťah k pomenovanému (*dobráčisko*).

V *Lexikológii* (1980) sa uvádza, že „augmentatívnosť“ vystupuje k deminutívnosti ako protipól. Vyjadruje sa pomocou sufixov“ (Ondrus et al., 1980: 161). Augmentatíva nemôžeme pozorovať len ako niečo kvantitatívne, veľké, ale treba brať do ohľadu aj expresívne hodnotenie. Ak sú nám javy, osoby a veci na určitý spôsob nesympatické, pomenúvame ich augmentatívmi. Podľa *Lexikológie* (Ondrus et al., 1980: 161) augmentatíva majú kvalitatívno-kvantitatívny alebo kvalitatívny charakter. E. Smiešková (1956) augmentatíva člení do troch skupín:

1. Substantíva, v ktorých prípona *-isko*, *-sko* znamená skutočné zveličenie, expresívne vyjadruje veľké rozmery, napr. *domisko* (veľký dom), *stromisko* (veľký strom).

2. Substantíva, v ktorých prípona *-isko*, *-sko* vyjadruje popri zveličení aj negatívny citový postoj, slová sa stávajú pejoratívnymi, napr. *chlapisko* (veľký chlap, ale aj nesympatický), *psisko* (veľký pes, ale aj zlý). Zveličenie a pejoratívnosť môže pri týchto substantívach vystupovať súčasne alebo oddelene, čo možno zistiť iba z kontextu. Tu je najčastejší osobný záporný citový postoj, odpor k pomenovanej veci, predmetu alebo osobe.

3. Do tretej skupiny Smiešková zaradila augmentatíva, ktorými sa zveličuje niektorá vlastnosť veci nimi pomenováanej, ale nikdy nie jej rozmery, na rozdiel od prvých dvoch skupín, kde ide predovšetkým o rozmery. V tejto skupine je zveličenie spojené s veľmi výraznou expresivitou, ktorá môže prechádzať všetkými stupňami medzi pejoratívnosťou a melioratívnosťou. Patria sem len životné podstatné mená, napr. *tuláčisko*, *vojačisko*. Podstatné mená v tejto skupine už nie sú augmentatívmi v pravom zmysle, sú to expresíva. Teda, nepomenúvame niečo veľké, vyjadruje sa vo väčšine citový postoj. Napr. augmentatívom *chlapčisko* nepomenúvame veľkého chlapca, ale napr. nepodareného, nevychovaného a pod. Dôležitý je tu kontext. V inom zase kontexte slová s augmentatívnou formou so sufixom *-isko* môžu mať pozitívnu sémantiku, význam (je to *dobráčisko*, rozdal by aj posledné). Teda, augmentatívum nemusí vyjadrovať vždy iba negatívnu, zápornú vlastnosť, postoj, odpor.

O tvorení augmentatív v *Lexikológii* (1980) sa nepíše. J. Furdík (2004) uvádza odvodzovaciu príponu *-isko*. Z *Retrográdneho slovníka slovenčiny* sme do nášho príspevku zaradili niektoré augmentatíva utvorené príponou *-isko*. Hore sme uviedli, že augmentatíva pomenúvajú zveličené alebo nesympatické javy, osoby a veci. V slovníku J. Mistríka (1976) sa vyskytuje 381 lexém, ktoré sú odvodené príponou *-isko*. Všetky vymenované nie sú augmentatíva. Podľa toho aj roztriedime príklady z *Retrográdneho slovníka slovenčiny* (ďalej RSS) a potom argumentujeme ako je to zaradené v *Slovníku súčasného slovenského jazyka* (ďalej: SSSJ), v *Krátkom slovníku slovenského jazyka* (ďalej KSSJ) a v *Slovníku slovenského jazyka* (ďalej SSJ). V slovníkoch sa pre augmentatívum používa skratka *zvel.* (zveličené slovo). Keď si pozorne všimneme, zistíme, že nie do všetkých slovníkoch sú zaradené zveličené podstatné mená. Paralelne pri augmentatívach, ktoré uvedieme, zmienime sa aj o rode týchto podstatných mien. Augmentatíva v slovníkoch netvoría osobitné heslá, ale sú prihniezdované k heslu toho podstatného mena, od ktorého sú utvorené.

Názvy osôb:

babisko sa v KSSJ uvádza zveličené podstatné meno. Ako pejoratívny výraz k významu 1. stará žena a k významu 2. neprijemná, zlá, protivná žena. V SSSJ A – G okrem tvaru *babisko* uvádza sa aj tvar *babsko*. V tomto slovníku sa ako zveličené podstatné meno viaže k druhému významu. Aj v SSJ sa uvádza ako zveličené pejoratívne slovo. Podľa rodu augmentatívum *babisko* je zaradené k strednému rodu a v N a A jedn. č. i ženský rod;

chlapisko v KSSJ a SSSJ ako zveličené podstatné meno stredného a mužského rodu a v SSJ tiež ako zveličené, ale expresívne slovo;

sedliačisko v KSSJ ako zveličené podstatné meno stredného a mužského rodu;

Slováčisko ako zveličené expresívne podstatné meno iba v SSJ, mužského rodu, v mn. č. zakončenie *-ovia/-á*;

sopliačisko v KSSJ ako zveličené podstatné meno stredného a mužského rodu;

vojačisko ako zveličené podstatné meno stredného a mužského rodu v KSSJ.

Názvy zvierat:

dračisko sa v KSSJ uvádza ako zveličené podstatné meno a v SSSJ a SSJ ako zveličené, expresívne podstatné meno. Rod stredný a v množnom čísle i mužský;

žabisko v KSSJ ako zveličené podstatné meno stredného rodu a v N a A jedn. č. i ženského rodu. V SSJ sa uvádza i tvar *žabsko*;

zajačisko sa vyskytlo iba v SSJ označené ako zveličené podstatné meno stredného i mužského rodu.

Názvy vecí:

hrnčisko je v KSSJ, SSSJ a v SSJ označené ako zveličené podstatné meno stredného rodu, v jedn. č. i mužského rodu;

farbisko ako zveličené podstatné meno nevyskytuje sa ani v jednom z uvedených slovníkov. V RSS sa uvádza, že sa skloňuje podľa vzoru *mesto*;

kyjačisko iba v SSSJ ako zveličené podstatné meno stredného rodu, v jednotnom čísle i mužského rodu;

vrbisko sa vyskytuje iba v SSJ označené ako zveličené podstatné meno stredného i ženského rodu.

Názvy javov:

dymisko uvedené zveličené podstatné meno nie je ani v jednom z uvedených výkladových slovníkov. Uvedené je v *Ortograficko-gramatickom slovníku slovenčiny* z roku 2022. Uvádza sa stredný a mužský rod;

hmlisko v SSSJ sa uvádza ako zveličené expresívne slovo, v SSJ iba zveličené a v oboch slovníkoch sa uvádza stredný a ženský rod;

tmisko v KSSJ a v SSJ sa uvádza ako zveličené podstatné meno, rod stredný a ženský;

zimisko v KSSJ a v SSJ sa uvádza ako zveličené podstatné meno, rod stredný a N a A jedn. č. i ženský.

J. Furdík (2004) vo svojej monografii uvádza, že k augmentatívam patria aj podstatné mená odvodené príponou *-ina*, napr. *chlapina*. V KSSJ, SSJ a v SSSJ vedľa hesla **chlapina** sa uvádza, že je to expresívne slovo. Uvedieme ešte niekoľko podstatných mien odvodených príponou *-ina* a porovnáme s výkladovými slovníkmi: *agátina*, *prútina*, *železina*, *psina* (expr.), *lesina*, *javorina*. Ani jedno z uvedených podstatných mien nie je označené ako zveličené.

Gramatický rod augmentatív v slovenčine je na prvom mieste stredný. Už samotné zakončenie na *-o* (*-isko*, *-sko*) zaraďuje podstatné meno do vzoru *mesto*. Augmentatíva, ktoré boli utvorené z podstatných mien mužského a ženského rodu zachovávajú si svoj prirodzený rod a tak vzniká rodová dvojitosť (čo vidno z našich príkladov). Na prvom mieste je vždy gramatický stredný rod a vedľa prirodzený rod mužský (*hrnčisko*, *kyjačisko*) alebo ženský (*žabisko*, *zimisko*).

V srbskom jazyku v porovnaní so slovenským jazykom rozlišujeme značne viac odvodzovacích sufixov, ktorými tvoríme augmentatíva. V. Jovanović (2010) uvádza tieto sufixy: *-ina* (*-čina*), *-etina*, *-urina*. Augmentatíva odvodené príponou *-ina* (*-čina*) majú gramatický rod ženský, i keď sú prevažne odvodené z podstatných mien mužského rodu: *volina*, *dečačina*, *lončina*, *ljudina*, *nosina*,

oblačina. V srbčine vo výkladových slovníkoch augmentatíva nie sú prihniezdované k heslu toho podstatného mena, z ktorého sú odvodené. Vychádzali sme z týchto slovníkov: *Rečnik srpskoga jezika* (2007) a *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika* (1967 – 1976). Je veľmi málo augmentatív, ktoré majú v základe podstatné meno ženského rodu, napr.: *boleština*, *glavčina*, *grančina*. Rovnako tak je málo augmentatív, ktoré majú v základe podstatné meno stredného rodu, napr.: *kljusina*, *mesina*. Niektoré augmentatíva so sufixom *-ina* majú v súčasnosti aj tvar so sufixom *-čina*, napr.: *krompirina* – *krompirčina*, *pandurina* – *pandurčina*. V. Jovanović (2010) uvádza, že v súčasnosti sú frekventovanejšie augmentatíva so sufixom *-čina* v porovnaní so zveličenými podstatnými menami odvodenými sufixom *-ina*. Augmentatíva odvodené sufixom *-ina/-čina* pomenúvajú niečo veľké, veľký obsah niečoho, silné, veľké množstvo niečoho v porovnaní s podstatným menom, ktoré obsahuje v základe, napr.: *kamenčina*, *vetrina*, *glasina*, *mesina*, *rakijčina*. Nielen kvantitu, ale uvedené augmentatíva môžu pomenúvať aj niečo staré, nepríjemné, nevzhľadné. Zveličené podstatné mená sa používajú v spojení s inými slovnými druhmi (prídavnými menami, slovesami) s expresívnym významom, napr.: *grdna oblačina*, *zaudara rakijčina*, *debela trbušina*.

Sufixom *-etina* vo väčšine sa tvoria augmentatíva, ktoré v základe majú podstatné meno ženského rodu, napr.: *babetina*, *glavetina*, *ženetina*, *torbetina*, menej je tých, ktoré majú v základe podstatné meno mužského rodu: *konjetina*, *ljudetina*, a stredného rodu: *ždrebetina*, *drvetina*. Augmentatíva odvodené sufixom *-etina* pomenúvajú niečo fyzicky veľké v porovnaní s podstatným menom, z ktorého sú odvodené: *njivetina*, alebo majú pejoratívny význam, vyjadrujú negatívny postoj hovoriaceho: *dlačetina*, *pesmetina*, *torbetina*. Týmto sufixom sa tvoria aj augmentatíva, ktoré pomenúvajú zvieratá. Odvodené sú od podstatných mien stredného rodu zakončených na *-el/-če*, ktoré pomenúvajú mláďatá, mladé alebo slabé zvieratá, napr.: *ždrebetina*, *mačetina*, odvodené od podstatných mien mužského a ženského rodu vo význame dospelého zvieratá, napr.: *bravetina*, *gusketina*, *kobiletina*, *kravetina*.

Sufixom *-urina* sa tvoria augmentatíva, ktoré ako uvádza V. Jovanović (2010), s výrazným pejoratívnym významom v porovnaní s augmentatívami zakončených na *-ina/-čina* a *-etina*. Augmentatíva so sufixom *-urina* pomenúvajú predmety, javy a zvieratá, napr.: *bradurina*, *vodurina*, *zgradurina*, *kišurina*, *kosurina*. Týmto sufixom sa tvoria augmentatíva z podstatných mien ženského rodu, napr.: *bradurina*, *vodurina*, *glavurina*, *devojučurina*, *zgradurina*, *knjižurina*, *ptičurina*, a menší počet zveličených podstatných mien mužského: *gazdurina*, *zidurina*, *repurina*, a stredného rodu: *mesurina*, *gvožďurina*. Augmentatíva

odvodené sufixom *-urina* pomenúvajú niečo veľké, silného vzhľadu, intenzity, niečo vo veľkom množstve, niečo chaotické, škaredé, hnusné a pod. Často podstatné meno má pejoratívny význam.

Okrem uvedených produktívnych sufixov, ktorými sa tvoria augmentatíva v srbskom jazyku, sú aj menej produktívne sufixy. Uvádzajú sa sufixy, pri ktorých sú pred sufix *-ina* pridané ďalšie sufixy: *-erina* (*ključerina*), *-esina* (*ljudesina*), *-ešina* (*sestrešina*), *-iljina* (*torbuljina*), *-ušina* (*vetrušina*), *-uština* (*baruština*), *-ština* (*vručistina*). Rozlišujeme aj ďalšie sufixy, ktorými sa tvoria augmentatíva v srbčine: *-eskara* (*ljudeskara*), *-uga* (*crnčuga*), *-ulja* (*sovulja*), *-urda* (*glavurda*), *-ura* (*devojčura*), *-čaga* (*rupčaga*), *-čuga* (*stančuga*).

Augmentatíva v srbskom jazyku sú vo väčšine ženského rodu, čo dokazuje ich gramatická prípona *-a* (*-inal-čina*, *-etina*, *-urina*). V niektorých prípadoch sa mužský rod môže aktualizovať, čo naznačuje zhoda podstatného mena s lexémou, ktorá bližšie určuje. Tak napríklad v syntagme prídavné mená alebo zámená, ktoré stoja vedľa augmentatívnych podstatných mien v prípadoch aktualizácie rodu, možno použiť v mužskom rode, napr. *svoga mužetinu*, *onog junačinu*.

V menšej miere zveličovanie máme i pri prídavných menách, príslovkách, resp. i číslovkách, a pri slovesách.

3. TVORENIE ADJEKTÍVNYCH AUGMENTATÍV

Prídavné mená možno odvodiť z podstatných mien, zámen, čísloviek, slovies, prísloviek, citosloviec, častíc, ako i z prídavných mien. Medzi prídavné mená odvodené od (akostných) prídavných mien patria i také, čo vyjadrujú „kvantitatívnu modifikáciu alebo zdôraznenie významu základného prídavného mena. (Ide o vyjadrovanie miery vlastnosti pridávaním rozličných prípon, predpôn alebo obidvoch zároveň a pomocou intenzitných spojení).“ (Ružička et al., 1966: 207). Miera vlastnosti sa môže zveličovať (*vysokánsky*, *vysočizný*) alebo umenšovať (*zjemňovať*) (*starký*, *maličký*, *celučičký*, *drobulinký*, *červenkový*, *pridobry*, *premily*). „Pri zveličovaní alebo umenšovaní vlastnosti sa vyjadruje len väčšia alebo menšia miera vlastnosti tej istej kvality. Kvantitatívne vzťahy nenarúšajú základný kvalitatívny význam prídavných mien“ (Pauliny–Ružička, & Štolc, 1968: 198). Avšak J. Mistrík uvádza, že z hľadiska štylistiky niektoré prídavné mená utvorené pomocou deminutívnych a augmentatívnych prípon sú eufemistickými alebo dysfemistickými odvodeninami na označenie vlastnosti, ktorá sa prijíma s citovým zaujatím (Mistrík, 1997: 83). Augmentatívne adjektíva vyjadrujú veľkú mieru vlastnosti základného významu prídavného mena, kým

deminutívne adjektíva vyjadrujú tak malú mieru vlastnosti vyjadrenej základným prídavným menom (*horkavý, červenkavý, zelenkastý, obvyšný, pomeňší*), ako i veľkú mieru vlastnosti (*bledučký, bledunký, bledulinký, bledučičký, nový-novučičký, drobušký*).

Miera vlastnosti sa zveľičuje alebo umenšuje pomocou prípon, ale aj pomocou predpôn, opisom a zopakovaním toho istého prídavného mena v rozličných tvaroch. Medzi augmentatívne prípony v slovenčine patria:

-ánsky: *velikánsky, vysokánsky, dlhánsky, dlhokánsky, hrubitánsky, obrovitánsky, ozrutánsky, ohromitánsky*;

-izný: *širočizný, vysočizný, hrubizný, hrubičizný, dlhočizný, hľbočizný*.

V srbčine sa augmentatívne adjektíva tvoria tiež pomocou prípon, ktoré sa najčastejšie používajú spojené so základným prídavným menom:

-cat: *samcat, sam samcat, novcat, nov novcat*;

-cit: *sam samcit*;

-cijat: *sam samcijat, nov novcijat*.

Miera vlastnosti sa zveľičuje aj pomocou predpôn:

pri-: priveľký, prisprostý, priťažký;

pre-: preveľký, predlhý, prenešťastný;

pra-: prastarý, pradávny, prapôvodný.¹

V srbčine sú produktívne prefixy:

pre-: prevelik, previsok, pretežak, predugačak;

pra-: prastar, pradavni, praiskonski.

Osobitnú skupinu augmentatívnych adjektív v slovenčine tvoria i adjektíva utvorené pomocou intenzifikačných prefixoidov *hyper-*, *ultra-*, *super-* s významom veľkej, resp. najväčšej miery vlastnosti vyjadrenej základným adjektívom. Sú blízke kompozitám, lebo ich „prvá zložka je motivovaná prídavným menom al. príslovkou s kvantitatívno-intenzitným významom, teda s významom vyjadrujúcim stupeň realizácie istej vlastnosti“ (Jarošová, 2011: 133):

hyper-: hypermoderný, hyperkritický;

ultra-: ultraľahký, ultralacný, ultramoderný;

super-: superzábavný, superštíhly, superpomalý, superjemný.

Okrem formantov *super-*, *hiper-* a *ultra-* v srbčine sú produktívne i formanty *ekstra-* a *arhi-*:

¹ Predpona *pra-* je neproduktívna a používa sa iba pri niektorých adjektívach časového významu.

super-: supernadaren, superpametán;
hiper-: hipersenzitivan, hiperaktivan;
ultra-: ultramoderan, ultraluksuzan;
ekstra-: ekstraskroman, ekstrazanimljiv;
arhi-: arhidobar, arhizao.

V konečnom dôsledku sa miera vlastnosti vyjadrenej základným adjektívom vyjadruje i pomocou intenzitných spojení (opisom pomocou prísloviok miery, zopakovaním toho istého adjektíva v rozmanitých tvaroch, skladaním a pod.), napr.: *strašne zaostalý, nadmieru zlý, vysoký vysokánsky, širošíry, smutný-neveselý, smutný-presmutný* atď. Slovné spojenia typu (*širošíry, smutný-neveselý, smutný-presmutný*) v srbskom jazyku nie sú tak frekventované ako v slovenčine vyjmúc spojení *nov novcat, sam samcijat, jadan, prejadan* alebo *jadan i prejadan, tužan, pretužan* alebo *tužan i pretužan*, no mieru vlastnosti možno vyjadriť opisným spôsobom, napr.: *strašno zanimljiv, užasno jak, preterano mastan*.

4. TVORENIE ADVERBIÁLNYCH A NUMERÁLNYCH AUGMENTATÍV

Zveličovanie pri príslovkách sa v slovenčine uskutočňuje podobne ako pri adjektívach: 1. predponami *pri-*, *pre-* a *pra-*, napr.: *priveľa, priveľmi, prid'aleko, prirýchlo, prečasto, predraho, prestrašne, preľahko, pradávno*; a 2. intenzitnými spojeniami, napr.: *vysoko-prevysoko, dávno-pradávno, strašne-prestrašne, zle-nedobre, široko-d'aleko, sväto-sväte, denno-denne, skrz-naskrz, isto-iste*, ale aj *nesmierne draho, strašne rýchlo* atď.

Podobne i v srbčine sa zveličovanie pri adverbách uskutočňuje pomocou predpôn *pre-* a *pra-*, napr.: *previsoko, predaleko, prestrašno, prebrzo, pradavno*, intenzitnými spojeniami, napr.: *danonočno, skroz naskroz, uzduž i popreko, zlo i naopako*, ako i opisne pomocou prísloviok miery: *veoma visoko, jako brzo, užasno strašno* atď.

Predpony *pri-*, *pre-* a *pra-* sa používajú aj pri neurčitých základných číslovkách *málo, mnoho* a *veľa*: *primálo, pramálo, primnoho, premnoho, priveľa, preveľa*. V srbčine nemajú platnosť čísloviek. V oboch jazykoch sa používajú aj intenzitné spojenia, akými sú v slovenčine, napr.: *sto a sto, stá a stá, tisíce a tisíce*, resp. v srbčine: *stotine i stotine, hiljade i hiljade*.

5. TVORENIE VERBÁLNYCH AUGMENTATÍV

Predpony pri slovesách nemajú iba čisto vidový význam, ale aj lexikálny význam. Aj v slovenčine, aj v srbčine produktívnou predponou s významom „presahujúci mieru, nadmerný, prílišný“ je predpona *pre-*, napr.:

pre-: prejesť sa, prejedať sa, prepíť sa, preležať sa, presoliť, predražiť, preplniť, prechváliť, predimenzovať, preľudniť, preceniť, prekŕmiť, predesiť;

pre-: prejesti se, prepuniti, presoliti, pretrpati, preceniti.

V slovenčine veľká, resp. maximálna miera deja sa vyjadruje aj predponou *na-* a formantom *sa*, napr.: *nabehať sa, nalietať sa, nanosiť sa, nachodiť sa, nasmiať sa, narobiť sa, nastáť sa, nasedieť sa, naskákať sa, nakričať sa, naprosiť sa, načakať sa*; predponou *vy-* a formantom *sa*, napr.: *vyrevať sa, vynariekať sa, vybehať sa, vyplakať sa*; predponou *u-* a formantom *sa*, napr.: *ubehať sa*; a predponou *s-*, napr.: *skopať*.

Podobne sa i v srbčine na vyjadrenie veľkej miery deja používa predpona *na-* a formant *se*, napr.: *natrčati se, naigrati se, nasedeti se, napričati se, naraditi se, načekati se, nahodati se, nalutati se, našetati se*; ako i prefix *is-/iz-* a formant *se*, napr.: *isplakati se, istrčati se, izvikati se, izdirati se*.

V oboch jazykoch sa na intenzifikáciu miery deja používajú i kombinácie prefixov, v slovenčine napr. *prenačudovať sa, prenachváliť, narozkazovať*, a v srbčine: *prenatrpati, preopteretiti, narazgovarati se*.

6. ZÁVER

Substantívne augmentatíva v slovenčine a v srbčine pomenúvajú v prvom rade kvantitu predmetov, javov, osôb a zvierat. Pomenúvajú relatívne väčší rozmer ako je primerané. Okrem toho môžu pomenúvať aj vyššiu mieru negatívnych vlastností. Niekedy sa môže poukazovať aj na kladný vzťah k pomenovanému. V slovenskom jazyku augmentatíva sa tvoria sufixom *-sko/-isko*. V srbskom jazyku rozlišujeme značný počet sufixov, ktorými sa tvoria augmentatíva. Produktívnymi sú *-inal/-čina, -etina, -urina*. V oboch jazykoch sa tvoria zo všetkých troch rodov podstatných mien.

Gramatický rod augmentatív v slovenčine je na prvom mieste stredný. Už samotné zakončenie na *-o* (*-isko, -sko*) zaraďuje podstatné mená do vzoru *mesto*. Augmentatíva, ktoré boli utvorené z podstatných mien mužského a ženského rodu zachovávajú si svoj prirodzený rod a tak vzniká rodová dvojitosť. Na prvom

mieste je vždy gramatický rod stredný a vedľa prirodzený rod mužský (*hrnčisko*, *kyjačisko*) alebo ženský (*žabisko*, *zimisko*). Gramatický rod augmentatív v srbskom jazyku je vo väčšine ženského rodu, čo naznačuje aj gramatická prípona *-a*. V niektorých prípadoch sa mužský rod môže aktualizovať, keď v syntagme s augmentatívom sa prídavné meno alebo zámeno použije v mužskom rode: *svoga mužetinu*, *onog junačinu*.

V slovenskom jazyku augmentatíva v slovníkoch sa neuvádzajú ako osobitné heslá. Prihniezdované sú k heslu, z ktorého sú odvodené. V srbskom jazyku augmentatíva v slovníkoch sa uvádzajú ako osobitné heslá.

V istej miere zveličovanie máme i pri prídavných menách, príslovkách, slovesách a v slovenčine v obmedzenej miere aj pri číslovkách. Argumentatívne adjektíva, adverbiá a verbá sa tvoria prefixáciou, sufixáciou a opisne, pomocou intenzitných spojení slov.

Adjektívne augmentatíva sa v slovenčine a srbčine tvoria podobne, najmä keď ide o prefixáciu, kde je väčšina prefixov (i prefixoidov) rovnaká v oboch jazykoch, v slovenčine *pri-*, *pre-*, *pra-*, *super-*, *hyper-*, *ultra-*, a v srbčine *pre-*, *pra-*, *super-*, *hiper-*, *ultra-*, *ekstra-* a *arhi-* (sl. *priveľký*, *predlhý*, *prastarý*, *superzábavný*, *ultralacný*, *hypermoderný*; sr. *previsok*, *prastar*, *superpametan*, *hipersenzitivan*, *ultramoderan*, *ekstrazanimljiv*, *arhizao*). Suffixy sa rozlišujú, v slovenčine máme *-ánsky* a *-izný* (*velikánsky*, *vysočizný*) a v srbčine *-cat*, *-cit*, a *-cijat* (*novcat*, *sam samcijat*). Prefixy *pri-*, *pre-*, *pra-* v slovenčine, resp. *pre-* a *pra-* v srbčine sa používajú aj na tvorenie adverbiálnych augmentatív (sl. *priveľmi*, *pred'aleko*, *pradávnno*; sr. *prestrašno*, *pradavno*). Pri oboch typoch, pri adjektívnych a adverbiálnych augmentatívach, zveličovanie možno vyjadriť aj opisne pomocou intenzitných slovných spojení (sl. *smutný-presmutný*, *dávno-pradávnno*; sr. *tužan*, *pretužan*, *skroz naskroz*). Predpona *pre-* je produktívna aj pri verbálnych augmentatívach tak v slovenčine (*prejesť sa*), ako i v srbčine (*pretrpiti*). Často sa používajú i kombinácie rozličných predpôn (sl. *prenachváliť*, *narozkazovať*; sr. *prenatrpiti*, *preopteretiti*).

Argumentatívne adjektíva, adverbiá a verbá väčšinou sa vzťahujú iba na fyzickú stránku predmetu, na jeho rozmery alebo mieru vlastnosti alebo deja, ale môžu byť aj emocionálne zafarbené. Na základe zámeru hovoriaceho, resp. kontextu, možno určiť, či ide o objektívne alebo subjektívne, kladné alebo záporné hodnotenie.

Ana Makišova, Jasna Uhlarik

AUGMENTATIVES IN SLOVAK AND SERBIAN LANGUAGE

The paper deals with the comparison of augmentatives in Slovak and Serbian. The first part presents previous research in this field in both languages. The focus is primarily on nominal augmentatives, as well as augmentatives in adjectives, adverbs, numerals, and verbs. Nominal augmentatives in Slovak and Serbian mainly refer to quantity. They denote phenomena, objects, people, etc., that have larger dimensions than usual or a greater degree of negative traits. Sometimes, they express a positive attitude towards the named object. In Slovak, augmentatives are formed using the suffixes *-sko/-isko*, while in Serbian there is a greater variety of suffixes, with productive ones being *-ina/-čina*, *-etina*, *-urina*. In both languages, they are formed from nouns of all three genders. In Slovak, the grammatical gender of augmentatives is primarily neuter, indicated by the suffix *-o*. In Serbian, the grammatical gender is predominantly feminine, with the suffix *-a*. Unlike in Serbian, augmentatives are not listed as separate entries in Slovak dictionaries. To some extent, augmentation also occurs with adjectives, adverbs, and verbs, and in Slovak, even with certain numerals. Augmentatives are formed through prefixation, suffixation, descriptively, or by combining words to achieve intensification. Adjectival augmentatives in Slovak and Serbian are formed in a similar way, especially when it comes to prefixation, since a significant number of prefixes (and prefixoids) are the same in both languages. In Slovak, these include *pri-*, *pre-*, *pra-*, *super-*, *hyper-*, *ultra-*, while in Serbian they include *pre-*, *pra-*, *super-*, *hiper-*, *ultra-*, *ekstra-*, and *arhi-*: Slovak *priveľký*, *predlhý* or Serbian *previsok*, *prastar*). The suffixes differ, with Slovak using *-ánsky* and *-izný* (*velikánsky*, *vysočizný*), and Serbian using *-cat*, *-cit*, and *-cijat* (*novcat*, *sam samcijat*). The prefixes *pri*, *pre-*, *pra-* in Slovak, and *pre-* and *pra-* in Serbian, are also used in forming adverbial augmentatives: Slovak *priveľmi*, *pred'aleko*, *pradávnno*, Serbian *prestrašno*, *pradavno*. In adjectives and adverbs, augmentation can also be expressed descriptively, by combining words that achieve intensification (e.g., *smutný-presmutný*). The prefix *pre-* is productive in verb augmentation in both Slovak (*prejesť sa*) and Serbian (*pretrpiti*). Combinations of different prefixes are often used (Slovak *narozkazovať*, Serbian *preopteretiti*). The meaning usually relates to physical characteristics, dimension or degree of a quality or action, but can also carry emotional connotations. Whether the qualification is objective or subjective, positive or negative, depends on the context.

Keywords: augmentatives, Slovak language, Serbian language, word formation, grammatical gender, headword, semantics, comparison.

AUGMENTATIVI U SLOVAČKOM I SRPSKOM JEZIKU

Rad se bavi poređenjem augmentativa u slovačkom i srpskom jeziku. Prvi deo rada predstavlja dosadašnja istraživanja iz ove oblasti u oba jezika. Pažnja je posvećena prvenstveno imeničkim augmentativima, kao i augmentaciji kod prideva, priloga, brojeva i glagola. Imenički augmentativi u slovačkom i srpskom jeziku odnose se prvenstveno na kvantitet. Imenuju pojave, predmete, osobe itd. koje imaju dimenzije veće od uobičajenih ili veću meru negativnih osobina. Ponekad iskazuju pozitivan odnos prema imenovanom predmetu. U slovačkom jeziku se augmentativi grade uz pomoć sufiksa *-sko/-isko*, dok u srpskom jeziku postoji veći broj sufiksa, a produktivni su *-ina/-čina*, *-etina*, *-urina*. U oba jezika se grade od imenica sva tri roda. U slovačkom jeziku gramatički rod augmentativa je prevashodno srednji, na šta ukazuje nastavak *-o*. Gramatički rod u srpskom jeziku je pretežno ženskog roda. Gramatički nastavak je *-a*. Za razliku od srpskih, u slovačkim rečnicima se augmentativi ne navode kao zasebne odrednice. U određenoj meri augmentacija se javlja i kod prideva, priloga i glagola, a u slovačkom jeziku i kod nekih brojeva. Grade se prefiksacijom, sufiksacijom, opisno i kombinacijom reči kojom se ostvaruje intenzifikacija. Pridevski augmentativi se u slovačkom i srpskom jeziku grade na sličan način, naročito ako je u pitanju prefiksacija, jer je znatan broj prefiksa (i prefiksoida) isti u oba jezika, u slovačkom *pri-*, *pre-*, *pra-*, *super-*, *hyper-*, *ultra-*, a u srpskom *pre-*, *pra-*, *super-*, *hiper-*, *ultra-*, *ekstra-* i *arhi-*: sl. *privel'ký*, *predlhý* ili sr. *previsok*, *prastar*. Sufiksi se razlikuju, u slovačkom imamo *-ánsky* i *-izný* (*velikánsky*, *vysočizný*), u srpskom *-cat*, *-cit* i *-cijat* (*novcat*, *sam samcijat*). Prefiksi *pri-*, *pre-*, *pra-* u slovačkom i *pre-* i *pra-* u srpskom jeziku koriste se i kod građenja priloških augmentativa: sl. *privel'mi*, *pred'aleko*, *pradávno*, sr. *prestrašno*, *pradavno*. Kod prideva i priloga augmentacija se može iskazati i opisno, kombinacijom reči kojima se postiže intenzifikacija (sl. *smutný-presmutný*; sr. *tužan*, *pretužan*). Prefiks *pre-* je produktivan i kod augmentacije glagola kako u slovačkom (*prejest' sa*), tako i u srpskom jeziku (*pretrpati*). Često se koriste i kombinacije različitih prefiksa (sl. *narozkazovať*; sr. *preopteretiti*). Značenje se pretežno odnosi na fizičke osobine, na dimenziju, meru osobine ili radnje, ali mogu biti i emocionalno markirani. Da li se radi o objektivnoj ili subjektivnoj, pozitivnoj ili negativnoj kvalifikaciji zavisi od konteksta.

Ključne reči: augmentativi, slovački jezik, srpski jezik, tvorba, gramatički rod, rečnička odrednica, semantika, poređenje.

LITERATÚRA

- Bečeva, N. (2000). O dubletnosti kod deminutiva i augmentativa u savremenom srpskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 29/1, 197–202. (publikované cyrilikou)
- Čampar, D. (1984). Rod i broj imeničkih augmentativa u srpskohrvatskom jeziku. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 13/1, 289–301. (publikované cyrilikou)
- Furdík, J. (2004). *Slovenská slovotvorba (Teória, opis, cvičenia)*. Prešov: Náuka.
- Jarošová, A. (2011). Percepcia a lexikografické spracovanie zložených adjektív. *Slovenská reč*, 3, 132–148.
- Jovanović, V. (2010). *Deminutivne i augmentativne imenice u srpskom jeziku*. Beograd: Institut za srpski jezik SANU. (publikované cyrilikou)
- Kiršova, M. (1988). Augmentativi sa sufiksima -ina, -etina, -urina u Vukovom rečniku. *Naš jezik*, XXVIII/1-2, 42–59. (publikované cyrilikou)
- Košič, F. (1966). Gramatický rod augmentatív na -isko (-sko). *Slovenská reč*, 31, 300–307.
- Makišova, A. (2005). Imenički augmentativi u slovačkm i srpskom jeziku – građenje i semantika. *Slavistika*, IX, 185–191.
- Mistrík, J. (1976). *Retrográdny slovník slovenčiny*. Bratislava: Univerzita Komenského.
- Mistrík, J. (1997). *Štylistika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Mitričević-Štepanek, K. (2020). Augmentativi u srpskom i češkom jeziku u češkom nacionalnom korpusu. *Slavistika*, XXIV/2, 115–133.
- Novokmet, S. (2012). Nove reči sa sufiksom -ina i njegovim varijantama u srpskom jeziku. *Naš jezik*, XLIII/3-4, 55–68. (publikované cyrilikou)
- Ondrus, P.–Horecký, J. & Furdík, J. (1980). *Súčasný slovenský spisovný jazyk. Lexikológia*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Pauliny, E.–Ružička, J. & Štolc, J. (1968). *Slovenská gramatika*. Bratislava: Slovenské pedagogické nakladateľstvo.
- Peco, A. (1996). Imenice na -ura u našem jeziku. *Naš jezik*, XXXI/1-5, 146–162. (publikované cyrilikou)
- Ružička, J. et al. (eds.) (1966). *Morfológia slovenského jazyka*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- Smiešková, E. (1956). Augmentativa a ich miesto v slovníku spisovného jazyka. *Slovenská reč*, 21, 79–81.
- Veljković-Stanković, D. (2007). Denominalni deminutivi i augmentativi – značenje i tvorba. *Naučni sastanak slavista u Vukove dane*, 36/1, 387–405. (publikované cyrilikou)

ZDROJE

Slovníkový portál Jazykovedného ústavu Ľudovíta Štúra Slovenskej akadémie vied.

Prevzaté 15. júla 2004, z: slovník.juls.savba.sk

Stevanović, M. et al. (eds.) (1967–1976). *Rečnik srpskohrvatskoga književnog jezika I–VI*. Novi Sad: Matica srpska. (publikované cyrilikou)

Vujanić, M. et al. (eds.) (2007). *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska. (publikované cyrilikou)

Jagoda Topalov*
Faculty of Philosophy
University of Novi Sad

UDK 371.3::811.111-057.87
654.1:159.953.5

Ljiljana Knežević
Faculty of Sciences
University of Novi Sad

DOI: 10.19090/gff.v50i1.2576
[orcid.org/ 0000-0001-7100-0444](https://orcid.org/0000-0001-7100-0444)
[orcid.org/ 0000-0003-2516-7299](https://orcid.org/0000-0003-2516-7299)
Originalni naučni rad

A STUDENTS' VIEW ON THE EFFECTIVENESS OF IDLE**

This study investigates the self-reported Informal Digital Learning of English (IDLE) practices of undergraduate students at the University of Novi Sad and their perceptions of the effectiveness of these practices in enhancing their English language competence. Utilizing a cross-sectional design, the survey collected data on students' daily screen time, self-assessed English proficiency and the perceived usefulness of IDLE practices across various language segments. The findings reveal a high perceived usefulness of IDLE, particularly in improving vocabulary and everyday communication skills, while academic writing and specialized vocabulary show lower effectiveness ratings. The results further indicate a significant interaction effect between gender and hours of use on students' perceptions of IDLE's usefulness. This study highlights the importance of student agency and self-directed learning in the context of IDLE, suggesting that learners are more likely to engage with digital resources that align with their personal learning goals. The research underscores the potential of digital tools to facilitate language acquisition and emphasizes the need for educators to enhance students' perceptions of the relevance of IDLE practices. By doing so, educators can foster more effective and personalized language learning experiences that empower students to take charge of their learning.

Key words: Informal digital learning of English (IDLE), self-directed learning, student agency, digital practices, English as a foreign language (EFL)

* jagoda.topalov@ff.uns.ac.rs

**The second author acknowledges the financial support of the Ministry of Science, Technological Development and Innovation of the Republic of Serbia (Grants No. 451-03-66/2024-03/200125 and 451-03-65/2024-03/200125)

INTRODUCTION

Information and communication technologies offer enormous educational potential and therefore shape the present-day teaching and learning practices. This trend is particularly observable in English as a foreign language (EFL) learning considering the dominance of English in global communication and the amount of digital content produced and offered in this language. The wide-spread availability and affordances of digital devices and online resources have created a new lifestyle that is characterized by a frequent use of digital devices and a large amount of time spent in front of the screen. EFL scholars and researchers have therefore begun to acknowledge whether and to what extent the use of digital devices in daily life activities is beneficial for language learning. As a result, a new field known as Informal Digital Learning of English (IDLE) has emerged within the area of EFL. IDLE experiences of learners appear as quite important for understanding the motivation for learning and the potential ways to improve such practices for enhanced language learning (Kuru Gonen & Kizilay, 2023). With this in mind, the current paper addresses the self-reported IDLE practices of undergraduates studying at the University of Novi Sad and their views on the effectiveness of these practices in improving their English language competence. The paper also aims to fill a noticeable research gap on Serbian learners' IDLE practices, as to the best of the authors' knowledge, research on IDLE in the context of Serbian learners has been scarce.

LITERATURE REVIEW

Informal Digital Learning of English (IDLE) is a self-directed English learning activity that occurs in digital settings outside of school, driven by personal interest and not assessed by teachers (Lee & Lee, 2019). It has to be stated, though, that in EFL literature another closely related term, Online Informal Learning of English (OILE), has been in use. The latter is referred to as informal English language learning through a complex range of internet-based activities (Sockett, 2014). As there are plenty of informal out-of-class activities that English language learners engage in offline, the authors of this paper find the former term is more inclusive and precise and therefore opt for its use in the current paper.

One of the main characteristics of informal language learning is the learner's initiation of the learning process (Sockett, 2014). Learners typically select sources and content based on personal interest – often for entertainment or information-seeking purposes – without the explicit intention of improving their English. As a result, language development frequently occurs as a by-product of this engagement, a phenomenon widely recognized as incidental learning (Jurkovič, 2019). This type of learning often involves exposure to comprehensible input – language that is slightly above the learner's current level but still understandable – which facilitates acquisition in a naturalistic manner (Krashen, 1982; Lai, Liu & Lin, 2023). Such naturalistic exposure not only contributes to language development, but also helps sustain learners' motivation (Richards, 2015). Another important dimension of informal language learning is its alignment with self-directed learning. The widespread availability of digital technologies and online content expands opportunities for learners to guide their own learning, allowing them to determine goals, select resources and monitor their progress independently (Moradi, 2018). This autonomy supports the development of strategic learning behaviors, metacognition and self-management (Chamot, 2014). At the center of this process lies the learner's agency – the capacity to take initiative and make choices about one's learning (Lindgren & McDaniel, 2012). When learners perceive that they have control over their educational experiences, they are more likely to engage deeply with materials that reflect their personal interests and goals (Shafirova & Cassany, 2019). This sense of ownership fosters intrinsic motivation and encourages learners to explore language-learning opportunities beyond the boundaries of formal education. By identifying their own learning needs, setting goals and evaluating their progress, self-directed learners not only improve their language competence, but also develop critical thinking and problem-solving skills essential for lifelong learning (Mercer, 2011). In informal digital learning environments, agency enables learners to effectively leverage digital tools and platforms to meet their specific language goals (Godwin-Jones, 2019). Supporting learner agency in these contexts thus leads to deeper engagement and more meaningful outcomes. Informal language learning has received considerable scholarly attention in recent years (Inayati et al., 2024). As observed by Zhang and Liu (2021), mainstream research of IDLE has mostly been directed to learning outcomes and metacognition. As for the former, a substantial number of studies report on the positive association between IDLE and vocabulary learning (De Wilde, Brysbaert & Eyckmans, 2022; Warnby, 2022; Montero Perez et al., 2024). Through exposure to authentic and diverse English learning

resources, such as social media, computer games, websites, films and TV shows, IDLE has proven to be an effective way of enhancing EFL learners' vocabulary. According to Kusyk (2017), engagement in IDLE activities leads to the enhancement of the writing skill in terms of grammatical complexity and lexical diversity. There is empirical evidence of the beneficial effect of IDLE practices on learners' affective domain. For example, the quantity of IDLE activities has been found to correlate positively with EFL learners' confidence and enjoyment (Lee, 2019). A significant educational potential of IDLE has also been observed in raising the level of EFL learners' willingness to communicate (Lee & Dressman, 2018; Rezai, 2023) and intercultural competence (Rezai, 2023), thus pointing to IDLE capacity for enhancing learners' intercultural awareness and communication skills. Educational benefits of IDLE practices are also observed in fostering the language learner's autonomy and independence (Dincer, 2020; Kuru Gonen & Kizilay, 2023) which are crucial for planning, monitoring and evaluating their own learning.

In spite of the growing interest in IDLE-related research, there are still plenty of issues and topics to be explored, given that IDLE is a relatively new area in the field of EFL. Driven by this idea, and the fact that the existing IDLE literature lacks empirical data from Serbian EFL context, the authors of this study set out to investigate whether and to what extent IDLE practices are perceived as beneficial for improving the English language competence from the perspective of Serbian university EFL learners.

METHODOLOGY

Applying a cross-sectional study design, the authors aimed to examine how Serbian university EFL learners perceive their own IDLE practices and to what extent they find them useful for raising the level of their English language proficiency. In line with the study aim, the following research questions were set:

RQ1: How useful, from the students' point of view, are IDLE practices for enhancing the general English language proficiency?

RQ2: Which segments of English language knowledge do students perceive as benefiting the most from their engagement in IDLE?

RQ3: Do external variables of gender, self-reported English language (EL) proficiency and reported hours of daily screen time significantly interact with the perceived usefulness of IDLE practices in developing EL proficiency?

Participants

The study used a randomized convenience sample of N=143 students studying at the University of Novi Sad (see Table 1).

Table 1: Research participants

		M	F	Total
Faculty of Technical Sciences	N	28	24	52
	%	19.6%	16.8%	36.4%
Faculty of Sciences	N	34	38	72
	%	23.8%	26.6%	50.3%
Faculty of Agriculture	N	6	3	9
	%	4.2%	2.1%	6.3%
Faculty of Technology	N	2	8	10
	%	1.4%	5.6%	7.0%
Total	N	70	73	143
	%	49.0%	51.0%	100.0%

Of the total number of participants, N(m)=70 were male and N(f)=73 were female, studying at all four years of study. The average age of the participants was 20.43 (SD =2.01), ranging from 18 to 29. The students' English proficiency levels ranged from B1 to B2, as determined by placement tests administered by their respective faculties at the beginning of the academic year. Based on the results, students were assigned to different instructional groups according to their level.

Instrument

This study relied on an instrument constructed on the basis of two existing surveys that explored similar IDLE practices (Kuru Gonen & Kizilay, 2023; Jurković, 2019). The first part of the questionnaire included background questions including the participants' age, gender, year of study and self-assessed English proficiency (rated on a five-point scale from "Insufficient" to "Excellent"). The survey also collected information on the amount of participants' daily screen time, providing three options that ranged from "Up to three hours" to "More than five hours." The last question in this part of the survey asked the students to rate the

extent to which they believe that using a smartphone contributes to their learning and improving English language skills (rated on a 4-point scale ranging from “Not useful at all” to “Very useful”).

The core of the survey consisted of 15 items focusing on various aspects of English language skills and knowledge improvement through informal digital communication. They covered a range of communicative skills (speaking, writing, comprehension) and specific areas of language learning (vocabulary, pronunciation, grammar), with a shared underlying factor of perceived usefulness or effectiveness of IDLE (see Table 2 for a full list of items). The participants rated the extent to which they believed the use of a smartphone affected the improvement of their skills in the English language in each of the specific areas of language use on a 4-point Likert (1 – “Not at all”, 2 – “Slightly”, 3 – “Moderately”, 4 – “Very”). Exploratory factor analysis (EFA) and Cronbach’s alpha (α) were employed to evaluate the construct validity and reliability of the questionnaire. Prior to conducting the analysis, the normality and factorability of the data were checked against the thresholds recommended by Finch and West (1997), and found to be acceptable (Skewness < 2 , Kurtosis < 2 , the Kaiser–Meyer–Olkin index (.865) and Bartlett’s Test of Sphericity ($\chi^2 = 1466.032$; $df = 105$; $p < .000$)). EFA was conducted using principal axis factor analysis with varimax rotation on the original 15 questionnaire items. Corresponding to the thresholds suggested by Hair et al. (1995) (communalities $> .5$, factor loading $> .4$, eigenvalues > 1 and the cumulative percentage of variance $> 60\%$), the analysis yielded a single-factor solution accounting for 66.89% of the variance.

Table 1: Exploratory factor analysis of survey items

	FL	h^2	α
Communication about everyday topics	.614	.595	.920
Communication about ESP topics	.737	.645	
Learning general vocabulary	.591	.698	
Learning ESP vocabulary	.660	.697	
Learning English slang	.593	.625	
Comprehension of everyday spoken communication	.766	.749	
Comprehension of ESP spoken communication	.729	.686	
Reading comprehension of texts on everyday	.723	.806	

topics			
Reading comprehension of ESP texts	.723	.741	
Speaking about everyday topics	.828	.718	
Speaking about ESP topics	.795	.725	
Academic writing	.706	.679	
Informal writing	.763	.597	
Improving pronunciation	.616	.756	
Improving grammar	.561	.752	
FL – factor loading; h^2 – communalities			

Procedure

The survey was conducted in Serbian using Google Forms. During May and June 2023 English language instructors working at the faculties that were part of the research put out a call for anonymous participation in the study through different online learning platforms used in the English courses. Once the data was collected, the responses were analyzed in SPSS 25, employing both descriptive and inferential statistical tests. To answer RQ1, which investigated the students' perception of the usefulness of IDLE practices for enhancing the general English language proficiency, and RQ2, which probed into the specific segments of English language use the students perceived to benefit the most from IDLE practices, we used descriptive statistics (means, standard deviations, skewness and kurtosis). To answer RQ3, the focus of which was to examine which individual variables, including gender, hours of use and self-assessed proficiency influence the perception of the usefulness of IDLE practices, we conducted a factorial ANOVA.

RESULTS

This section presents the findings of the study on the self-reported IDLE practices of undergraduate students at the University of Novi Sad and their perceptions regarding the effectiveness of these practices in enhancing their English language competence. Simple descriptive statistics were used to provide a numerical representation of the students' perception of usefulness of IDLE practices in enhancing their general English language proficiency (RQ1).

Table 2: Perception of usefulness of IDLE in improving overall EFL proficiency

	Mean	SD	Skewness	Kurtosis
Usefulness of IDLE	3.51	0.60	-1.033	1.078

The results indicate that students perceive the usefulness of IDLE practices as relatively high, with a mean score of 3.51 on a 4-point scale where higher values signify greater perceived effectiveness in improving English language proficiency. This positive perception is further supported by a low standard deviation (SD = 0.60), suggesting relatively consistent ratings among participants, and a negative skew, with ratings clustered towards the higher end of the scale. The kurtosis value of 1.078, on the other hand, suggests a distribution that is slightly more peaked than a normal distribution, though not violating the assumption of the normality of data, which further suggests that many students hold strong positive perceptions regarding the impact of IDLE on their language skills.

Table 4 presents descriptive statistical results which address the second research question (RQ2) focusing on which segments of English language knowledge students perceive as benefiting the most from their engagement in IDLE.

Table 3: Descriptive indicators of the perceived usefulness of IDLE practices in specific areas of language use in descending order

<i>To what extent does the use of a smartphone help you improve the following segments of English language knowledge and language skills?</i>	Mean	SD	Skewness	Kurtosis
Comprehension of everyday spoken communication	3.50	0.76	-1.522	1.725
Speaking about everyday topics	3.45	0.82	-1.309	0.737
Reading comprehension of texts on everyday topics	3.43	0.76	-1.112	0.298
Speaking about ESP topics	3.41	0.83	-1.181	0.373
Informal writing	3.22	0.92	-0.893	-0.246
Improving pronunciation	3.22	0.89	-0.875	-0.158
Learning general vocabulary	3.21	0.89	-0.901	-0.038
Learning English slang	3.12	0.95	-0.598	-0.924
Reading comprehension of ESP texts	3.10	0.91	-0.543	-0.860
Comprehension of ESP spoken communication	3.06	0.97	-0.641	-0.702
Communication about everyday topics	3.02	0.99	-0.565	-0.864
Improving grammar	2.95	0.87	-0.357	-0.711
Learning ESP vocabulary	2.81	0.99	-0.322	-0.956
Communication about ESP topics	2.70	0.97	-0.245	-0.912
Academic writing	2.59	1.04	-0.047	-1.183

Overall, the results indicate that respondents have a positive perception of the effectiveness of using smartphones or other similar devices in enhancing various aspects of their English language skills, considering that the scores range from 2.59 to 3.50 on a 4-point scale. Comprehension of everyday spoken communication received the highest mean score, indicating respondents feel this is the most positively affected area by using digital devices. On the other hand, the lowest mean score was found for academic writing, which suggests that respondents perceive less impact on this skill area from the use of smartphones. The negative skewness across most items indicates a general positive perception of the usefulness of phones or similar devices in improving English language skills.

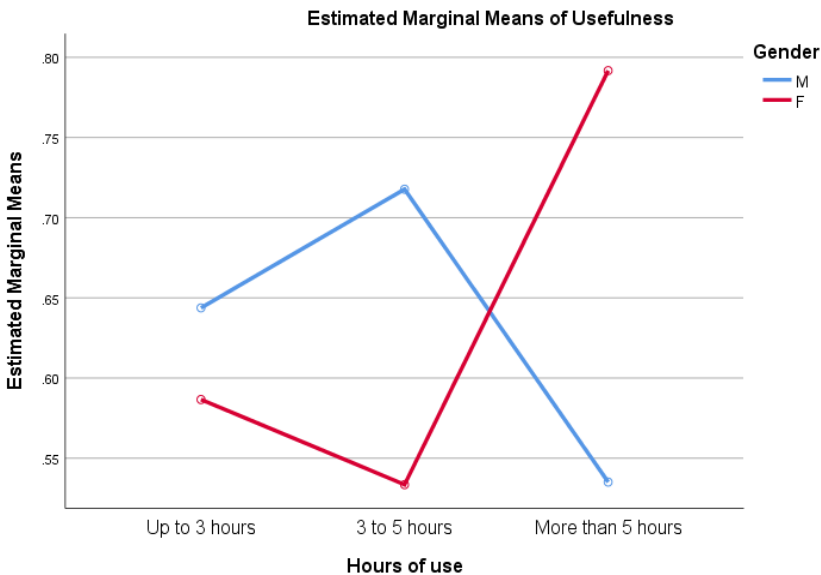
A univariate factorial analysis of variance (factorial ANOVA) was conducted in order to test the main and interaction effects of gender, hours of use and self-assessed proficiency on the students' perceptions of the usefulness of phones in developing their English language knowledge and skills (RQ3). Prior to conducting the factorial ANOVA, preliminary tests were conducted in order to assess the assumptions of normality, homogeneity and independence of data. Normality was evaluated using the Shapiro-Wilk test, with the results indicating that the data for all groups were normally distributed ($p > 0.05$). Levene's test for homogeneity of variances was conducted to examine whether the variances across groups were equal. The results showed no significant differences in variances ($p = 0.432$), indicating that the homogeneity of variance assumption was also satisfied. The results of the factorial ANOVA are presented in Table 5.

Table 4: Main and interaction effects on the perceived usefulness of IDLE practices in developing English language knowledge and skills

Source	F	p	df	η_p^2
Corrected Model	1.390	0.122	26	0.242
Intercept	271.660	0.000	1	0.706
Gender	0.536	0.466	1	0.005
Self-assessed proficiency	0.599	0.664	4	0.021
Hours of use	0.407	0.666	2	0.007
Gender * Self-assessed proficiency	1.863	0.122	4	0.062
Gender * Hours of use	7.342	0.001	2	0.115
Self-assessed proficiency * Hours of use	1.173	0.322	8	0.077
Gender * Self-assessed proficiency * Hours of use	1.884	0.103	5	0.077
$R^2 = .242$				

The analysis revealed that the effects of gender ($F(1, 113) = 0.536, p = 0.466$), self-assessed proficiency ($F(4, 113) = 0.599, p = 0.664$) and hours of use ($F(2, 113) = 0.407, p = 0.666$) were not significant. In examining the interaction effects on the perceived usefulness of phones in developing English language knowledge and skills, the interaction effect between gender and hours of use returned significant results ($F(2, 113) = 7.342, p = 0.001$), suggesting that the relationship between gender and perceived usefulness varies by hours of use. Approximately 24.2% of the variance in perceived usefulness is explained by the model, suggesting a moderate fit. In order to discover significant differences in the interaction between gender and the amount of daily screen time, we conducted post-hoc testing involving a series of t-tests, with the visual depiction of the results shown in Graph 1.

Graph 1: Interaction between gender and daily screen time

The analysis revealed that the mean difference between male and female students who use their phones up to three hours a day is not significant (mean difference = 0.057, $p = 0.706$). However, significant differences between male and female students were found both for the group that uses their phones between three and five hours every day (mean difference = 0.184, $p = 0.044$, with male students rating the usefulness of phones higher) and more than five hours every day (mean difference = -0.257, $p = 0.024$, with female students rating the usefulness higher).

DISCUSSION

Informal language learning has garnered significant scholarly interest in recent years (Inayati et al., 2024), with research primarily focusing on learning outcomes and metacognition (Zhang & Liu, 2021) and its positive impact on vocabulary acquisition (Montero Perez et al., 2018; Sundqvist, 2019; De Wilde et al., 2022). Additionally, research shows that engaging in IDLE boosts learners' confidence, enjoyment and willingness to communicate (Lee, 2019), while also promoting writing skills through increased grammatical complexity and lexical diversity (Kusyk, 2017). The aim of this study was to investigate the self-reported IDLE practices of students at the University of Novi Sad and their perceptions regarding the effectiveness of these practices in enhancing their English language competence. In examining the results related to the perceived usefulness of various segments of English language knowledge, this section will also consider the potential of IDLE as a self-directed English learning activity driven by personal interest (Lee & Lee, 2019) in developing student agency in the learning process.

Overall, the results indicate that students believe the smartphone is highly useful in developing skills and knowledge required in contexts that facilitate communication and comprehension in everyday situations, emphasizing practical language skills. Students further believe that mobile devices are moderately useful in developing English knowledge and skills that benefit from digital interactions, but may require additional methods for deeper learning, such as reading specialized texts or engaging in informal writing. Students believe that mobile devices are least beneficial when it comes to developing skills and knowledge in formal writing, grammar improvement and specialized vocabulary learning. While students reported some perceived usefulness in speaking and comprehension related to English for specific purposes, the lower scores for vocabulary acquisition and specialized communication may indicate a mismatch between their learning goals and the type of content they consume on their phones. This suggests that students may find it more challenging to use phones effectively for learning in these specific contexts, possibly because the materials they access do not coincide with the linguistic demands of specialized communication or the vocabulary they aim to acquire. The findings also show that factors such as gender, self-reported EFL proficiency and hours of daily screen time do not significantly relate to the way students perceive the usefulness of their IDLE practices. Since the factor of self-perceived language proficiency has proven to correlate significantly with many aspects of L2 learning, such as the level of students' willingness to

communicate (Halupka-Rešetar, Knežević & Topalov, 2018), or motivation and L2 performance (Wong, 2020), this finding is quite encouraging as it shows that students with low-ranked self-perceived proficiency equally value and benefit from IDLE practices as their counterparts with high-level proficiency. Gender differences, in the context of the present study, are noticed only in relation to the length of time spent in front of the screen, with somewhat contradictory results: in case of three to five hours of daily use, male students rate the usefulness of IDLE higher, while females perceive higher usefulness when daily phone use is more than five hours. Possible reasons behind these results might be found in the differences in engagement patterns between male and female students. For instance, a recent Gallup (2023) study found that male students spend more time online watching YouTube videos, whereas girls engage more on TikTok; similarly, male students have been found to play more frequently online action and simulation games, while female students play logic and skill training games (Veltri et al., 2014). Since male and female students use digital tools differently, it is possible that this also leads to varying perception of IDLE usefulness. Such a finding certainly deserves greater research attention in the future.

Observed through the lens of self-directed language learning, when students recognize the value of smartphone use in improving specific segments of their English language skills, previous research shows that they are more likely to incorporate IDLE practices into their learning routines (Chik, 2018; Lai et al., 2018). For instance, students who feel that informal writing via messaging apps or social media contributes positively to their writing proficiency may be more inclined to engage in these forms of digital communication regularly. This consistent practice can reinforce their learning and lead to greater proficiency over time. The relationship between perception and behavior further creates a feedback loop – as students engage more in IDLE practices, their proficiency in the segments they perceive as beneficial may improve, further solidifying their positive perception of those practices. Conversely, if students do not see the usefulness in certain skills, such as academic writing or learning specialized vocabulary, they may neglect those areas, which in turn may hamper their overall language development. Furthermore, the ease of access and variety of digital tools available can also shape students' perceptions, particularly in informal contexts as opposed to formal contexts. For example, Kusyk (2017) argues that the prevalence of informal communication platforms may lead students to view their proficiency in casual language as more relevant and useful than in formal contexts, which may

also account for the findings in our study. As a result, the students might focus their efforts on improving their skills in areas where they feel most engaged, potentially at the expense of other important segments (Lee, 2019; Sykes, 2018).

The interplay between perceptions and behavior in IDLE is essentially tied to the idea of agency, i.e. the power to maintain the influence and control over one's own learning (Lindgren & McDaniel, 2012). In that sense, smartphones are used not just for communication, but also as a means to empower students to take control of their own learning and express their viewpoints in various aspects of their lives (Sooyuf et al., 2021). Godwin-Jones (2019), for instance, emphasizes the importance of using digital technologies in informal settings while considering factors of agency and autonomy. Echoing the significance of agency, Shafirova and Cassany (2019) note that when language learners possess agency, they can construct meaning and discover new methods for communicating, socializing and learning English. Extrapolating from the results of our study, the high perceived usefulness of IDLE practices, particularly in vocabulary acquisition and everyday communication, suggests that students are actively seeking out and using digital resources that they find beneficial. This autonomy aligns with the principles of self-directed learning, as students can tailor their learning experiences to meet their individual needs and interests. The results indicating positive perceptions of IDLE's effectiveness in improving language skills can also potentially motivate students to engage more deeply with these practices, since self-directed learners are often more likely to pursue topics and resources that resonate with their personal learning goals (Benson, 2013). This intrinsic motivation can lead to more sustained engagement with digital tools, fostering a habit of continuous learning. Moreover, the ability to learn independently through IDLE practices fosters lifelong learning skills (Kuru Gonen & Kızılay, 2023). As students become accustomed to using smartphones and other similar digital tools for language learning, they develop skills such as adaptability and self-management that are applicable beyond the classroom, equipping them to continue their education in diverse contexts (Dincer, 2020).

CONCLUSION

Our respondents rated their IDLE practices as highly important for developing their English proficiency. However, it remains unclear how conscious and deliberate these daily learning processes are. When students engage in informal online communication, such as reading, chatting about interests, or gaming, their goal is not active language development, but effective understanding and communication. Learning is merely a byproduct of the initial purpose. However, through sheer amount of exposure and contact with the language, be it through active engagement or passive use, learning does take place. What this suggests, in practical terms, is that the results of our study speak in favor of the idea of self-directed learning and highlight the importance of student agency in the learning process. IDLE not only enhances authentic, real-life use of the English language, but also empowers students to take charge of their learning, fostering skills and habits that will benefit them throughout their education and beyond. This connection underscores the potential of digital tools to facilitate self-directed learning, encouraging more personalized and effective language acquisition experiences. To maximize the benefits of IDLE, educators should focus on enhancing students' perceptions of the usefulness of various language segments. This could involve integrating more relevant content into digital learning tools, providing constructive feedback on their digital interactions and emphasizing the importance of both everyday and academic language skills in their language learning.

Jagoda Topalov, Ljiljana Knežević

STAVOVI STUDENATA O KORISNOSTI NEFORMALNOG DIGITALNOG UČENJA ENGLESKOG JEZIKA

Rezime

Upotreba mobilnog telefona i drugih sličnih digitalnih uređaja često uključuje sadržaje i komunikaciju na engleskom jeziku. Ovaj rad se bavi temom neformalnog digitalnog učenja engleskog jezika kroz ispitivanje percepcija studenata u vezi sa efektima ovakvog vida učenja na njihovo opšte znanje engleskog jezika. Istraživanje je sprovedeno sa 143 studenta sa četiri fakulteta Univerziteta u Novom Sadu, a podaci su prikupljeni tehnikom anketiranja. Pitanja su podrazumevala procenu uticaja učenja putem digitalnih uređaja na poboljšanje različitih segmenata jezičkog znanja i jezičkih veština. Prikupljeni su i podaci o prosečnom broju sati provedenih pred ekranom na dnevnom nivou, a ispitanici su dali i samoprocenu znanja engleskog jezika. Nalazi otkrivaju visoku uočenu korisnost neformalnog učenja jezika putem digitalnih uređaja, posebno u poboljšanju vokabulara i svakodnevnih komunikacijskih veština, dok su akademsko pisanje i specijalizovana terminologija prepoznati kao segmenti koji se najmanje razvijaju. Rezultati dalje ukazuju na značajan efekat interakcije između pola i sati korišćenja na percepciju studenata o korisnosti ovog vida učenja jezika. U svetlu dobijenih rezultata, rad naglašava važnost samostalnog učenja jezika, sugerišući da je veća verovatnoća da će se učenici angažovati na digitalnim resursima koji su u skladu sa njihovim ličnim ciljevima učenja. Rezultati istraživanja ukazuju na potencijal digitalnih alata za olakšavanje učenja jezika i naglašavaju potrebu da se u redovnoj nastavi u učionici više skreće pažnja na korisnost digitalnih aktivnosti za podizanje nivoa znanja engleskog jezika. Nastavnici bi trebalo da ukazuju na efikasnija i personalizovanija iskustva učenja jezika i na taj način podstaknu učenike da preuzmu odgovornost za svoje učenje.

Ključne reči: Neformalno digitalno učenje engleskog jezika, autonomija u učenju, samoregulacija u učenju, digitalne navike, engleski jezik kao strani

REFERENCES

- Benson, P. (2013). *Teaching and Researching: Autonomy in Language Learning*. London: Routledge
- Chamot, A. U. (2014). Developing self-regulated learning in the language classroom. In Chan, W. M., Chin, K. N. & T. Suthiwan (Eds.) (2014). *Proceedings of CLaSIC 2014*. Singapore: Knowledge, Skills and Competencies in Foreign Language Education. 78-88
- Chik, A. (2018). Learner autonomy and digital practices. In Chik, A., Aoki, N. & Smith, R. (Eds.), *Autonomy in language learning and teaching: New research agenda* (pp. 73-92). New York: Palgrave Pivot. [doi: 10.1057/978-1-137-52998-5-5](https://doi.org/10.1057/978-1-137-52998-5-5)
- De Wilde, V.–Brysbaert, M. & Eyckmans, J. (2022). Formal versus informal L2 learning: How do individual differences and word-related variables influence French and English L2 vocabulary learning in Dutch-speaking children? *Studies in Second Language Acquisition*, 44(1), 87-111. [doi: 10.1017/s0272263121000097](https://doi.org/10.1017/s0272263121000097)
- Dincer, A. (2020). Understanding the characteristics of English language learners' out-of-class language learning through digital practices. *IAFOR Journal of Education*, 8, 47-65. doi: [10.22492/ije.8.2.03](https://doi.org/10.22492/ije.8.2.03)
- Finch, J. F.–West, S. G. (1997). The investigation of personality structure: Statistical models. *Journal of Research in Personality*, 31, 439-485. doi: [10.1006/jrpe.1997.2194](https://doi.org/10.1006/jrpe.1997.2194)
- Gallup (2023). *Familial and Adolescent Health Survey*. Washington, DC: Gallup, Inc.
- Godwin-Jones, R. (2019). Riding the digital wilds: Learner autonomy and informal language learning. *Language Learning & Technology*, 23(1), 8-25. [doi: 10.125/44667](https://doi.org/10.125/44667)
- Hair, J.–Anderson, R. E.–Tatham, R. L. & Black, W. C. (1995). *Multivariate data analysis. (4th ed.)*. Englewood Cliffs, NJ: Prentice-Hall.
- Halupka-Rešetar, S.–Knežević, Lj. & Topalov, J. (2018). Revisiting willingness to communicate in English as a foreign language: The Serbian perspective. *Journal of Multilingual and Multicultural Development*, 39(10), 912-924. [doi: 10.1080/01434632.2018.1454456](https://doi.org/10.1080/01434632.2018.1454456)
- Inayati, N.–Sanjani, M. I.–Jayanti, F. G.–Gao, X. A. & Nguyen, H. T. M. (2024). Online informal language learning (OILL): A systematic review of studies (2014–2023). *Innovation in Language Learning and Teaching*, 1-17. [doi: 10.1080/17501229.2024.2355296](https://doi.org/10.1080/17501229.2024.2355296)
- Jurković, V. (2019). Online informal learning of English through smartphones in Slovenia. *System*, 80, 27-37. [doi: 10.1016/j.system.2018.10.007](https://doi.org/10.1016/j.system.2018.10.007)
- Krashen, S. D. (1982). *Principles and Practice in Second Language Acquisition*. Oxford: Pergamon Press.

- Kuru Gonen, S.I.–Kızılay, Y. (2023). Taking the picture of informal digital learning of English (IDLE) in a higher education Turkish EFL context. *Turkish Online Journal of Distance Education*, 24(3), 178-191.
- Kusyk, M. (2017). The development of complexity, accuracy and fluency in L2 written production through informal participation in online activities. *Calico Journal*, 34(1), 75-96. <https://www.jstor.org/stable/90014679>
- Lai, C.–Hu, X. & Lyu, B. (2018). Understanding the nature of learners' out-of-class language learning experience with technology. *Computer Assisted Language Learning*, 31(1-2), 114–143. doi: [10.1080/09588221.2017.1391293](https://doi.org/10.1080/09588221.2017.1391293)
- Lai, C.–Liu, Y. & Lin, Y. (2023). Purpose and strategic engagement in informal English digital activities and aspects of vocabulary knowledge. *Applied Linguistics*. Advance online publication. doi: [10.1093/applin/amad075](https://doi.org/10.1093/applin/amad075)
- Lee, J. S. (2019). Quantity and diversity of informal digital learning of English. *Language Learning & Technology*, 23(1), 114–126. doi: [10.125/44675](https://doi.org/10.125/44675)
- Lee, J. S.–Dressman, M. (2018). When IDLE hands make an English workshop: Informal digital learning of English and language proficiency, *TESOL Quarterly*, 52(2), 435–445. doi: [10.1002/tesq.422](https://doi.org/10.1002/tesq.422)
- Lee, J. S.–Lee, K. (2019). Informal digital learning of English and English as an international language: The path less traveled. *British Journal of Educational Technology*, 50, 1447-1461. doi: [10.1111/bjet.12652](https://doi.org/10.1111/bjet.12652)
- Lindgren, R.–McDaniel, R. (2012). Transforming online learning through narrative and student agency. *Educational Technology & Society*, 15(4), 344-355. <https://www.jstor.org/stable/jeductechsoci.15.4.344>
- Mercer, S. (2011). Understanding learner agency as a complex dynamic system. *System*, 39(4), 427-436. doi: [10.1016/j.system.2011.08.001](https://doi.org/10.1016/j.system.2011.08.001)
- Montero Perez, M.–Peters, E.&Desmet, P. (2018). Vocabulary learning through viewing video: The effect of two enhancement techniques. *Computer Assisted Language Learning*, 31(1-2), 1-26. doi: [10.1080/09588221.2017.1375960](https://doi.org/10.1080/09588221.2017.1375960)
- Moradi, H. (2018). Self-directed learning in language teaching-learning processes, *Modern Journal of Language Teaching Method*, 8(6), 59-64. <http://mjltm.org/article-1-122-en.html>
- Rezai, A. Investigating the association of informal digital learning of English with EFL learners' intercultural competence and willingness to communicate: A SEM study. *BMC Psychology*, 11, 314 (2023). doi: [10.1186/s40359-023-01365-2](https://doi.org/10.1186/s40359-023-01365-2)
- Richards, J. C. (2015). The changing face of language learning: Learning beyond the classroom. *RELC Journal*, 46, 5-22. doi: [10.1177/0033688214561621](https://doi.org/10.1177/0033688214561621)
- Shafirova, L.–Cassany, D. (2019). Bronies learning English in the digital wild. *Language Learning & Technology*, 23(1), 127-44. doi: [10.125/44676](https://doi.org/10.125/44676)
- Socket, G. (2014). *The online informal learning of English*. Basingstoke: Palgrave

Macmillan.

- Sundqvist, P. (2019). Commercial-off-the-shelf games in the digital wild and L2 learner vocabulary. *Language Learning & Technology*, 23(1), 87–113. [doi:10.125/44674](https://doi.org/10.125/44674)
- Sykes, J. M. (2018). Digital games and language teaching and learning. *Foreign Language Annals*, 51(1), 219-224. doi: [10.1111/flan.12325](https://doi.org/10.1111/flan.12325)
- Veltri, N.–Krasnova, H.–Baumann, A. & Kalayamthanam, N. (2014). Gender differences in online gaming: A literature review. Paper presented at the 20th Americas Conference on Information Systems, AMCIS 2014.
- Warnby, M. (2022) Receptive academic vocabulary knowledge and extramural English involvement – Is there a correlation? *International Journal of Applied Linguistics*, 173(1), 120-152. doi: [10.1075/itl.21021.war](https://doi.org/10.1075/itl.21021.war)
- Wong, Y. K. (2020). Effects of language proficiency on L2 motivational selves: A study of young Chinese language learners. *System*, 88, [doi: 10.1016/j.system.2019.102181](https://doi.org/10.1016/j.system.2019.102181).
- Zhang, Y.–Liu, G. (2022). Revisiting informal digital learning of English (IDLE): a structural equation modeling approach in a university EFL context. *Computer Assisted Language Learning*, 37(7), 1904-1936. [doi: 10.1080/09588221.2022.2134424](https://doi.org/10.1080/09588221.2022.2134424)

Tamara Verežan*
School of Business,
Novi Sad

UDK: 811.111:811.163.41]’37
336.748:81
DOI: 10.19090/gff.v50i1.2577
orcid.org/0009-0002-2769-6979
Originalni naučni rad

UNIVERSAL METAPHORS AND CULTURAL VARIATIONS IN THE CONCEPTUALIZATION OF INFLATION IN ENGLISH AND SERBIAN**

Set in the framework of Conceptual Metaphor Theory, this paper compares the conceptualization of inflation in English and Serbian, focusing on universality and cultural variations. The corpus consisted of 34 English and 34 Serbian expressions referring to inflation, excerpted from online articles. Both corpuses had lexical items motivated by the universal metaphors inflation is an animal, a person (with sub-metaphors, an enemy, and supernatural enemy), fire and a disease (with one new sub-metaphor - inflation is a covid virus). Culture-specific differences occurred in the lexical realizations of the inflation is an enemy, which in Serbian reveal a more fatalistic attitude to life than in English. In Serbian, inflation is likened to a supernatural human, vampire or death. The examples from the war domain foreground victimhood, sacrifice and losses, whereas English examples focus on fighting back and conquering inflation. These differences point to divergent values, attitudes and beliefs towards life and inflation inherent to these two speech groups.

Key words: conceptual metaphor, universal metaphors, cultural variation, inflation, economic discourse, English, Serbian

1. INTRODUCTION

Economics terminology is highly figurative, including concepts like ELASTICITY OF PRICE, LIQUIDITY OF MONEY. Our embodied experience of the physical world and principles from sciences are often projected into abstract economic phenomena to understand and deal with them. *Inflation* denotes ‘a puffing up, a blowing into’ but evolved to signify price increases.¹ Metaphors for

* tverezan@gmail.com

** This paper represents a condensed and updated version of the seminar paper completed as part of research for the English-Serbian contrastive lexicology doctoral course, defended in September 2022 before a committee chaired by Prof. Dr. Sonja Filipović and Prof. Dr. Diana Prodanović-Stankić.

¹ <https://www.etymonline.com/word/inflation>

inflation reflect how people perceive this global issue and how this perception impacts attitudes and actions.

Using Conceptual Metaphor Theory (Lakoff & Johnson, 1980/2003), this paper examines how INFLATION is conceptualized in English and Serbian and identifies similarities and differences in metaphoric expressions. The hypothesis is that the source domains in metaphoric mappings are shared in both languages due to the universality of bodily experience underlying the metaphors, whereas differences in lexical realizations reflect cultural influences. The analysis categorizes linguistic items, compares conceptual domains and explores culture-specific variations.

1.1. Corpus and research methodology

The corpus comprises 34 English and 34 Serbian expressions, excerpted from *Nin*, *Vreme*, and *Politika* (Serbian) and *The Guardian*, *The Economist* and *The Financial Times* (English). Expressions containing the term *inflation* were identified and metaphorical ones extracted. Identical items were omitted as the paper focuses on conceptualization rather than frequency. The data were categorized and analyzed for cross-linguistic similarities and differences.

2. THEORETICAL BACKGROUND AND LITERATURE REVIEW

Conceptual metaphor is a key cognitive mechanism through which we understand the world, involving a mapping process where features, structure and logic from a source domain are transferred to a target domain (Lakoff & Johnson, 1980/2003; Lakoff, 1993; Kövecses, 2002). Evans & Green (2006) note that metaphors highlight certain aspects of the target, while hiding others. In the metaphor ARGUMENT IS A JOURNEY, participants are seen as travelers, the argument as the journey, and its development as the route taken. These mappings explain expressions like *cover a lot of ground* or *proceed step by step*. This metaphor emphasizes progression, downplaying confrontation, whereas the metaphor ARGUMENT IS WAR foregrounds conflict (e.g., *attack an argument*, *defend a position*, *win a debate*).

Another key feature of metaphors is entailments - elements not explicitly mapped but inferable from the source domain (Filipović Kovačević, 2021). For example, if travelers can get lost or stray from a path, arguers may *get lost in the argument* or *digress* (Evans & Green, 2006).

Many metaphors appear universal across languages because they arise from shared bodily, emotional, and cognitive experience, though they are also shaped by culture (Grady, 1997; Gibbs, 1999; Kövecses, 2003, 2005). For instance, we often feel warmth when physically close to loved ones, giving rise to the metaphor AFFECTION IS WARMTH. Affection is unlikely to be associated with coldness in any culture (Kövecses, 2005).

However, universal does not mean identical. As Kövecses (2010) notes, metaphors develop under dual pressure of embodiment and context, producing both cross-linguistic patterns and culturally specific elaborations. He distinguishes between generic-level metaphors, which tend to be universal, and specific-level metaphors, shaped by culture. For example, while THE ANGRY PERSON IS A PRESSURIZED CONTAINER is a generic-level metaphor stemming from the universal feeling of the anger as a pressure and that of a physical containment, anger is metaphorically located in the belly (Japanese), heart (Zulu), or viewed as a gas (Chinese). Similarly, LOVE IS A JOURNEY involves active decision-making in English, but passivity in Hungarian (Kövecses, 2003).

While source domains like motion or containment are widespread, cultures differ in how they prioritize and lexicalize them (Bogdanović, 2021; Silaški & Đurović, 2010b, 2011). For instance, BULLFIGHTING metaphors are prevalent in Castilian Spanish and the HORSE-RACING metaphors dominate in English (Deignan, Lima, and López-Mora 1998, cited in Deignan 2003).

2.1. Conceptualization of INFLATION: Literature review

By personifying inflation, we can analyze its causes and effects, express emotions about it, which is evident in the examples *Inflation is lowering our standard of living* and *We need to combat inflation* (Lakoff & Johnson, 1980/2003: 27) where the underlying metaphor is INFLATION IS AN ENTITY. The INFLATION IS AN ADVERSARY metaphor further highlights its impact as in *Inflation has attacked the foundation of our economy*, whereas in the example *inflation has gone up*, there are two projections: INFLATION IS A SUBSTANCE (an ontological metaphor) and MORE IS UP (an orientational metaphor), reinforcing the concept of inflation as a measurable force (Lakoff & Johnson, 1980: 33). Vaghi & Venuti (2003) explore movement metaphors, classifying *inflation may dip* as MARKET MOVEMENTS ARE NAUTICAL, noting that INFLATION is conceptualized as a movement independent from human agency.

Fuertes-Olivera (1998) examines the translation of four English metaphors: INFLATION IS AN ORGANISM, A HORSE, A DISEASE, AN ENEMY

highlighting cultural differences in linguistic expression even when the metaphor is the same. For INFLATION IS A HORSE, the direct translation fails, as Spanish lacks the sequence *creep*, *trot*, *canter* and *gallop*, losing the idea of inflation accelerating uncontrollably.

The INFLATION IS A FEROCIOUS ANIMAL metaphor analysis in English yielded 6 subtypes: the ways animals move, look, sound, eat/be fed, attack and are controlled (Silaški and Đurović, 2010a). Silaški (2010) identifies conceptual, cultural and linguistic overlap between English and Serbian in the translation of the collocation *creeping inflation* into the corresponding metaphorical term *puzeća inflacija* (THE BEHAVIOUR OF INFLATION IS THE BEHAVIOUR OF A PERSON) and *galloping inflation* into *galopirajuća inflacija* (INFLATION IS A HORSE). Orčić & Gorčević (2017) similarly find that *creeping*, *galloping* and *spiraling inflation* share the underlying metaphors and syntactic structure.

Berber Sardinha (2012) examined the Brazilian economy metaphors over fifty years, analyzing speeches and media. Key metaphors include: INFLATION IS A BEAST (including DRAGON), LOWERING INFLATION IS A HUNT, and INFLATION IS A DISEASE (A POISON /AN INFECTION).

Hu&Chen (2015) categorized INFLATION metaphors into six domains: FIRE, DISEASE, FEROCIOUS ANIMAL, ENEMY, RACER, and MACHINE, noting some overlapping. The image schema MORE IS UP (*rise*, *increase*, *decline*, *fall*, *high*, *low*) is common but the MORE IS BETTER metaphor does not apply as higher inflation is negative. Hu & Liu (2016) identified mappings from the following domains: FIRE, LIQUIDS, PLANTS, ANIMALS, DISEASE, WARFARE, SPORTS, MECHANICAL or ORIENTATIONAL. Their findings align with Hu&Chen (2015), showing overlapping classifications.

Žanić (1986) analyzed Yugoslav newspaper articles, identifying the following metaphors: INFLATION IS WATER/SEA (JOURNEY BY SEA), A DISEASE (CANCER), A SEDUCTIVE WOMAN, AN UNTAMABLE ANIMAL, COSMIC EVIL (DRAGON) and AN ENEMY. He links these to myths from various cultures, showing that crisis language reflects ancient fears, making modern man feel as powerless as his ancestors.

3. RESULTS AND DISCUSSION

The corpus analysis confirms the frequent use of the VERTICALITY SCHEMA, which is not analyzed as it is well documented in the literature (Lakoff & Johnson, 1980/2003; Hu & Chen, 2015; White, 2003). Universal metaphors found in both Serbian and English include INFLATION IS AN ANIMAL, A HUMAN BEING, A

DISEASE, FIRE, INFLATION MOVEMENTS ARE PHYSICAL MOVEMENTS, and INFLATION IS AN OBJECT. Subcategories and culture-specific lexical realizations are discussed in the following sections.

3.1. *Metaphor: INFLATION IS AN ANIMAL*

Both Serbian and English corpora include examples motivated by the INFLATION IS AN ANIMAL metaphor encompassing the submetaphors INFLATION IS A FEROCIOUS ANIMAL (THAT NEEDS TO BE CONTROLLED OR THAT ATTACKS), A MONSTER/MYTHOLOGICAL BEING, and A BIRD.

The adjective in *runaway inflation* maps the uncontrollable nature of animals onto INFLATION, which also *soars* as a bird, emphasizing speed and ease. The INFLATION IS A BIRD metaphor overlaps with the MORE IS UP and ECONOMIC MOVEMENTS ARE PHYSICAL MOVEMENTS IN THE AIR (Vaghi & Venuti, 2003). An alternative classification is under the INFLATION IS A FEROCIOUS ANIMAL submetaphor – the way animals move (Silaški & Đurović, 2010a), with verbs *to rein* (*obuzdati*, *zauzdati* in the examples 3 and 4²) and *calm down* (*smiriti* in 5), reflecting the mapping from the ANIMAL domain and signaling the idea to tame inflation.

Control also fits under INFLATION IS A FEROCIOUS ANIMAL THAT NEEDS TO BE CONTROLLED. It is assumed that the proximity of the word *control* (11) to the verb *to rein* (*zauzdati* in 4) will activate the ANIMAL source domain. Hu & Chen (2015) classify *control* under the INFLATION IS A MACHINE, but notice the overlap of the FIRE, DISEASE, ANIMAL or ENEMY domains. The examples (7), (9) and (10) focus on the authorities, their abilities and responsibilities. On the other hand, the examples: *inflation appeared under control* (8), and *it could get out of control* (11) emphasize inflation's unpredictable wild character. Inflation is conceptualized as an animal, whereas governments, presidents or banks are tamers. There are no significant differences between English and Serbian.

1. ... the Federal Reserve's remedies to combat runaway inflation ... (Mattei, The Guardian, 18.06.2022.)

2. As inflation soars even the cheap slice is under pressure... (The Guardian, Ruche et al. 10.02.2022.)

3. ...suočavali su se s nemogućim zadatkom – da obuzdaju inflaciju... (Slavković, S., Nin, 12.1.2022.)

² The numbers refer to sentence numbers as enumerated in the corpus below.

4. ...da će centralne banke krenuti da zauzdavaju inflaciju...(Katić, Politika 26.02.2022)

5. Visoka inflacija nije specifičnost Srbije...da bi se smirila,...(Janjatović, Nin 20.04.2022.)

6. ... kako bi došlo do smirivanja inflacije... (Đaković, Nin, 13.10.2021.)

7. ...the president has “a lot” of control over inflation... (The Economist, 19.06.2022.).

8. ... inflation appeared under control (FT, Giles, 23.06.2022.)

9. Bank of England to keep inflation under control... (The Economist, 22.06.2022)

10. Nosioći monetarne vlasti...ako bi gledali samo šta je glavni zadatak, a to je držati inflaciju pod kontrolom... (Đaković, Nin, 13.10.2021.)

11. ... ona bi se...mogla oteti kontroli (Katić, Politika 26.02.2022)

Žanić (1986: 178, 179) discusses metaphors of devouring: inflation is *insatiable* and *a dragon devouring everything*. In this corpus, inflation is likened to a ravenous beast *eating away wage increases, income or pensions* (14), emphasizing its ruinous effects and the futility of government measures. This image taps into the mythological images of dragons and swallowing “the most ancient symbol of death and destruction” (Bakhtin, 1984: 325), underscoring inflation’s uncontrollable, fatal nature.

12. ... high inflation is eating into people’s income. (The Economist, 22.06.2022.)

13. Higher inflation is eating away at wage increases... (Mattei, The Guardian, 18.06.2022.)

14. ... da inflacija “jede” penzije... (Marković, Vreme, 24.06.2022.)

The sinister aspect of an animal hiding to attack is transferred to inflation in (15), where it *lurks in the shadows*. This fits the INFLATION IS A FEROCIOUS ANIMAL THAT ATTACKS sub-metaphor (Silaški & Đurović, 2010a) and the INFLATION IS A MONSTER metaphor. In Serbian, this monstrous aspect is emphasized with the word *bauk*, a culture-specific word similar to *ogre* and *goblin*.

15. After decades lurking in the shadows, inflation is back. (The Guardian, Ruche et al. 10.02. 2022.)

16. Bauk inflacije (Kostić S., Vreme, 17.03.2022.)

17. Bauk inflacije uzdrmao svet (Đaković P., Nin, 14.07.2021.)

3.2. *Metaphor: INFLATION IS A HUMAN BEING*

Several lexical items are motivated by the INFLATION IS HUMAN metaphors. In (18), STUBBORNNESS, a human trait, is mapped onto the INFLATION which is like a defiant child. The idiom *inflation is staring us in the face*, reflects this defiance. In Serbian, inflation *takes over* (19) or *does not care* (20) about solutions and *takes money out of pockets* (21), emphasizing helplessness and passivity of people and authorities.

18. ... real social distress, stubbornly high inflation and ... stare us in the face... (Hutton, The Guardian, 19.06.2022.)

19. Kada inflacija uzme stvari pod svoje, ... (Đukić, Nin, 02.02.2022. br 3710)

20. ... na pouzdanim modelima za koje inflacija baš ne haje. (Katić, Politika, 14.7.2021.)

21. ... inflacija je skriveni porez koji vam svaki dan uzima novac iz džepa. (Janjatović D., Nin, 20.04.2022.)

22. The US is wrestling with rates of inflation... (Ruche, The Guardian, 22.06.2022.)

The example (22), motivated by THE INFLATION IS AN ADVERSARY metaphor, draws from the SPORTS domain, personifying the US and INFLATION as wrestlers. The skill to beat inflation is likened to a wrestler's ability to anticipate the adversary's moves. Although SPORTS metaphors do not occur here, they are common in Serbian economic discourse (Bogdanović, 2021). Žanić (1986) connects wrestling with the myths of Heracles and the local hero Marko Kraljević suggesting that dramatic events often evoke poetic, epic, emotionally charged language. Therefore, even English examples could be connected with Biblical and mythical battles and not only sports.

3.2.1. *Metaphor: INFLATION IS AN ENEMY*

Both languages draw on the WAR domain, for INFLATION IS AN ENEMY metaphor with the verbs to *conquer*, *fight*, *defeat* and *combat*. In (28), the whole country is defeated, at the mercy of the inflation-conqueror. An additional mapping comes from the NATURE domain as inflation is also *a wave*, an unstoppable force of nature. Furthermore, inflation is called *a shared public enemy* and *public enemy number one* in English. The adjectives *public* and *shared* imply

that although the president is the commander, everyone is expected to take action in this fight.

Serbian words *fight* (*borba*), *breaking* (*slamanje*) and *to charge* (*juriš*) come from the WAR domain. Serbian citizens are conceptualized as soldiers but also as casualties, victims and collateral damage as *some will not survive* (31), or could *perish* (33) and others *will charge at the inflation* (31). Serbian focuses more on sacrifice, death and annihilating effects of inflation, and English on taking action.

23. By portraying inflation as a shared public enemy whose defeat will... (Mattei, The Guardian, 18.06.2022.)

24. ... factor in conquering inflation before covid-19. (The Economist, 19.06.2022.)

25. Public enemy number one (The Economist, 19.06.2022.)

26. ... Joe Biden says that fighting inflation is his top economic priority... (The Economist, 19.06.2022.)

27. ... central banks are serious about defeating inflation. (FT, Giles, 23.06.2022.)

28. ...Federal Reserve's remedies to combat runaway inflation "will cause some pain". (Mattei, The Guardian, 18.06.2022)

29. The global wave of inflation has brought Pakistan to its knees. (The Guardian, Ruche et al. 10.06.2022.)

30. ... brzo i uspešno slamanje hiperinflacije... (Đukić P., Nin, 02.02.2022.)

31. ... deo neće preživeti a drugi - juriš na inflaciju. (Drakulić, Nin, 01.12. 2021.)

32. ...Federalne rezerve se spremaju za borbu sa visokom inflacijom... (Milošević, Vreme, 14.04.2022.)

33. Ko bi mogao nastradati ako centralne banke budu primorane da u borbi sa inflacijom povećaju kamatne stope. (Đaković, Nin, 13.10.2021.)

34. ... što bi njen osnovni alat u borbi sa inflacijom...(Marković, Vreme 19.05.2022.)

3.2.2. Metaphor: INFLATION IS A SUPERNATURAL ENEMY

Three examples in Serbian refer to supernatural or mythical beings. In (35), inflation *rushes at a granny like death*, the underlying metaphors are INFLATION IS AN ENEMY (*rushes* is from WAR domain), DEATH IS A PERSON, i.e.,

AN ENEMY, emphasizing the inevitable severe impact on retirees. In (36), inflation is portrayed as the ruler of a dark empire with the word *vilayet*³, evoking folk imagery of the Ottoman rule and accentuating the fatality of inflation. Inflation also *turned into a vampire*, triggering fear of supernatural evil. It becomes a mythical force from beyond this world threatening human existence. These examples may signal a passive cultural attitude toward inflation, echoing themes of victimhood and sacrifice in Serbian mentality (Đerić, 2002).

35. Navalila inflacija kao smrt na babu. (Jevtović N., Nin, 16.03.2022.)

36. ... u tamnom vilajetu bezizlazne hiperinflacije... (Đukić, Nin, 02.02.2022.)

37. Inflacija koja se već povampirila zbog ... (Petrović, B, Vreme, 17.03.2022.)

The INFLATION IS A HUMAN metaphor in both languages underscores the severity of inflation. INFLATION IS AN ENEMY/ADVERSARY metaphor “justifies political and economic actions on the part of our government: declaring war on inflation, setting targets, calling for sacrifices...” (Lakoff & Johnson 1980/2003:35).

3.3. *Metaphor: INFLATION IS A DISEASE (EPIDEMIC, VIRUS)*

The English corpus includes well-structured metaphors with multiple mappings from the HEALTH and MEDICINE domains: INFLATION→ DISEASE, PEOPLE and COUNTRIES→ PATIENTS, AUTHORITIES→ DOCTORS, SOLUTIONS→ REMEDIES. Americans and Japan are patients who *suffered from* inflation, policymakers - incompetent physicians who *misdiagnose inflation*. By likening themselves to the doctors who administer *remedies* causing pain to *ease* the symptom, Federal reserve seem to be trying to justify their decisions and prepare people for the financial pains, i.e., losses. Likening themselves to medical professionals makes the unpopular measures sound acceptable.

In Serbian, the focus is on the severity of the disease. Inflation is a *disorder* (43), a *plague* (44) and *Covid virus* (45). In (46), people own possessions that are *not resistant to inflation*. A possession is personified and becomes particularly susceptible to inflation.

³ *Vilayet* denoted an administrative region in the Ottoman empire.

38. The Federal Reserve says its remedies for inflation ‘will cause pain’... (Mattei, The Guardian, 18.06.2022.)

39. ... those who lived through the double-digit inflation suffered... (The Guardian, Ruche et al. 10.02.2022.)

40. Japan has long suffered from too-low inflation... (The Economist, 20.06.2022.)

41. Complacency led policymakers to misdiagnose inflation (FT, Giles, 23.06.2022.)

42. Easing inflation will disproportionately ... (Mattei, The Guardian, 18.06.2022.)

43. To je poremećaj koji vodi ka gubicima...(Đukić, Nin, 02.02.2022.)

44. ... opasnost od gladi, inflacije, rata, nuklearne kataklizme i ostalih pošasti...(Kesić i dr., Nin, 08.06.2022.)

45. ...spore oko toga da li će jednu pošast – kovid, zameniti druga – inflacija. (Đaković, Nin, 14.07.2021.)

46. ...posедуjući imovinu koja nije otporna na inflaciju. (Marković, Vreme 19.05.2022.)

This analysis confirms that INFLATION IS A DISEASE is productive in both languages (Hu& Chen, 2015; Žanić, 1986), with no differences between English and Serbian in conceptualization and lexicalization. The findings align with Silaški and Đurović (2010b), who identified multiple mappings with no culture-specific differences for the ECONOMY IS A SICK PERSON metaphor.

A novel sub-metaphor, INFLATION IS A COVID VIRUS, reflects the virus’s rapid global spread and severity, mirroring the INFLATION IS CANCER (Žanić, 1986), which symbolized the 80s plague. The shift from cancer to Covid reinforces the universality of the INFLATION IS A DISEASE metaphor. Though this example is found only in the Serbian corpus, a Google search shows similar comparisons in English, indicating no significant differences between the two languages.

3.4. Metaphor: INFLATION IS FIRE

Economic problems are often likened to natural disasters in both languages (Negro, 2010; Hu&Chen, 2015; Silaški&Đurović, 2017). In Serbian corpus, the INFLATION IS FIRE metaphor is prevalent, while in English only *fuel inflation* appears. *Fuel* can be linked to the FIRE and the INFLATION IS A MACHINE metaphor (Hu & Chen, 2015; Hu & Liu, 2016), potentially triggering both domains depending on the reader's interpretation.

In Serbian, the government *extinguishes the inflationary fire with gasoline* (47) and *adds fuel to the fire of inflation from a helicopter* (49), worsening the situation. This example likely refers to *helicopter drop* or *helicopter money* – a concept attributed to Milton Friedman (Ganti, 2021) denoting monetary stimulus. While likening inflation to fire “underscores the unpredictable and uncontrollable character” (Silaški & Đurović, 2017: 140) of inflation, the expansion of this metaphor highlights the incompetence of authorities, who are recklessly *playing with fire* (48) and *risk flaring-up inflation* (50). Example (51), where *inflation is not quieting down*, is classified under the FIRE metaphor as in Serbian, where *quiet down* refers to fires, though it could also link to the WEATHER and the MUSIC domain.

47. Inflatorni požar vlast gasi benzinom (Đukić, Nin, 02.02.2022. br 3710)

48. Sadašnja dešavanja u vezi sa inflacijom, kao svojevrsna igra vatrom... (Đukić, Nin, 02.02.2022. br 3710)

49. Država iz „helikoptera“ doliva ulje na vatru inflacije (Petrović, Nin, 02.03.2022, br 3714)

50. ...nastavkom emisije novca rizikuju razbuktavanje inflacije. (Petrović, Vreme, 17.03.2022. broj 1628).

51. ...,inflacija se ni u svetu ni u Srbiji ne stišava ... (Marković, Vreme 17.03.2022. br. 1628)

52. ... fiscal stimulus that will fuel inflation... (Strauss, FT, 14.06.2022.)

3.5. Metaphor: INFLATION MOVEMENTS ARE PHYSICAL MOVEMENTS

INFLATION is often structured in terms of MOVEMENT, conceptualized as an object or person moving. INFLATION MOVEMENTS ARE PHYSICAL MOVEMENTS, as a submetaphor of the generic-level metaphor MARKET MOVEMENTS ARE PHYSICAL MOVEMENTS (Vaghi & Venuti, 2003), motivates the lexical items *fastest pace* and *pace was slowing, slow down, accelerated, trail and lag* and in Serbian

ubrzava (accelerate 62), *ubrzavanje* (acceleration 61). These examples provide an additional mapping of SPEED onto inflation's movement, where speeding up is negative and slowing down is positive. Hu & Chen (2015) classify *pace* and *lag* under the SPORTS domain and *accelerate* under the MECHANICAL domain, but Vaghi & Venuti (2003) classify *pace* as MARKET MOVEMENTS ARE WAYS OF MOVING ON THE GROUND. The word *pace* is here used neutrally, leaving inflation's conceptualization unclear—whether as a person, animal, or object.

The verb *climb* adds the upward schema and is classified as MARKET MOVEMENTS ARE WAYS OF MOVING ON THE GROUND (Vaghi & Venuti, 2003), but it is unclear whether inflation is a person or an animal. The expression *inflation was coming*, implies a threat but it is unclear whether INFLATION is a PERSON/ENEMY, a STORM/FIRE.

Finally, INFLATION is a ship *brought to calm waters* (63). The mapping comes from MOVEMENT and SAILING. INFLATION is now stable, somewhere in a port, protected from the winds of the economy. The entailment is that the captain i.e., authorities brought it there, which signals their competence.

53. US inflation hit its fastest pace since 1982... (The Guardian, Ruche et al. 10.02.2022.)

54. ... suggest the pace of inflation was slowing... (Ruche, The Guardian, 12.04.2022.)

55. ...to slow down inflation... (Strauss, FT, 14.06.2022.)

56. ...inflation accelerated at the end... (The Guardian, Ruche et al. 10.02.2022.)

57. ... large economies where inflation trails behind... (The Economist, 20.06.2022.)

58. ... wages are still lagging behind inflation. (Strauss, FT, 14.06.2022.)

59. US inflation climbed to 8.5% in March...(Ruche, The Guardian, 12.04.2022.)

60. You were one of the people to warn that inflation was coming. (Strauss, FT, 14.06.2022.)

61. Inflacija nije krenula ...njeno ubrzavanje je počelo... (Katić, Politika, 21.05.2022.)

62. ... inflacija nije zanemarljiva... i da ubrzava. (Jevtović N., Nin, 16.03.2022.)

63. Inflacija je ...davno uvodena u mirne vode ... (Đaković Nin, 13.10.2021.)

3.6. *Metaphor: INFLATION IS AN OBJECT*

The generic-level metaphor INFLATION IS AN OBJECT encompasses the domain of FOOD and IMPORTED PRODUCTS. In (64), INFLATION is conceptualized as a car or another metal surface—*denting* a living standard which is left damaged after the blow. This item is vague regarding the domain and could also be classified as the INFLATION IS A MACHINE metaphor (Hu & Chen, 2015), but what is highlighted is the damage made.

64. ...foreign correspondents report on how inflation is denting living standards (The Guardian, Ruche et al. 10.02.2022)

3.6.1. *Metaphor: INFLATION IS FOOD*

The INFLATION IS FOOD metaphor appears only in the English corpus. This expression plays on the idiom *to take a bite out of something* (to reduce something) but here suggests inflation's global spread, downplaying U.S. responsibility. The journalist extends the metaphor (66) to challenge the president, as not all countries are "full" of inflation, possibly hinting at a tirade. This seems to be a novel, one-shot metaphor. (Lakoff & Turner, 1989, cited in Bogdanović 2021).

65. Every country in the world is getting a big bite and piece of this inflation... (The Economist, 20.06.2022.)

66. But not everywhere has its mouth full of inflation. (The Economist, 20.06.2022.)

3.6.2. *Metaphor: INFLATION IS AN IMPORTED PRODUCT*

Inflation is conceived as IMPORTED GOODS, which are typically those a country does not have but needs. This metaphor hides this aspect, highlighting that inflation came from somewhere else, focusing on the global aspect of this phenomenon that spreads across borders.

67. Inflation was largely imported into the eurozone... (Strauss, FT, 14.06.2022.)

68. Visoka inflacija ... je najvećim delom uvezena... (Janjatović, Nin 20.04.2022.)

4. CONCLUDING REMARKS

The analysis confirms the hypothesis, showing universal metaphors, culture-specific differences, and new INFLATION metaphors. The conceptual bases of INFLATION in Serbian and English overlap. Both languages use universal metaphors like INFLATION IS AN ANIMAL, A PERSON (with sub-metaphors, INFLATION IS AN ENEMY, and SUPERNATURAL ENEMY), A DISEASE, and FIRE. We also identified one new sub-metaphor, INFLATION IS A COVID VIRUS, and two new metaphors: INFLATION MOVEMENTS ARE PHYSICAL MOVEMENTS, classified under the generic-level ECONOMIC MOVEMENTS ARE PHYSICAL MOVEMENTS metaphor and a novel, possibly a one-shot metaphor - INFLATION IS FOOD. The shared metaphors suggest their universality, supporting the cognitive linguistics premise that they are embedded in our cognition and stem from the universal physical experience. People across cultures use familiar domains (e.g., animals and fire) to conceptualize abstract threats like inflation.

The analysis reveals an asymmetry in mappings or submetaphors. The SPORTS and FOOD domains appear only in English, while SUPERNATURAL, SAILING and PREVENTIVE CARE domains are specific to Serbian. The FIRE domain appears more frequently in Serbian. As the literature confirms the frequent use of SAILING metaphors in English, and the SPORTS metaphors in Serbian, these likely reflect the limited scope of the corpus rather than cultural differences.

This research confirms that cognition and culture are inseparable. While some lexical differences may be incidental, Serbian examples reflect a more fatalistic outlook both in universal metaphors like INFLATION IS AN ENEMY and in metaphors specific to Serbian corpus portraying inflation as SUPERNATURAL HUMAN, VAMPIRE or DEATH. These differences suggest distinct cultural attitudes and beliefs, reinforcing the link between culture, conceptualization, and lexicalization. Serbian examples foreground victimhood, sacrifice and losses and English fighting back and conquering inflation, pointing to divergent values, attitudes and beliefs towards life and INFLATION inherent to these two speech groups.

The results should be taken tentatively due to limited data and to the researcher subjectivity (Kövecses, 2011). Future studies might focus on vague domains or compound metaphors using Primary Metaphor Theory or conceptual blending. Experimental research where participants would say which image/domain is triggered and metaphor cluster analysis might also be insightful.

Tamara Verežan

UNIVERZALNE METAFORE I KULTURNE VARIJACIJE U KONCEPTUALIZACIJI INFLACIJE U
ENGLESKOM I SRPSKOM JEZIKU

Rad se bavi konceptualizacijom inflacije u engleskom i srpskom kroz prizmu Teorije pojmovne metafore (Lakof i Džonson, 1980/2003). Cilj je identifikacija univerzalnih i kulturološki specifičnih metafora koje se koriste za opis inflacije i ispitivanje uticaja kulturnih vrednosti na njihovu upotrebu. Polazna hipoteza je da su izvorni domeni metafora isti u oba jezika zbog univerzalnog ljudskog iskustva, dok se razlike očekuju u jezičkoj realizaciji zbog kulturoloških specifičnosti. Korpus su činila 34 engleska i 34 srpska izraza iz novinskih članaka. Identifikovani su svi slučajevi reči *inflacija*, zatim su izolovani metaforički izrazi koji su klasifikovani prema izvornom domenu i utvrđene sličnosti i razlike između engleskog i srpskog korpusa. Oba jezika koriste slične osnovne pojmovne metafore za inflaciju (INFLACIJA JE NEPRIJATELJ, BOLEST, VATRA, ŽIVOTINJA). Inflacija je nešto što treba kontrolisati, pobediti ili izlečiti. Pojavljuje se i nova podmetafora INFLACIJA JE KOVID VIRUS kao varijanta metafore INFLACIJA JE BOLEST. Ipak leksička realizacija i implikacije metafora pokazuju značajne kulturološke razlike. Engleski diskurs češće uključuje izraze koji naglašavaju strategije rešavanja problema (npr. *defeating, controlling inflation*), dok srpski naginje pesimističnijem tonu i prikazuje inflaciju kao silu protiv koje je teško boriti se (npr. *neki neće preživeti*). Iako oba jezika koriste bolest kao metaforu, engleski jezik inflaciju vidi kao izlečivo stanje, dok srpski naglašava njen destruktivni efekat (npr. *kuga, širi se kao virus*). U engleskom su građani i vlast aktivni učesnici (npr. *remedies for inflation, treating inflation*), dok su u srpskom pasivni trpioci (npr. *inflacija odnosi plate, ljudi neće preživeti*), što odražava različite stavove prema ekonomskoj odgovornosti. Metafore na srpskom inflaciju prikazuju kao demonsko, mitsko biće (npr. *navalila kao smrt, povampirila se*), dok engleski ne koristi ovakve izraze, što može odražavati dublju kulturološku sklonost srpskog jezika ka mitologizaciji i doživljaju ekonomske krize kao nečeg natprirodnog i neizbežnog. Istraživanje potvrđuje univerzalnost pojmovnih metafora, ali i značaj kulture u oblikovanju jezika i percepcije ekonomskih fenomena. Srpski pokazuje tendenciju ka pesimističkim i fatalističkim metaforama, dok engleski preferira proaktivni pristup inflaciji.

Ključne reči: pojmovna metafora, univerzalne metafore, kulturološke varijacije, inflacija, ekonomski diskurs, engleski, srpska

REFERENCES

- Bakhtin, M. (1984). *Rabelais and His World*. (Helene Iswolsky, Trans.). Bloomington: Indiana University Press.
- Berber Sardinha, T. (2012). Metaphors of the Brazilian Economy from 1964 to 2010. In H. Herrera-Soler, & M. White (Eds.), *Metaphor and mills: Figurative language in business and economics* (pp. 103-126). Berlin: De Gruyter Mouton.
- Bogdanović, M. (2021). *Komparativna analiza metafora u ekonomskom diskursu srpskih i britanskih novinskih članaka* [Comparative Analysis of Metaphors in Economic Discourse in Serbian and British Newspaper Articles]. (Doktorska disertacija). Univerzitet u Banjoj Luci. Retrieved from: <https://fedora.unibl.org/fedora/get/o:2111/bdef:Content/get>
- Deignan, A. (2003). Metaphorical Expressions and Culture: An Indirect Link. *Metaphor and Symbol*, 18(4), 311–320.
doi: [10.1207/S15327868MS1804_3](https://doi.org/10.1207/S15327868MS1804_3)
- Đerić, G. (2002). Mitski aspekti srpskog identiteta [Mythical aspects of Serbian identity]. *Filozofija i društvo*, XIX-XX, 247–266.
<https://doiserbia.nb.rs/img/doi/0353-5738/2002/0353-57380209247D.pdf>
- Evans, V. & Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press Ltd.
- Filipović Kovačević, S. (2021). *Pojmovna metafora i metonimija u teoriji i praksi*. Novi Sad: Filozofski fakultet Novi Sad. Retrieved from <https://digitalna.ff.uns.ac.rs/sites/default/files/db/books/978-86-6065-649-2.pdf>
- Fuertes-Olivera, P. (1998). Metaphor and translation: a case study in the field of economics. In P. Fernández Nistal & J. M. Bravo (Eds.), *La traducción: orientaciones lingüísticas y culturales* (pp.79-95). Universidad de Valladolid. Retrieved from:
https://www.researchgate.net/publication/235338563_Metaphor_and_translation_a_case_study_in_the_field_of_economics
- Ganti, A. (2021). Helicopter Drop (Helicopter Money): Economics Examples and Types. Investopedia. Retrieved from <https://www.investopedia.com/terms/h/helicopter-drop.asp>
- Gibbs, R. W. (1999). Taking Metaphor Out of Head and Putting It and Putting It in the Cultural World. In R. W. Gibbs, & G. J. Steen (Eds.), *Metaphor in Cognitive Linguistics*. Amsterdam: John Benjamins. 146-166.

<https://doi.org/10.1075/cilt.175.09gib>

- Grady, J. (1997). Theories are building revisited. *Cognitive Linguistics*, 8, 267–290. DOI: <https://doi.org/10.1515/cogl.1997.8.4.267>
- Hu, C., & Chen, Z. (2015). Inflation Metaphor in Contemporary American English. *Higher Education Studies*, 5, 21-35. DOI: [10.5539/hes.v5n6p21](https://doi.org/10.5539/hes.v5n6p21)
- Hu, C. & Liu, H. (2016). Inflation Metaphor in the TIME Magazine Corpus. *English Language Teaching*, 9, 124-124. DOI: [10.5539/elt.v9n2p124](https://doi.org/10.5539/elt.v9n2p124)
- Kövecses, Z. (2002). *Metaphor: A practical introduction*. New York and Oxford: Oxford University Press.
- Kövecses, Z. (2003). Language, Figurative Thought, and Cross-Cultural Comparison. *Metaphor and Symbol*, 18(4), 311–320.
- Kövecses, Z. (2005). *Metaphor in Culture: Universality and Variation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kövecses, Z. (2010). Metaphor and Culture. *Acta Universitatis Sapientiae, Philologica*, 2 (2), 197-220.
DOI: [10.1093/acprof:oso/9780190224868.003.0005](https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780190224868.003.0005)
- Kövecses, Z. (2011). Methodological issues in conceptual metaphor theory. In S. Handl and H-J. Schmid (Eds). *Windows to the Mind: Metaphor, Metonymy and Conceptual Blending*. Mouton De Gruyter.
- Lakoff, G. (1993). *The contemporary theory of metaphor*. In: A. Orthony (ed.), *Metaphor and thought*. 2nd. Cambridge: Cambridge University Press. 202-251.
- Lakoff, G. & Johnson, M. (1980/2003). *Metaphors We Live By*. London: The University of Chicago Press.
- Negro, I. (2010). Metaphorical meaning in economic discourse. In *Proceedings of 2010 International Conference of the European Association of Languages for Specific Purposes – volume 9. (pp. 1-15)*. EALSP.
- Orčić, L. & Gorčević, A. (2017). Metafora u terminološkim kolokacijama u engleskom i njihovi prevodni ekvivalenti u srpskom jeziku [Metaphor in terminological collocations in English and their Serbian translation Equivalents]. *Zbornik radova filozofskog fakulteta u Prištini XLVII (1)*, 199-215. DOI: [10.5937/ZRFFP47-12461](https://doi.org/10.5937/ZRFFP47-12461)
- Silaški, N. (2010). Translating metaphorical economic terms from English into Serbian – some strategies and challenges. In *International conference Philological research today - language, literature and communication (FID 2010)*. Faculty of Philology, University of Belgrade.
- Silaški, N., & Đurović, T. (2010a). CATCHING INFLATION BY THE TAIL – Animal metaphoric imagery in the conceptualisation of

INFLATION in English. *Iberica*, 20, 57-80. Retrieved from:

<https://www.revistaiberica.org/index.php/iberica/article/view/344/329>

Silaški, N., & Đurović, T. (2010b) The Conceptualisation of the Global Financial Crisis Via the ECONOMY IS A PERSON Metaphor – A Contrastive Study of English and Serbian. *Facta Universitatis Series: Linguistics and Literature* Vol. 8, No 2, 2010, 129 – 139. Retrieved from: <http://facta.junis.ni.ac.rs/lal/lal201002/lal201002-04.pdf>

Silaški, N., & Đurović, T. (2011). The NATURAL FORCE metaphor in the conceptualisation of the global financial crisis in English and Serbian. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku* 54(1), 227-245. Retrieved from: https://www.maticasrpska.org.rs/stariSajt/casopisi/filologija_54-1.pdf

Silaški, N., & Đurović, T. (2017). Saving the euro – a multimodal analysis of metaphors depicting the Eurozone crisis. *Ibérica*, 33, 125-146.

Vaghi, F. & Venuti, M. (2003). The Economist and The Financial Times. A study of movement metaphors. In *Proceedings of the Corpus Linguistics 2003 Conference*, 828-834. Retrieved from: <http://www.corpus.unam.mx/cursocorpus/papers/vaghi.pdf>

White, M. (2003). Metaphor and economics: the case of growth. *English for Specific Purposes*. Volume 22, Issue 2, 2003, 131-151. DOI: [10.1016/S0889-4906\(02\)00006-6](https://doi.org/10.1016/S0889-4906(02)00006-6)

Žanić, I. (1986). *Mitologija inflacije* [Mythology of Inflation]. Zagreb: Globus.

Tamara Stanković*
Fakultet tehničkih nauka,
Univerzitet u Novom Sadu

UDK: 811.163.41-112'37
DOI: 10.19090/gff.v50i1.2578
orcid.org/0009-0004-5183-8492
Originalni naučni rad

ISTORIJSKI UZROCI I SEMANTIČKI MEHANIZMI NASTANKA LAŽNIH PAROVA**

Ovaj rad bavi se pregledom osnovnih uzroka i semantičkih mehanizama nastanka lažnih parova. U uvodnom delu rada pojam lažnih parova je najpre definisan, a potom su predstavljene relevantne klasifikacije. U centralnom delu rada prikazuju se uzroci nastanka lažnih parova među kojima se izdvajaju dva vodeća – zajedničko nasleđe i jezičko pozajmljivanje. U prvom slučaju reči klasičnog porekla bivaju preuzimane u različitim jezicima s različitim značenjima, dok u drugom slučaju reči nakon procesa pozajmljivanja razvijaju nova značenja u jeziku primaocu. Naposljetku, kao vodeći semantički mehanizmi uspostavljanja lažne parnosti razmatraju se metafora, metonimija, semantička specijalizacija, semantička generalizacija, pejorizacija i melioracija.

Ključne reči: lažni parovi, istorijska lingvistika, dijahronijska semantika, jezičko pozajmljivanje, leksičko značenje

1. UVOD

Proučavanju lažnih parova, kao međujezičkom fenomenu, u ovome radu pristupiće se iz perspektive dijahronijske lingvistike. Ovakav, istorijski zasnovan pristup lažnim parovima pruža temeljne uvide u sama izворишта njihovog porekla te prati njihov semantički razvoj. Nakon uvodnog razmatranja postojećih definicija i značajnijih tipologija u literaturi, predstavimo osnovne istorijske uzroke nastanka lažnih parova te glavne semantičke mehanizme kojima se oni uspostavljanju. Sve razmatrane pojave biće potkrepljene primerima iz različitih evropskih jezika.

* tamara.stankovic@uns.ac.rs

** Rad predstavlja uređenu verziju seminarског rada iz predmeta Istorijska lingvistika na doktorskim studijama, koji je rađen pod mentorstvom prof. dr Jasmine Grković-Mejdžor.

1.1. Definicije i tipologije lažnih parova

Na početku, bitno je naglasiti da se u domaćoj literaturi, pored termina lažni parovi, sreću i termini lažni prijatelji, lažni rođaci, međujezička homonimija. U ovom radu koristiće se termin lažni parovi¹.

Sažeto rečeno, lažni parovi su „leksičke jedinice dvaju jezika koje su po obliku sasvim slične a po značenju sasvim različite” (Ivir, 1978: 113). Sličnu i nešto precizniju definiciju nudi Čamizo Domingez (Chamizo Domínguez, 2008: 1), koji lažne parove definiše kao „jezičku pojavu pri kojoj dve reči u dva različita jezika imaju isti ili veoma sličan fonološki i/ili grafološki oblik, a značenja su im potpuno ili delimično različita”. Kao ilustrativan primer autor navodi engleski pridev *fastidious* i njegov lažni španski par *fastidioso*. U engleskom jeziku *fastidious* ima značenje ‘temeljan, pažljiv, detaljan’, dok španski pridev *fastidioso* znači ‘dosadan, naporan’ (Chamizo Domínguez, 2008: 10). Prčić (2012: 205) primećuje da se analizom literature koja se bavi fenomenom lažnih parova i njihovim definisanjem najčešće prepliću tri komponente: 1. dve reči u dva jezika, s potencijalnom etimološkom povezanošću 2. isti ili sličan grafološki ili fonološki oblik, te 3. potpuno ili delimično različito značenje.

Kada je reč o klasifikaciji lažnih parova, prvu, za ovaj rad relevantnu distinkciju nudi Čamizo Domingez (Chamizo Domínguez, 2008: 4-8). On razlikuje slučajne lažne parove² (eng. *chance false friends*) i semantičke lažne parove (eng. *semantic false friends*). Prva grupa slučajnih lažnih parova predstavlja slučajeve gde dve reči imaju isti ili sličan grafološki i/ili fonološki oblik u dva jezika, ali bez ikakve semantičke i etimološke spone koja bi objasnila sličnost u obliku. Kao primer autor navodi špansku reč *misa* ‘misa’ i slovačku reč *misa* ‘tanjir za serviranje’. Reči nemaju semantičku povezanost, iako imaju potpunu obličku podudarnost. Mnoštvo primera beleži i Ljubičić (2003), koja ovakve parove naziva slučajnim homofonima. Među njima nalazimo englesku reč *cold* ‘hladan’ i italijansku *caldo* ‘vruć’ koje imaju podudarne oblike, ali ne i etimološku povezanost, iako se nalaze u istom semantičkom polju.

Nasuprot prvoj grupi nalaze se semantički lažni parovi, grupa koja će biti od posebnog značaja za ovaj rad. Čamizo Domingez (Chamizo Domínguez, 2008) definiše semantičke lažne parove kao reči koje su iste ili slične u dva jezika i koje su etimološki povezane. Zajednička etimologija u tom slučaju podrazumeva isti

¹ Detaljniji prikaz terminologije nudi Bunčić (2000).

² U pitanju je prevod autora rada. Prčić (2012: 209) ovakve slučajeve naziva nemotivisanim lažnim parovima.

izvorni jezik, najčešće latinski ili grčki, ili pak proces pozajmljivanja reči iz jednog jezika u drugi. U oba slučaja, kod ovakvih lažnih parova došlo je do promena u značenju. Oni se dalje mogu podeliti na dve podgrupe: 1. potpuni semantički lažni parovi (eng. *full semantic false friends*), i 2. delimični semantički lažni parovi (eng. *partial semantic false friends*). Kod potpunih lažnih parova značenja su u potpunosti različita te se jedna reč nikako ne može prevesti drugom rečju, iako su oblički slične. Na primer, autor navodi englesku imenicu *topic* i špansku *tópico*. Obe imenice potiču od istog etimona – grčke reči *topos* ‘mesto’. Međutim, u engleskom jeziku imenica je prošla kroz proces melioracije te u savremenom jeziku označava temu razgovora, dok je u španskom reč prošla kroz suprotan proces pejorizacije te se odnosi na vulgaran ili trivijalan izraz. Iz navedenog sledi da, iako su reči etimološki povezane, njihova značenja u današnjem engleskom i španskom potpuno su udaljena. S druge strane, delimični semantički lažni parovi ispoljavaju određena zajednička značenja, ali istovremeno i nepoklapanja u drugim značenjima. Kao ilustrativan primer autor nudi španski pridev *inexcusable* i engleski *inexcusable*. Oba prideva potiču od latinskog oblika *inexcusabilis* i dele značenje ‘neoprostiv, koji nema opravdanja’. Međutim, u španskom jeziku beleži se i značenje ‘neizbežan’, što ukazuje na to da je španski pridev razvio bogatiju polisemiju.

Delom podudarnu tipologiju lažnih parova nudi Ivir (1978: 113-125). Nalik prethodno predstavljenoj podeli, Ivir razlikuje lažne parove sa potpuno različitim značenjem i lažne parove s delimičnim preklapanjem u značenju. Prvu grupu ilustruju mnogobrojni englesko-srpski primeri poput: *extravagant* ‘rasipan’ – *ekstravagantan* ‘ekscentričan’, *eventual* ‘krajnji, konačan’ – *eventualan* ‘moguć’, *actual* ‘stvaran, zbiljski’ – *aktuelan* ‘trenutan, sadašnji’. S druge strane, lažni par s delimičnim preklapanjem u značenju uočava se u sledećem primeru: eng. *professor* ‘zvanje nastavnika na fakultetu’ – srp. *profesor* ‘zvanje nastavnika u srednjoj školi’, ‘zvanje nastavnika na fakultetu’. Preklapanje u značenjima ogleda se u zajedničkom značenju ‘nastavnik na fakultetu’, dok se nepodudarnost uočava u širem značenju srpske reči profesor. Pored dva navedena tipa, Ivir razlikuje i prave parove s jednakim značenjem, ali različitim kolokacijskim potencijalom, te izmišljene lažne parove. Vredi napomenuti da se lažna parnost kod ove dve grupe ne zasniva na različitoj semantici reči te oni neće biti bliže predstavljeni.

Naposletku, ukazaćemo kratko i na rad Gudurić i Drobnjak (2010) u kojem autorke pronalaze brojne lažne parove među srpskim, francuskim i italijanskim rečima, te nude nešto kompleksniju tipologiju usled građe ekscerpirane iz triju jezika. Predstavljena tipologija takođe se temelji na potpuno

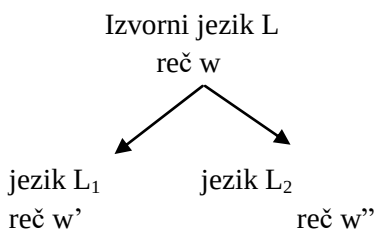
ili delimično različitoj semantici reči koje potiču od istog latinskog etimona, te donosi mnogobrojne primere u kojima se potpuna ili delimična lažna parnost uspostavlja u dvama ili trima jezicima. Potonji slučaj ilustrovaćemo primerom autorki. Naime, srpska reč *poltron* ‘ulizica’, francuska *poltron* ‘plašljiv’ i italijanska *poltrona* ‘stolica’ nemaju međusobno podudarna značenja, te istovremeno čine lažne parove u sva tri posmatrana jezika.

U narednim redovima sledi pregled istorijskih uzroka nastanka lažnih parova uz napomenu da će se u ovome radu pojam lažne parnosti shvatati prema gorenavedenoj, a za ovaj rad najprimerenijoj definiciji autora Prčića (2012).

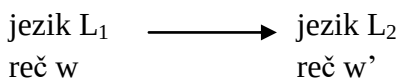
2. ISTORIJSKI UZROCI NASTANKA LAŽNIH PAROVA

Traganje za istorijskim uzrocima nastanka lažne parnosti među rečima različitih jezika neizbežno vodi do pojmova jezici u kontaktu i jezičko pozajmljivanje. Fenomen lažnih parova, kao vid jezičke interferencije, postoji verovatno koliko i sami prirodni jezici, iako je zvanično imenovan tek 1928. godine kada su Maksim Kesler i Žil Derokinji prvi put upotreбили termin *faux amis du traducteur*, tj. prevodiočevi lažni prijatelji (Chamizo Domínguez, 2008: 1). Kako Filipović (1986: 19) ističe, jezici su morali dolaziti u kontakt od samih svojih početaka i posledično uticati jedni na druge u raznim oblicima i raznim okolnostima. Ipak, proučavanje jezičkih dodira, tvrdi Filipović, privlači više pažnje lingvista tek krajem 18. veka, kada su se leksikografi suočili s problemom posuđenica. Kontakti dvaju jezika ogledaju se u procesu jezičkog pozajmljivanja tj. procesa pri kojem jezik primalac (Jp) preuzima u svoj sastav reč ili frazu jezika davaoca (Jd) i u kojem dolazi do jezičke interferencije (Filipović, 1986: 17). Stoga, lažni parovi mogu se smatrati vidom jezičkog pozajmljivanja u kojem se mogu razlikovati dva slučaja: 1. internacionalizmi tj. reči klasičnih jezika (grčkog ili latinskog) bivaju preuzeti od strane dvaju jezika, ali s različitim značenjima ili su u njima razvile različita značenja, 2. reči jednog jezika bivaju preuzete u drugi jezik, ali u njemu poprimaju drugačija značenja u odnosu na jezik davalac (Ivir, 1978: 113). Nastanak lažnih parova ilustrovan je šemom po uzoru na Bunčić (2000: 39):

a) zajedničko nasleđe

b) pozajmljivanje

Kao primer lažnih parova koji imaju zajedničko klasično poreklo, ali ne i isto značenje na sinhronom planu, mogu poslužiti srodnice koje navodi Broz (2008: 217): eng. *sensible*, nem. *sensibel*, šp. *sensible* i hrv. *senzibilan*. Sve četiri reči imaju latinski etimon, ali u engleskom jeziku razvilo se značenje koje nije zabeleženo u ostala tri navedena jezika. U engleskom jeziku kao prvo značenje u rečnicima navodi se ‘razuman, praktičan, koji dobro prosuđuje’, dok se u drugim pomenutim jezicima pridev koristi u značenju ‘osetljiv’.

Nasuprot internacionalizmima, izvor lažne parnosti leži i u jezičkom pozajmljivanju među jezicima koji dolaze u kontakt. Na primer, kako navodi Prčić (2012: 214), srpski jezik je pozajmio reč *insert* iz engleskog jezika. Međutim, u srpskom i engleskom značenja su sasvim suprotna. U srpskom *insert* označava kratak isečak, odlomak (često iz filma ili serije), dok u engleskom jeziku *insert* označava umetak, dodatak (često u novinama i časopisima). Antunović (1996: 6) spominje primer pozajmljenice *fikser* iz engleskog koja u hrvatskom standardu ima značenje ‘uživalac droge’, dok u engleskom jeziku primarno označava osobu koja je vešta u nameštanju događaja, najčešće na nepošten način. Naposljetku, engleska reč *meeting* koja se odnosi na sastanak, često poslovni, na kojem se nešto diskutuje ili odlučuje, preuzeta je i u srpskom i u španskom jeziku. Međutim, Prčić (2012: 213) navodi da se značenje reči *miting* u srpskom i te kako razlikuje u odnosu na engleski model. Isto zapaža i Čamizo Domingez (Chamizo Domínguez, 2008: 82) za špansku reč *mitin*. U srpskom i španskom replika se odnosi isključivo na skup političkog karaktera, često na otvorenom prostoru, na kom se slušaju govori političara.

U narednom odeljku uslediće prikaz semantičkih procesa koji dovode do divergencije u značenjima, nezavisno od toga da li parovi imaju isto klasično poreklo ili su, pak, nastali pozajmljivanjem iz jednog jezika u drugi.

3. SEMANTIČKI MEHANIZMI NASTANKA LAŽNIH PAROVA

O semantičkim promenama, te njihovoj kognitivnoj utemeljenosti, raspravlja se još od doba mladogramatičara s kraja 19. veka, kako primećuje Grković-Mejdžor (2013: 219-221). Metafora tada biva prepoznata i opisivana kao vodeći mehanizam semantičkih promena, uz sadejstvo metonimije, te drugih procesa poput suženja i širenja značenja i melioracije. Danas, o metafori i drugim srodnim kognitivnim mehanizmima, najviše se govori u okrilju kognitivne lingvistike – grane lingvistike kojoj se neretko pripisuje prepoznavanje metafore kao temelja ljudske kognicije te značenjskih promena u jeziku.

Kada su u pitanju lažni parovi i značenjske nepodudarnosti, u literaturi se kao dominantni mehanizmi-pokretači semantičkih promena navode upravo pomenuta metafora, metonimija, potom suženje i proširenje značenja, te melioracija i pejorizacija (Chamizo Domínguez, 2008; Campbell, 2020; Ivir, 1978; Prčić, 2012; Broz, 2008; Ljubičić, 1998; Filipović, 1986). Prva četiri mehanizma nazivaju se i klasičnim kvartetom semantičkih promena denotativnog značenja, dok se melioracija i pejorizacija svrstava u promene nedenotativnog karaktera (Geeraerts, 1997: 94).

U nastavku sledi detaljniji prikaz šest navedenih mehanizama koji dovode do lažne parnosti.

3.1. *Metafora*

Promena značenja, bez obzira na njene uzroke, mora biti zasnovana na određenoj vezi – asocijaciji – između starog i novog značenja (Ullmann, 1965: 238). Kada je u pitanju promena značenja zasnovana na metafori, veza između dvaju značenja počiva na sličnosti dvaju pojmova o kojima se govori. U novijem dobu, u okviru kognitivne lingvistike, govori se o mapiranju ili preslikavanju između izvornog domena (eng. *source domain*) i ciljnog domena (eng. *target domain*) odnosno o razumevanju jednog pojmovnog domena putem drugog (up. Lakoff & Johnson, 2003; Evans & Green, 2006; Kövecses, 2010). Pojmovni domen se ukratko može definisati kao koherentno organizovano ljudsko iskustvo na koje se oslanjamo pri razumevanju drugog domena (Kövecses, 2010: 4). Na primer, razumevanje domena količine zasnivaće se na domenu vertikalnosti.

Stoga, u rečenici *Dobila je visoku ocenu na testu*, pridev *visok* ne odnosi se na fizičku visinu već na dobru ocenu (Evans & Green, 2006: 286). Bitno je naglasiti da kada se govori o metafori, govori se o načinu na koji ljudi poimaju svet oko sebe, tj. o načinu na koji je ljudska kognicija ustrojena. Drugim rečima, metafora je pre svega kognitivni proces koji se ogleda na jezičkom planu.

Ilustrativan primer lažne parnosti među internacionalizmima utemeljene na metafori nudi Broz (2008: 212-213). Engleska reč *etiquette* ‘bonton, pravila ponašanja’ predstavlja lažni par svojim srođnicama u španskom, nemačkom i hrvatskom jeziku. Naime, španska *etiqueta*, nemačka *Etikett* te hrvatska *etiketa* zadržale su kao prototipično značenje svoje osnovno, konkretno značenje ‘etiketa, listić, tiket’. U engleskom jeziku, tvrdi Broz (2008), rečnici savremenog engleskog jezika više ne beleže prvobitno značenje reči od kojeg je krenula metaforizacija. S druge strane, rečnici ostalih triju jezika beleže i metaforična značenja, ali tek kao sekundarna. Lažna parnost u ovom slučaju potiče od metafore APSTRAKTNOST JE KONKRETNO. Međutim, kako argumentuje Broz (2008), pri razvoju novog značenja sudelovala je i metonimija. Ukoliko primetimo da su pravila bila ispisivana na listiću, parčetu papira, može se zaključiti da je na delu metonimija PREDMET UMESTO FUNKCIJE.

Još jedan primer lažne parnosti zasnovane na metafori jeste ranije pomenut primer engleske reči *sensible*. U savremenom engleskom jeziku prototipično značenje reči proisteklo metaforizacijom razlikuje se od srodnih reči u španskom, nemačkom i hrvatskom. Kako objašnjava Broz (2008: 217), putem sinestetičke metafore RAZMIŠLJANJE SU OSEĆANJE, u engleskom se namesto značenja ‘osetljiv’ razvija značenje ‘razuman, praktičan, koji dobro prosuđuje’.

Najzad, vredno spomenuti lažne parnosti koje počivaju na pretpostavljenim sličnostima ljudi i životinja tj. njihovih osobina. Drugim rečima, izuzetno produktivna i u literaturi visoko zastupljena metafora jeste LJUDI SU ŽIVOTINJE. Zanimljiv primer jeste polisemija reči *kamila* u različitim jezicima (Chamizo Domínguez & Nerlich, 2002: 1839). Naime, reči koje označavaju kamilu u mnoštvu evropskih jezika iste su etimologije tj. potiču od aramejske reči *gamlā*, i u svim se jezicima koriste pri označavanju iste životinje. Međutim, zahvaljujući gorenavedenoj metafori, različiti jezici leksikalizovali su različita prenesena značenja. Posledično, uspostavili su se semantički lažni parovi kada se reč *kamila* koristi u figurativnom značenju. Na primer, u nemačkom jeziku, kada se neko naziva kamilom, ističe se da je on glup (posebno u idiomu *Ich Kamel!* ‘Kako sam glup!’). S druge strane, u španskom jeziku, rečju *camello* upućuje se na osobe koje prodaju drogu u manjim količinama. Nadalje, Čamizo Domingez (Chamizo Domínguez, 2008: 103) beleži metaforična značenja u portugalskom i italijanskom

jeziku. Dok u portugalskom *camelo* označava papučara, muškarca koji ne protivreči svojoj ženi, u italijanskom *cammello* označava ružnu osobu. Navedeni primeri pokazuju kako se lažni parovi formiraju na osnovu različitih asocijacija govornika različitih jezika tj. na osnovu pretpostavljenih životinjskih osobina i njihove sličnosti s ljudima.

3.2. Metonimija

Za razliku od metafore, kada je reč o metonimiji, govori se o promeni značenja zasnovanoj na bliskosti iliti dodirnosti dvaju pojmova (Ullmann, 1965: 239). Na primer, u rečenici *Amerika ne želi još jedan Perl Harbor*, mesto Perl Harbor konceptualno je blisko samom događaju tj. napadu na ovu luku koji se tu odigrao u Drugom svetskom ratu. Iz ugla kognitivne lingvistike, Ulmanova bliskost razume se kao upućivanje jednim pojmom na drugi, njemu blizak pojam odnosno posredi je metonimijski prenos pri kom jedan pojam-entitet pruža mentalni pristup drugom u okviru istog domena (Kövecses, 2010: 145).

Ilustrativan primer u kojem dolazi do nastanka lažne parnosti usled metonimijskog mehanizma nudi Broz (2008: 213). U engleskom jeziku reč *fabric* 'tkanina' predstavlja lažni par svojim etimološkim srođnicama u nemačkom, španskom jeziku i srpskom jeziku³. U data tri jezika, reči *Fabrik*, *fábrica* i *fabrika*, navedene redom, dele značenje mesta gde se odvija proizvodnja. Međutim, delovanjem metonimijskog prenosa PROIZVOĐAČ UMEŠTO PROIZVEDENOG PREDMETA u engleskom se značenje imenice izmenilo, te se rečju *fabric* označava proizvod tj. još konkretnije posebna vrsta proizvoda – tekstil. U rečnicima savremenog engleskog može se pronaći i značenje 'fabrika', ali s obeležjem retke ili zastarele upotrebe.

Nekoliko primera englesko-srpske lažne parnosti u kojima je posredi metonimija nudi Prčić (2012: 214). Srpski jezik preuzeo je iz engleskog reči *kasting* (eng. *casting*) i *PR* /pi-ar/ (eng. *PR*, akronim od *public relations*). U engleskom jeziku *casting* označava audiciju za izbor glumaca, dok *PR* predstavlja odnose s javnošću. Međutim, anglicizmi u srpskom i njihovi engleski modeli ne dele potpuno isto značenje usled delovanja metonimije pri njihovoj adaptaciji. U

³ U izvornom radu autor Broz navodi bošnjački jezik pored nemačkog i španskog pošto je u hrvatskom varijetetu u upotrebi dominantna reč *tvornica*. S obzirom na to da autor ovog rada zastupa stav po kojem su hrvatski, bošnjački i srpski zapravo varijeteti jednog jezika, u slučajevima gde se analiziraju reči bošnjačkog ili hrvatskog varijeteta može se smatrati da se ista pojava odnosi i na srpski.

srpskom jeziku navedeni anglicizmi označavaju osobe koje su izabrane na audiciji, odnosno osobu koja je zadužena za odnose s javnošću. Stoga, lako se uočava Ulmanova bliskost među samom radnjom (izbor glumaca, odnosi s javnošću) i pojedincima koji su uključeni u nju.

3.3. Suženje značenja – semantička specijalizacija

Suženje značenja predstavlja semantičku promenu pri kojoj dolazi do suženja opsega značenja reči što posledično dovodi do upotrebe reči u manje konteksta nego pre promene (Campbell, 2020: 121). Drugim rečima, novo značenje stoji u odnosu podređenosti starom značenju pošto mu opseg primene čini samo deo opsega starog značenja (Geeraerts, 1997: 95). Ulman (Ullmann, 1965: 258) ističe da, iako se opseg suzio, reč je postala značenjski bogatija pošto ima dodatne semantičke odlike, odnosno, kako Prčić (2012: 213) navodi, reč ima više obeležja smisla. Ilustracije radi, prikladnim se čini Ulmanov (Ullmann, 1965) primer engleske reči *voyage* koja je nekada označavala putovanje. Danas, međutim, reč *voyage* suzila je svoj opseg te označava isključivo putovanje po moru ili drugoj vodenoj površini. Sličan primer semantičke specijalizacije jeste engleska reč *queen* koja se najpre upotrebljavala se pri označavanju žene, tj. osobe ženskog pola, dok se u savremenom engleskom reč odnosi isključivo na ženskog vladara ili kraljevu suprugu (Geeraerts, 1997: 96).

Često citiran primer lažne parnosti uspostavljene mehanizmom semantičke specijalizacije jeste englesko-srpski par *juice* i *đus*. Engleska reč označava sok, bilo od voća, bilo od povrća, dok je anglicizam značenjski uži u odnosu na svoj engleski model, te se odnosi samo na sok od narandže. Pored navedenog primera, Prčić (2012: 213-214) razmatra i sledeće englesko-srpske lažne parove nastale dejstvom specijalizacije: *meeting* i *miting*, *basketball* i *basket*, *container* i *kontejner*. Prvi par, ranije pomenut u radu, predstavlja lažno prijateljstvo usled suženja značenja srpske reči *miting* na skup isključivo političkog karaktera. U engleskom jeziku *meeting* označava poslovni, zvanični sastanak te ima širi značenjski opseg. *Basketball* 'košarka' lažni je par pozajmljenici *basket* pošto je ona u srpskom jeziku suzila svoje značenje na košarku koja se igra na jednom košu. Slično prethodnim primerima, *container* u engleskom označava velik limeni sanduk za prevoz robe, dok preuzeti anglicizam *kontejner* ima uže značenje i odnosi se na sanduk za odlaganje otpadaka. Vredi spomenuti još jedan primer lažne parnosti usled suženja značenjskog polja pozajmljenice. Ljubičić (1998: 22) primećuje da lažni par čine francuska reč *boutique* 'prodavnica, trgovačka radnja' i hrvatska reč *butik*. U hrvatskom je procesom suženja pozajmljenica poprimila

značenje prodavnice u kojoj se prodaje modna odeća, često dostupna u malom broju primeraka. *Rečnik srpskoga jezika* takođe beleži da se butik odnosi na prodavnicu gde se obično prodaje pomodna roba, konfekcija i sl. (Nikolić, 2011: 117).

3.4. Proširenje značenja – semantička generalizacija

Nasuprot suženju značenja, semantičko proširenje predstavlja promenu pri kojoj se opseg značenja reči širi tako da se ona može upotrebiti u više konteksta nego ranije (Campbell, 2020: 120). Novonastalo značenje ima manje obeležja smisla u odnosu na pređašnje, što ga čini generalizovanim (Prčić, 2012: 214). Takođe, opseg novog značenja obuhvata opseg starog pošto je značenjski širi (Geeraerts, 1997: 95). Ovaj semantički mehanizam bliže ilustruje Ulmanov primer francuskog glagola *arriver* (Ullmann, 1965: 260-261). Naime, glagol *arriver* nekada je označavao dostizanje obale, morske ili rečne, dok danas, u savremenom francuskom, glagol ima opštije značenje stizanja na bilo koje odredište.

Nekolicinu primera englesko-srpske lažne parnosti zasnovane na semantičkoj generalizaciji anglicizma nudi Prčić (2012: 214). Jedan od njih su lažni parovi eng. *marketing* i srp. *marketing*. Reč *marketing* preuzeta je iz engleskog jezika u svom izvornom značenju 'delatnost popularisanja i prodavanja proizvoda ili usluga, uključujući istraživanje tržišta i reklamiranje'. Međutim, u srpskom jeziku, usled sve slobodnije upotrebe anglicizma, reč je prošla kroz proširenje svog opsega te je pored prvobitnog značenja razvila i novo značenje koje, kao takvo, ne postoji u engleskom jeziku. Novo značenje, na osnovu kog se uspostavilo lažno prijateljstvo, jeste 'reklamiranje na televiziji ili radiju'. Novonastalo značenje zabeleženo je i u *Srpskom rečniku novijih anglicizama*, u kom se kao približni sinonim navodi EPP (Prčić, Dražić & Milić, 2021: 357-358). Još jedan ilustrativan primer primećuje se upravo u pomenutom rečniku. Naime, reč *podkast* preuzeta je iz engleskog jezika, prema modelu *podcast*, u svom izvornom značenju 'digitalni audio-fajl koji se može preuzeti s interneta te reprodukovati na sopstvenom uređaju'. Međutim, lažna parnost nastaje kada anglicizam kao deo srpskog jezika dalje širi svoj značenjski opseg te uključuje, pored zvučnog, i sadržaj u video-formatu (Prčić i dr., 2021: 430).

3.5. Pejorizacija značenja

Pejorizacija se može ukratko definisati kao semantička promena pri kojoj reči zadobijaju negativna asocijativna obeležja tj. proces pri kojem govornici negativno procenjuju značenje reči (Campbell, 2020: 122-123). Pejorizaciju bliže ilustruje istorijski razvoj engleskog prideva *silly* 'blesav, tupav'. U staroengleskom pridev *sālig* imao je značenje 'srećan' koje se u srednjoengleskom menja u 'naivan, vredan žaljenja'. U savremenom engleskom pridev ima negativno obeleženo značenje 'blesav, tupav'. Ulman (Ullmann, 1965: 261) ističe da je pogoršanje značenja toliko često da su ga neki od ranih semantičara smatrali fundamentalnom težnjom ljudskog poimanja.

Lažna parnost zasnovana na negativno vrednovanoj reči prikladno prikazuju španska imenica *sujeto* i engleska *subject* (Chamizo Domínguez, 2008: 124-125). Iako reči u oba jezika imaju značenja 'predmet, tema, subjekat' u naučnim, filozofskim te lingvističkim kontekstima, u španskom jeziku zapaža se i dodatno, pejorativno obeleženo značenje koje uzrokuje lažnu parnost. Naime, imenica *sujeto* označava i bezvrednu osobu ili osobu vrednu prezira. Kako ovako negativno značenje nije zabeleženo u engleskom, navedene dve imenice čine (delimične) lažne parove.

S druge strane, Prčić (2012: 214) beleži primere pejorizacije značenja u srpskom kod pozajmljenih reči iz engleskog. Jedan tako utemeljen lažni par čine engleska reč *boss* 'šef' i anglicizam u srpskom *bos*. U srpskom jeziku *bos* nosi pejorativno značenje 'šef grupe ili organizacije, ponekad na ivici zakona'. Isti proces odražava i anglicizam *dil*, prema engleskom modelu *deal* 'dogovor'. Reč *dil* nije asocijativno neutralna, već se najčešće vezuje za tajni dogovor. Pejorizaciju ove reči te uspostavljenu lažnu parnost lepo ilustruje rečenica *Saznalo se da su njih dvojica imali tajni predizborni dil* (Prčić i dr., 2021: 147).

3.6. Melioracija značenja

Melioracija predstavlja proces pri kojem reč biva postepeno pozitivno vrednovana. Ulman (Ullmann, 1965: 263) primećuje da je melioracija kroz istorijski razvoj jezika bivala manje zastupljena u poređenju s pejorizacijom. Štaviše, melioracija ponekad ne predstavlja razvoj neutralog značenja ka pozitivnom, već često postepeno slabljenje izrazito negativnog ekspresivnog obeležja. Primer potonjeg pravca melioracije jeste engleski glagol *blame* 'kriviti' koji etimološki potiče od glagola *blaspheme* 'bogohuliti'.

Retkost melioracije pri preuzimanju reči iz stranog jezika, preciznije iz engleskog u hrvatski, potvrđuje i Filipović (1986) koji u svom korpusu ne nalazi primere melioracije pozajmljenice. Ni Prčić (2012) ne navodi primere poboljšanja značenja anglicizma što bi dovelo do lažne parnosti. Usled nedostatka englesko-srpskih primera, za ilustraciju melioracije kao mehanizma uspostavljanja lažnih parova iskoristimo špansku kolokaciju *de pata negra*, koju analizira Čamizo Domingez (Chamizo Domínguez, 2008: 123-124). Doslovan prevod kolokacije bio bi 'od crne nogice', a sama fraza dobijena je elipsom od *jamón de pata negra* 'šunka od crne iberijske svinje'. Kako je za pravilnu, pozitivno obeleženu upotrebu kolokacije *de pata negra* neophodno dobro poznavanje španskog, ali i posedovanje kulturne kompetencije, mnogim govornicima francuskog ili portugalskog doslovan prevod srodnica *patte negre* odnosno *pata negra* bio bi potpuno nejasan. Naime, šunka iberijske svinje visoko je cenjena zbog svog ukusa, što je dovelo do melioracije same fraze *de pata negra*, te posledično njene upotrebe za bilo kakvu vrstu izvrsnosti, a posebno pri opisu karakternih osobina. Kako ovako meliorativno značenje nije prisutno u srodnom francuskom ili portugalskom, uspostavljena je lažna parnost među kolokacijama.

4. ZAKLJUČAK

Izučavanje lažnih parova iz dijahronijske perspektive omogućava uvide u same korene njihovog nastanka. Istorijski gledano, dva su moguća puta kojima se lažna parnost uspostavlja među rečima različitih jezika: internacionalizmi istog etimona razvijaju različita značenja u različitim jezicima, ili se pak pozajmljenice slobodno upotrebljavaju u jeziku primaocu te se značenjski modifikuju. Od značajnijih semantičkih mehanizama koji oblički slične reči značenjski udaljavaju izdvajaju se metafora, metonimija, specijalizacija, generalizacija, te melioracija i pejorizacija. U radu su uzroci i semantički mehanizmi ilustrovani brojnim primerima iz različitih evropskih jezika. Naposletku, treba naglasiti da otkrivanje kognitivnih puteva kojima se lažni parovi uspostavljaju pruža ne samo lingvistički vredna saznanja, već zainteresovanom istraživaču govori o načinu konceptualizacije stvarnosti govornika jednog jezika. Poznavanje motiva koji se kriju iza lažnih parova doprinosi kulturnoj kompetenciji te sprečavanju potencijalnih nesporazuma među govornicima različitih jezika.

Tamara Stanković

HISTORICAL CAUSES AND SEMANTIC MECHANISMS OF THE FORMATION OF FALSE FRIENDS

Summary

Approaching the phenomenon of false friends from a diachronic perspective, this paper aims at shedding light on the roots of their formation. The author strives to offer an overview of the most common causes and semantic mechanisms behind false friendships. In order to present the reader with potential causes for the formation of false friendship between words of different languages, two leading causes have been discussed. On one hand, internationalisms of the same classical etymon are adopted with or develop different meanings in different languages, resulting in false friendships. On the other hand, linguistic borrowing can also lead to false friends, as loanwords may develop new meanings in the receiving language. Among the significant semantic mechanisms that trigger similar-looking words to drift apart in meaning are metaphor, metonymy, specialization, generalization, as well as amelioration and pejoration. The causes and mechanisms discussed in this paper are illustrated with numerous examples from various European languages. Ultimately, the study of false friends contributes to a deeper understanding of linguistic change and the dynamic relationship between languages over time.

Key words: false friends, historical linguistics, diachronic semantics, linguistic borrowing, lexical meaning

LITERATURA

- Antunović, G. (1996). Anglicizmi i prevođenje: bez konzultinga nema happy enda. *Suvremena lingvistika*, 41– 42 (1–2), 1–9.
<https://hrcak.srce.hr/23937>
- Broz, V. (2008). Diachronic Investigations of False Friends. *Suvremena lingvistika*, 66 (2), 199– 222. <https://hrcak.srce.hr/30555>
- Bunčić, D. (2000). *Das sprachwissenschaftliche Problem der innerslavischen »falschen Freunde« im Russischen*. Staatsexamensarbeit. Köln: Universität zu Köln. Preuzeto sa: <https://kups.ub.uni-koeln.de/5988/>
- Campbell, L. (2020). *Historical Linguistics*. 4th edition. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Chamizo Domínguez, P. J. (2008). *Semantics and Pragmatics of False Friends*. New York– London: Routledge.
- Chamizo Domínguez, P. J., & Nerlich, B. (2002). False Friends: Their Origin and Semantics in Some Selected Languages. *Journal of Pragmatics*, 34(12), 1833–1849.

- Evans, V., & Green, M. (2006). *Cognitive Linguistics. An Introduction*. Edinburgh: Edinburgh University Press.
- Filipović, R. (1986). *Teorija jezika u kontaktu: uvod u lingvistiku jezičnih dodira*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Školska knjiga.
- Geeraerts, D. (1997). *Diachronic Prototype Semantics*. Oxford: Clarendon Press.
- Grković-Mejdžor, J. (2013). *Istorijska lingvistika: kognitivno-tipološke studije*. Novi Sad: Izdavačka knjižarnica Zorana Stojanovića. [štampano ćirilicom]
- Gudurić, S., & Drobnyak, D. (2010). „Pravi” i „lažni prijatelji” u francuskom, italijanskom i srpskom jeziku. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 53(1), 195-204. [štampano ćirilicom]
- Ivir, V. (1978). *Teorija i tehnika prevođenja*. Sremski Karlovci: Centar „Karlovačka gimnazija”.
- Kövecses, Z. (2010). *Metaphor. A Practical Introduction*. 2nd edition. Oxford: Oxford University Press.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (2003). *Metaphors We Live By*. Chicago – London: The University of Chicago Press.
- Ljubičić, M. (1998). Bilješke o semantičkoj specijalizaciji posuđenica. *Suvremena lingvistika*, 45–46(1–2), 17–37. <https://hrcak.srce.hr/23639>
- Ljubičić, M. (2003). Lažni parovi i etimologija. *Filologija*, 40, 79–88. <https://hrcak.srce.hr/165432>
- Nikolić, M. (ured.) (2011). *Rečnik srpskoga jezika*. Novi Sad: Matica srpska. [štampano ćirilicom]
- Prčić, T. (2012). Kako se na engleskom kaže *oldtajmer*? Anglicizmi kao srpsko-engleski lažni parovi. *Zbornik Matice srpske za filologiju i lingvistiku*, 55(2), 203–220. [štampano ćirilicom]
- Prčić, T., Dražić, J., & Milić, M. (ured.) (2021). *Srpski rečnik novijih anglicizama*. Novi Sad: Filozofski fakultet.
- Ullmann, S. (1965). *Semántica. Introducción a la ciencia del significado*. Madrid: Aguilar.

Гордана Смуђа

Удружење књижевника Србије

Сања Маричић Месаровић*

Филозофски факултет

Универзитет у Новом Саду

UDK: 778.5(134.2) Almodovar

DOI: 10.19090/gff.v50i1.2579

orcid.org/ [0000-0002-5306-9517](https://orcid.org/0000-0002-5306-9517)

Originalni naučni rad

ПУТОВАЊЕ КРОЗ ВРЕМЕ И ПРОСТОР У АЛМОДОВАРОВОЈ „ХУЛИЈЕТИ“**

Предмет истраживања овог чланка јесте анализа флешбекова, односно путовања или скокова у прошлост, у филму „Хулијета“ (*Julieta*, 2016) шпанског режисера Педра Алмодовара. Филм посматрамо као текст који је заснован на сценарију при чему је сценарио за овај филм настао на основу на три кратке приче канадске списатељице Алис Манро. Радња филма приповеда причу једне жене која траје неколико деценија. Приповедање сложених прича хронолошки може бити заморно, па аутори прибегавају другачијој наративној структури користећи технику аналепсе или флешбека. Алмодоварове приче су увек веома сложене и имају позадину која се мора објаснити. Да би се дало објашњење садашњости, прави се скок у прошлост, наратив се разбија неким сећањем, дијалогом или догађајем, који је везан за садашњи тренутак са циљем да се погледа у прошлост. Осим путовања кроз време, у овом раду ћемо истражити путовање кроз простор с акцентом на палету боја, као симбола. Циљ рада је постизање дубљег увида у психолошки портрет женског лика, разумевање бола и осећаја губитка који је проузрокован трауматичним догађајима из прошлости.

Кључне речи: Алмодовар, „Хулијета“, флешбек, путовање у прошлост, простор, боје

1. УВОД

У Алмодоваровој филмографији преовлађују женске улоге (Balán – Gruber, 2009: 4) а жене о којима снима проживљавају тешке губитке, пате, боре се за љубав (Gruber, 2019: 56). Након филма *Los amantes pasajeros* (2013), Алмодовар се враћа теми бола и губитка те са „Хулијетом“ (*Julieta*, 2016) снима филм који је у потпуности посвећен осећају губитка код жене (Betancourt, 2016). У филму су свеприсутна стања меланхолије, самоће и депресије. Редитељ се

* sanja.maricic.mesarovic@ff.uns.ac.rs

** Овај рад представља проширено и дорађено истраживање које је објављено у књижевном часопису *Савременик* плус, број 342-343-344/2025 стр. 91-97 под насловом *Путовање кроз време и боје. „Хулијета“ (2016), Педро Алмодовар.*

бави односом мајке и ћерке, те губитком ћерке које се мајка сећа са кајањем и болом. Силвија Колмернеро (Silvia Colmenero) употребљава термин *алмодрама* (шп. *almodrama*) да би објаснила мелодраму у којој се жеља повезује са болом, губитком и смрћу (Poyato Sánchez, 2015: 102). Премда је мелодрама био његов омиљени жанр, Алмодовар дефинише филм „Хулијета“ као чисту драму¹ (Smith, 2016: 65, Oliveira, 2017: 1).

У овом чланку се бавимо анализом путовања кроз време и простор у филму „Хулијета“ реномираног шпанског режисера Педра Алмодовара (Pedro Almodóvar). Као и у претходном истраживању (Маричић Месаровић, Смуђа, 2024) и у овом раду следимо идеју Николине Зобенице (2018: 103–104) која објашњава да се филм може посматрати као четврти књижевни род будући да се заснива на штампаном књижевном тексту тј. сценарију. „Хулијета“ представља књижевну адаптацију и заснована је на три кратке приче канадске списатељице Алис Манро (Alice Munro)² под називом *Chance, Soon* и *Silence* које су део збирке кратких прича под називом „Бекство“ (*Runaway*) из 2004. године. Књижевна адаптација представља преношење књижевног дела у другу форму, односно филм. Када говоримо о књижевним адаптацијама, према Камареро Гомес (Camarero Gómez, 2017: 47), код Алмодовара наилазимо на три таква случаја.

Први је филм „Живо месо“ (*Carne trémula*, 1997), који је заснован на истоименом роману британске ауторке Рут Рендал (Ruth Rendell), оригиналног назива *Live flesh* из 1986. године, затим 2011. филм „Кожа у којој живим“ (*La piel que habito*, 2011), према роману *Tarántula* (1995), француског аутора Тијерија Жонкеа (Thierry Jonquet) и трећи „Хулијета“ (*Julieta*, 2016), заснован на три кратке приче Алис Манро из 2004. године. Алмодовар је сценарио за филм „Хулијета“ одавно припремио и држао га у фиоци (Morales, 2016). На то указује и чињеница да на самом почетку филма „Кожа у којој живим“ видимо лик Вере у тумачењу Елене Анаје (Elena Anaya) како чита управо збирку кратких прича под називом „Бекство“ (шп. *Escapada*, енг. *Runaway*) ауторке Алис Манро (*La piel que habito*, 2011: 2:17). Требало би нагласити да ниједан од ових филмова не представља веродостојну адаптацију оригинала, већ су упитању самосвојна аудиовизуелна дела написана на основу оригиналног дела (Villanueva, 1996: 214

¹ Драма представља филмски жанр који се првенствено бави унутрашњим развојем ликова и фокусира се на реалистичне сукобе и људске емоције. Мелодрама представља поджанр драме који карактеришу стереотипни ликови, пренаглашене емоције и заплет.

² Алис Манро је добитница награде Ман Букер 2009. и Нобелове награде за књижевност 2013. године.

према Samanego Gómez, 2017: 47). Тако је филм „Хулијета“ само инспирисан кратким причама из ове збирке. Према речима самог Алмодовара његова Хулијета је више окружена самоћом од Џулије у причама Алис Манро где, на пример, има већи број љубавника (Morales, 2016). Алмодоварова Хулијета својом слободном вољом живи на начин на који живи, окружена тишином и самоћом, а филм истражује тај осећај отуђења и промишља о самоћи (Kercher, 2018: 106).

Радња филма прати Хулијету, мајку која је изгубила контакт са ћерком Антијом (Antía). Дванаест година касније, случајан сусрет са некадашњом најбољом пријатељицом њене ћерке, Беатрис (Beatriz), подстаћи ће је да одустане од планиране селидбе са партнером у Португал и да, присећајући се прошлости, почне да пише писмо својој отуђеној ћерки. На тај начин се унутар филма граде две временске линије: прошлост и садашњост (Paiva Paulino, 2022: 16). Бол и кривица главне јунакиње су свеприсутни, при чему ми као гледаоци не знамо њихов извор. Међутим, скокови у прошлост, односно Хулијетини флешбекови, помоћи ће нам да ово одгонетнемо. Хронолошко приповедање сложених прича може бити заморно за гледаоца те стога аутори прибегавају другачијој наративној структури користећи технику аналепсе или флешбека. Алмодоварове приче су увек веома сложене и имају позадину која се мора објаснити. Да би се дало објашњење садашњости, прави се скок у прошлост, наратив се разбија неким сећањем, дијалогом или догађајем, који је везан за садашњи тренутак, са циљем да се погледа у прошлост. Осим путовања кроз време, у овом филму је проминентно и путовање кроз простор и палету боја, као симбола.

2. АЛМОДОВАР И „ХУЛИЈЕТА“

Педро Алмодовар објашњава да је његова идеја од почетка била да улогу Хулијете у два различита животна доба играју две глумице, тако Хулијету у педесетим годинама тумачи Ема Суарес (Emma Suárez)³, док Адриана Угарте (Adriana Ugarte) тумачи двадесетпетогодишњу Хулијету, што представља новину у његовом раду (Royato, 2021: 319). Иконичка слика у филму, која је маестрално приказана и на званичном плакату за филм, јесте сцена у купатилу када Антија уклања пешкир са мајчиног лица (*Julieta*, 2016: 1:04:09). Уместо лица младе Хулијете, коју тумачи Адриана Угарте, испод пешкира се појављује Ема Суарес (Kercher, 2018: 107). Млада Хулијета се налази у стању безвољности

³ Ема Суарес је управо за улогу Хулијете освојила престижну награду Гоја (шп. Goya) 2017. године.

након трагичног губитка супруга и ћерка је приморана да брине о њој, па чак и да је купа. Када се испод пешкира открије лице старије Хулијете, у њеном погледу се уочава блага искра живота. Појато (2021: 320) сматра да ова сцена у филму не приказује временски проток већ промену у душевном стању Хулијете. Лице опхрвано болом замењује лице смирене Хулијете која је коначно спремна да се ухвати у коштац са својим болом.

Када Хулијета почне да пише писмо својој ћерки, Алмодовар нас пребацује у прошлост где видимо младу Хулијету која креће на путовање возом⁴ које ће јој променити живот. Филм такође завршава путовањем, овај пут мајка путује да види своју ћерку. Радња филма обухвата период од тридесет година (1985–2015), путовање кроз време, води нас у прошлост, па враћа у садашњост (Smith, 2016: 65). Далеке 1985. године у возу је двадесетпетогодишња Хулијета, типична алмодоваровска протагонисткиња из периода чувеног Мадридског покрета (шп. *La movida*), интелектуалка, либерална модерна панкерка. Насупрот њој, Хулијета у педесетим годинама је тиха, повучена. Постоје две верзије Хулијете које се разликују по карактеру, животним циљевима и личности. Млада Хулијета је пуна живота, а старија Хулијета је научила да живи са својим болом. Ипак, обе носе дубоко осећање усамљености (Vargas, 2016) и кривице, почевши од гриже савести због самоубиства човека из воза (Camarero Gómez, 2017: 43, Oliveira, 2017: 1) до бремена кривице због смрти супруга, што нам потврђује сцена у којој испраћа ћерку на духовно тиховање, али и реченица којом почиње писање своје приче:

Julietta: *Querida Antía: voy a contarte todo lo que no tuve ocasión de contarte porque eras una niña, porque me resultaba demasiado doloroso o por simple pudor* (Julietta, 2016: 00:12:50).⁵

3. ПУТОВАЊЕ КРОЗ ВРЕМЕ И ПРОСТОР

Радња филма „Хулијета“ испреда се око истоимене главне јунакиње, мајке коју раздиру унутрашњи сукоби и која, након трауматичних догађаја који су одредили њен даљи живот, губи сваки контакт са ћерком. Теме које прожимају ову женску драму су депресија и кривица. Хулијета приказује

⁴ Занимљивост је да се Алмодоваров брат и продуцент филма, Агустин Алмодовар (Agustín Almódovar) појављује у улози кондуктера у овом возу (Julietta, 2016: 16:42).

⁵ Хулијета: Драга Антија, испричаћу ти све оно што нисам имала прилике да ти испричам зато што си била мала, зато што је било превише болно за мене или ме је једноставно било стид.

садашњост и прошлост са становишта себе, свог лика и кроз свој дневник догађаја.

Као што је поменуто у уводу, филм представља драматизацију три приче Алис Манро, а Алмодовар ликове из хладне Канаде пребацује у врелу Шпанију: ликови израњају из таме Канаде у сунчану Шпанију. У оригиналној причи Алис Манро, ћерка главне јунакиње се зове Пенелопа. У изворном грчком миту, Пенелопа је удата за Одисеја, краља Итаке, од ког је заправо одвојена највећи део свог живота. Упркос томе, она му остаје верна, а време проводи тако што сваке ноћи рашива конце са своје хаљине. На тај начин она скраћује себи време у чекању, а због чега постаје симбол традиционалне женске верности. Када на крају дочека свог Одисеја, Пенелопа га дуго не препознаје као човека који ју је напустио двадесет година раније. Баш као и Пенелопа, Хулијета такође бива одвојена од мужа јер Шоан (Хоан) трагично губи живот у рибарењу, током олује. Море је изузетно важно за главни мушки лик, а приказ рибарске мреже у филму је прилично леп и чест мотив: налазимо га непосредно пред утапање Хулијетиног супруга, који је био рибар. У једној од сцена, он ушива мрежу, а иста мрежа се такође појављује у сцени у којој Шоан и Хулијета воде љубав на броду. Коначно, када Хулијета дође да идентификује Шоаново беживотно тело, присутна је мрежа коју је некад саткао отац, а коју је његова ћерка Антија понела са собом када је отишла на своје прво самостално путовање

Алмодовар у својим филмовима технику флешбека⁶ користи често, али на различите начине. Док у његовом филму „Лоше васпитање“ (*La mala educación*, 2004) враћање у прошлост представља један од начина комуникације са преживљеном траумом, у филму „Кожа у којој живим“ (*La piel que habito*, 2011) наративни поступак враћања на прошле догађаје је ту да сакрије заплет, да послужи као механизам којим ће се сакрити извесна промена.

Враћање у прошлост игра важну улогу, не само за наратив и структурирање приче, већ и у креирању дискурса. Додатно, овај поступак доноси прошлост како би објаснио садашњост, али можда још више да би се садашњост проблематизовала, да би се представила загонетнијом и сносикијом, мање стварном, а самим тим и мање болном за лик. Чини се да су флешбекови заузели цео наратив филма „Хулијета“, тако да време скаче систематски и релативно контролисано у односу на његову садашњост. Флешбекови ће постати излети у времену, тако да ће се прича испреплести у суживоту два времена, а да ниједно од њих није било подређено другом, јер скоро да оба теку

⁶ Више о улози флешбека у филму „Бол и слава“ видети у раду Маричић Месаровић и Смуђа (2024).

у садашњости.

Кључни тренутак ће бити сусрет Хулијете и Беатрис (*Julieta*, 2016: 3:17), након ког она раскида везу са партнером и одустаје од селидбе у Португал са њим. Тада почиње да се присећа, навиру осећања кривице, кајања, патње. Прошлост прогања садашњост. Хулијета тражи плаву коверту у којој се налази исцепана фотографију на којој су ћерка и она (*Julieta*, 2016: 9:31). Одсуство ћерке, коју први пут видимо на фотографији поцепаној на делиће (Macdonald, 2017), па спојеној и залепљеној у целину (*Julieta*, 2016: 13:15), свеprisутно је у Хулијетином животу. Она пати због губитка ћерке са којом не успева да успостави контакт све до самог краја филма. „Хулијета“ није филм који се може гледати само једном. О томе сведочи чињеница да је Алмодоварова идеја да публици која је гледала филм буду дате карте за још једну пројекцију (Ramón, 2016). Ово би свакако било веома значајно за разумевање филма, да ту идеју није одбио продуцент, брат Педра Алмодовара, Агустин Алмодовар.

4. АЛМОДОВАРОВ ЖЕНСКИ ЛИК

Стање у ком већ на самом почетку затичемо Хулијету доприноси разумевању још једног феноменално креираног женског лика, по којима је Алмодовар препознатљив, а такође и деценијама веома успешан у приказу најтајнијих женских емоција. Већ дуги низ година Педро Алмодовар се све више у својим филмовима приближава приказу меланхолије, а „Хулијета“ је филм у коме је тај тренд очигледан. Постоји мистерија око узрока Хулијетине патње, а наративна структура филма се састоји од дугачког флешбека, скока у прошлост којим се објашњавају догађају који су довели до садашњег стања у ком се налази главна јунакиња. Бол и патња у овом филму су толико снажни да главна јунакиња не може о њима да проговори, чак ни са најближим особама (Esteve Bengoechea, 2016). Поставља се питање зашто њен партнер Лоренсо (Lorenzo) чак ни не зна да Хулијета има ћерку:

Lorenzo: *Siempre supe que había algo muy importante en tu vida que nunca compartiste conmigo* (*Julieta*, 2016: 7:27).⁷

Након филма „Врати се“ (*Volver*, 2006), Алмодовар се овим филмом враћа својим раскошним женским ликовима, истовремено снажним и крхким самосвојним женама, по којима је познато његово комплетно дело. Посебно се

⁷ Лоренсо: Одувек сам знао да има нешто веома важно у твом животу што никада ниси поделила са мном.

овим филмом редитељ враћа на велику тему односа мајке и ћерке, која је у понеком филму транспонована у однос мајка-син, за шта је један од најеклатантнијих примера каснији „Бол и слава“ (*Dolor y gloria*, 2019). Несавршена мајчинска љубав и овде је, као и у филму „Врати се“, донела сусрет са смрћу. Оно што је ново и другачије овде је то што је, за разлику од већине Алмодоварових мајки које су снажне, ова мајка крхка и заправо слаба, а ћерка је та која је враћа у живот (Paiva Paulino, 2016: 26).

5. ТОКОВИ НАРАЦИЈЕ И ЊИХОВА СИМБОЛИКА

Како то у филмовима овог славног редитеља обично бива, и на почетку филма „Хулијета“ уводна шпица даје назнаку и контекст дешавања која ће уследити. Филм почиње типичном богатом апстракцијом (Smith, 2016: 67). Сцена у којој видимо само интензивну боју наборане тканине која је у покрету (Royato, 2021: 312) алудира на срце које куца. Пар секунди касније схватамо да је реч је о свиленој кућној хаљини, коју носи главна јунакиња, а покрети су проузроковани њеним дисањем. Оваква експликација користи се додатно као симбол онога што ће доћи, наднавног, ониричког, али и путовања у сећање, сећање као простор које није ни овде, у реалности, ни потпуно с оне стране, у надреалном, у сновима. Перцепција гледаоца постаје афективна, мало по мало, у мери у којој му биоскоп пружа субјективну, густу и, последично, страствену слику о реалности: у биоскопу публика плаче пред неким представама живота пред којима би у реалности можда имала другачији, хладнији однос. Филмска слика нуди нам, дакле, репродукцију стварности, или оно што је стварности налик, а чији је само привид реализам, и заправо измишљена прича вођена уметничком визијом редитеља.

Нарација заснована на гласу уводи нас у свет трезвених представа. Зато је „Хулијета“ чиста драма, са изразитим мотивом осећања кривице главне јунакиње за смрт њеног партнера Шоана и одлазак ћерке Антије. Пред крај филма, Алмодовар нас подсећа да је то осећај који се родио још након смрти човека који је путовао истим возом (Oliveira, 2017:1), што се открива у виду ефектног флешбека, када Хулијета испраћа ћерку на пут, на вратима осим ње помагају се и ликови двоје преминулих: човека из воза и њеног покојног супруга (*Julieta*, 2016: 1:07:07).

Покрет је у овом филму снажно дефинисан путовањима, кроз време, кроз простор и уопште се важне сцене за развој приче дешавају током путовања, а једна од најважнијих, односно упознавање главних ликова одиграва се током путовања возом. Филм почиње Хулијетином припремом за путовање у

Португал са Лоренсом, које ће ипак бити осуђењено, а завршава се њиховим заједничким путовањем код Антије у Швајцарску.

На часу који држи у школи где је запослена као професорка класичне књижевности на замени, Хулијета говори о три грчка термина која означавају море (Smith, 2016: 66), *thálassa*, *hals* и *pónto* (Julietta, 2016: 22:52), где наглашава море као пут, а пут као авантуру у значењском смислу кретања ка непознатом.

6. ПОНАВЉАЊЕ КАО НАРАТИВНИ ПОСТУПАК

Читав филм је заснован на суптилним понављањима: понављање тема као што су кривица, депресија или болест. Једна од тема која се провлачи кроз филм јесте тема бриге о свом ближњем (Ramón, 2016). Након животног слома, код Хулијете уочавамо одсуство жеље да настави да живи, те Антија бива приморана да се брине о својој мајци, која не успева да се избори са болом због губитка љубави свог живота (Gruber, 2019: 56). Од емоционалне зависности од партнера Хулијета прелази у емоционалну зависност од ћерке, што ће кулминирати Антијиним одласком на духовно тиховање и прекидом сваког контакта са мајком.

Даље, болест погађа Шоанову прву жену, Ану, која је од самог почетка филма тешко болесна, а касније и Хулијетину мајку Сару, и на крају пријатељицу Аву (Oliveira, 2017: 2, Gruber 2019: 56). То су једноставна понављања, али и дубока по начину на који повезују ликове и истичу њихове разлике; скраћеним путем ове аналогije повезују заплете који касније доводе до тескобе главне јунакиње и уопште померања у њеном емотивном свету. Још једно понављање уочавамо између Хулијете и Антије. Обе доживљавају тешку животну трагедију. Хулијета, након љубавне свађе која је проузрокована његовим неверством, губи супруга у несрећи на мору. Антијин најстарији син, који носи име њеног оца, доживљава судбину свога деде и губи живот утопивши се у реци. Тек када је доживела сличну трагедију, она успева да се повеже са мајком јер проживљавају сличну судбину. Ћерка овај пут коначно шаље мајци писмо са повратном адресом (Kercher, 2018: 118) која без икаквог премишљања полази на пут ка својој отуђеној ћерки. Једна од тема које се понављају јесте и неверство мушкарца. Хулијетин отац је неверан њеној мајци, а Шоан је неверан прво својој супрузи, која је у коми, а затим и самој Хулијети (Gruber, 2019: 56). Када говоримо о путовању кроз простор, Хулијета у Мадриду живи у три различита стана и сваки од њих осликава њено тренутно унутрашње стање. Декорација је различита, а такође и боје зидова, слике које на тим зидовима висе. У првом стану, у коме живи са ћерком, наилазимо на зидове облепљене шареним тапетама на којима преовладавају елементи црвене боје,

боје крви као виталне лимфе, животних сокова, што нам указује на чињеницу да Хулијета покушава да скупи снагу и настави са својим животом након трагедије (Camarero Gómez, 2017: 49).

Када напoкoн схвати да ју је ћерка напустила без икаквог објашњења, и да се неће вратити, Хулијета улази у стање још дубље туге, усељава се у стан који је помало безличан, минималистички опремљен. Зидови су беле боје, а намештај неутралан и безличан. Овај простор указује на празнину у Хулијетиној души (Camarero Gómez, 2017: 49). То је уједно и стан у коме нема Антијиних трагова.

Након што Хулијета сасвим случајно добије вести о ћерки након дванаест година, сазнаје да је жива и да има три детета и супруга са којим живи у Швајцарској, она се сели у стан који се налази у истој згради у којој су некада живе­ле њих две. Зидови у овом стану су такође облепљени тапетамa, а овде преовладава зелена боја, боја наде, слободе, великих пространстава (Camarero Gómez, 2017: 49). Управо у овом стану она одлучује да почне да пише својој отуђеној ћерки. Будући да нема њену адресу, Хулијета пише неку врсту дневника како би испричала своју причу и коначно се изборила са својим демонима:

Julieta: Cuando nos mudamos a Madrid y caí en aquella depresion, no te dije nada pero me asfixiaba tremendo sentimiento de culpa por la muerte de tu padre y la del hombre del tren (Julieta, 2016: 1:18:57).⁸

Када говоримо о путовању кроз простор и понављањима, можемо издвојити и простор кухиње који је у Алмодоваровим филмовима увек имао важну улогу. Тако и у овом филму кухиња постаје централно место у коме су смештене поједине важне сцене. Појато (2021: 301) сматра да простор кухиње прати Хулијетину животну трајекторију и да представља место на коме се, осим припремања оброка, ликови састају, разговарају, доносе важне одлуке, поверавају своје скривене тајне, место одакле се посматра море. Као код већине народа Медитерана, кухиња постаје најважније место у сваком дому у коме је живела: Шоанова кућа у Галисији, родитељска кућа у Андалузији, три стана у Мадриду. Када говоримо о доношењу одлука, управо у својој кухињи Шоан позива Хулијету да остане код њега. Хулијета у породичној кухињи води важан разговор са оцем о мајчиној болести али и његовом неверству. У својој модерној кухињи Хулијета обавештава Лоренса да ипак неће ићи са њим у Португал и раскида везу.

⁸ Хулијета: Када смо се преселиле у Мадрид и када сам пала у ону депресију, нисам ти ништа рекла али ме је гушио стра­шан осећај кривице због смрти твог оца као и човека из воза.

Једина кухиња која није у фокусу јесте она у последњем стану, јер тада више нема битних одлука које треба донети, важно је само Хулијетино писање.

Присуство уметничких дела код Алмодовара представља константу (Camarero Gómez, 2017: 48). Тако је фигурица човека у седећем положају (шп. *El hombre sentado*) у филму представљена као дело Аве, док је у реалности реч о делу вајара Микела Навара (*Miquel Navarro*), Алмодоваровог пријатеља који му је дотичну фигуру поклонио (Camarero Gómez, 2017: 50). Ова скулптура човека који седи присутна је у више сцена у филму и представља симбол будући да је Хулијета сусреће више пута у току свог живота. Појављује се у уводној шпици, стоји на камину када Хулијета почиње да пише своју исповест, затим, Хулијета је присутна када вајарка израђује фигурицу, да би јој ту исту фигурицу уметница поклонила на самртничкој постељи у болници. Такође, Појато (2021: 318) уочава алузију на ово уметничко дело у сцени у којој Шоан седи у истој пози, практично наг у фотељи (*Julieta*, 2016: 32:22).

6.1 Путовање кроз боје

Осим путовања кроз време и простор, у овом филму је проминентно и путовање кроз палету боја, као симбола:

Lo ensayo todo como un pintor. Primero quiero que el color y lo que veamos tenga que ver con el personaje. Cada decorado habla, o al menos yo puedo interpretarlo, de la Julieta en ese momento (Ramón, 2016).⁹

Алмодовар успева да кроз костиме и сценографију прикаже једноставност осећања, сложеност радње и све психолошке аспекте ликова. Боја доноси смисао, лингвистички и гестуални, палета боја овде не уводи иронију, као у неким његовим ранијим филмовима. Одећа, фотографија, звуци, музика – сви су ови елементи присутни да бисмо разумели сликовно-вербални дискурс. За анализу потребно је најпре раздвојити сликовну димензију од оне вербалне. Зато када говоримо о елементима кадра, овај оквир укључује следеће компоненте: сценографију, компоненте плана, дефиницију слике, наративни низ, звучне компоненте, тачку гледишта и ликове. С друге стране, у вербалној димензији морамо обратити пажњу на говор ликова, а он је често само маска за осећања. Алмодоварове ликове ћемо много боље спознати на плану боја и филмске слике. Пејзаж, костим и светле боје испуњавају цео простор кадра у овом филму.

⁹ Све испробавам као сликар. Првенствено желим да боја и оно што видимо имају везе са ликом. Сваки сет говори нешто о Хулијети у том тренутку, или бар ја то могу да протумачим.

Покрет, као најспецифичнији аспект филмске слике, увек са собом носи значење, боју, музику, емоције и друге елементе филмске слике. Тако на почетку филма „Хулијета“ лепршање црвене тканине постаје све снажније како се камера удаљава и када угледамо главну јунакињу у црвеној хаљини већ приказаног материјала. Она се сели, пажљиво пакује мушку скулптуру без руку, човека који седи, а затим је одлаже у кутију сећања, у којој се већ налазе књиге и фотографије из њене прошлости. Друга радња коју главна јунакиња чини је отварање ладице радног стола где чежњиво прелази прстима по фасциклама у којима се налазе новински чланци, опет прошлост, а затим посматра једну велику плаву коверту, па је баца у смеће (*Julieta*, 2016: 1:48). Плава коверта није случајно плава, јер ова боја је боја Хулијетине прошлости. Плаву боју је носила током сусрета који ће јој променити живот. Плава боја је одмах води до случајног сусрета са другарицом из детињства њене ћерке, а након ког мења своју одлуку да напусти Мадрид, а затим је и саопштава свом партнеру. Баш као што ни црвена боја није случајна на почетку филма на њеној хаљини, тако није ни на црвеном зиду, током разговора двоје људи, Хулијете и Лоренса, који се растају јер то је боја крви, страсти, ватре и жеље. Боја која пулсира а испод ње се крије жена, како сам Алмодовар објашњава (*Creamer*, 2016).

Дакле, осим путовања кроз време и простор, у овом филму можемо кренути и на путовање кроз палету боја, која је углавном заснована на употреби три боје: плаве, жуте и црвене. Боја путује унутар кадра, кроз сцене и објекте, и служи као елемент понављања, кроз који се додатно повезују заплети који су такође често поновљени (*Oliveira*, 2017: 5). У већини сцена наилазимо на комбинацију ове три боје, како у сценографији тако и на костимима. Чини се да су разиграност и налети боја из ранијих филмова овога аутора сада искусно замењени смирености тоновима и сведеношћу на ових неколико боја (*Oliveira*, 2017: 2). Како увиђа Оливеира (2017: 3–4), једна од карактеристика употребе боје је управо идентификација сваког лика са бојом или комбинацијом боја. Хулијета носи плаво, Шоан носи црвено, а њихова ћерка, Антија, носи црвено и плаво, понекад жуто. Алмодовар овде користи различите боје да би истакао ликове, односно њихова стања. Боје се користе на плану унутрашњег живота, а на том путовању кроз емоције, боја није само за украшавање и илустровање, него свака другачије идентификује лик, а појава одређене боје на сцени има и наративну функцију, и када се одређена боја појави, она проглашава статус лика, као у споменутој уводној сцени филма када се сусрећемо са тканином интензивне црвене боје коју носи Хулијета. Дакле, три доминанте боје су уједно и примарне, основне боје: плава, жута и црвена. Оне подвлаче постојаност и понављање као модел наратива. Боја није ограничена на костим глумца, односно

лика који је носи на свом телу, него преовладава одређеним кадровима, осветљењем, сценографијом, а некада дефинише пејзаж, док све време обликује нарацију кроз стања ликова. На пример, плаве боје мора и руралног дела северне Шпаније осликавају отуђеност и самоћу (Kernode, 2016).

Алмодовар филму „Хулијета“ удахњује живот бојама, њима се води нарација и приказују осећања. Ово се може уочити у чињеници да, како њена веза са Шоаном напредује, Хулијета почиње себе да идентификује са црвеном бојом. Њихове боје су увек заједно, присутне једна поред друге – било да анализирамо костим, шминку или сценографију. Хулијета пролази пут од ношења плавог џемпера и плавих хулахопки са црвеним минђушама до ношења црвених кошуља са плавим цветовима. Током доласка код Шоана она носи црвено, што је раније била његова боја, док он носи плаву одећу, која је била њен заштитни знак. Када саопштава Ави да је трудна, вајарка, носи жуту боју, док Хулијета носи плаво-црвени џемпер на пруге, који спаја њену и Шоанову боју (Oliveira, 2017: 5). Новина коју Алмодовар уводи јесте употреба беле боје и даје следеће објашњење:

„Cuando el personaje decide irse para cortar con la memoria de la hija, se encuentra en un local impersonal en el que, por primera vez en mi filmografía, aparece el blanco, lo que habla de falta de actitud, de ausencia de detalles que implican una ausencia aún mayor.“ (Ramón, 2016)¹⁰

Ово се може видети у сцени у којој Антија одлази на духовно тиховање и опрашта се од мајке. Она носи бело, као да та боја носи идеју да лик који је носи или губи свој идентитет или га ни нема. Тешко је прочитати лик и његове емоције, не знамо његове намере када не знамо његову боју. Овде бела боја представља слутњу одсуства. Оливеира (2017: 6) уочава да како Хулијета губи снагу и тоне у своју тугу, зидови бледе и постају све више пастелних боја (у јарке боје се додаје бела).

На овај начин, само помоћу боја, ствара се посебна прича са оне стране мрежњаче гледалаца, јер боје воде своју нарацију, оне поседују своју постојаност и посебност којом носе ликове, а не носе само ликови боје. Ликови се даље супротстављају бојама и њима се остварује динамика унутрашњег света ликова: њихове меланхолије, депресије, осећања туге и кривице, мајчинства, женствености на путовању кроз време које је увек путовање кроз емоције,

¹⁰ Када главна јунакиња одлучи да оде не би ли исекла сећање на ћерку, налази се на једном безличном месту где се, по први пут у мојој филмографији, појављује бела боја, што говори о недостатку става, одсуству детаља, а то имплицира још јаче одсуство.

сећања и ониричко. А Педро Алмодовар нас је научио на таква путовања, дајући својим филмовима увек димензију сноликих дубоких путовања по подсвести ликова који прште од богатства унутрашњег живота.

7. ЗАКЉУЧАК

Једна од тема коју смо анализирали у раду јесте путовање кроз време којим се постиже увид у дубока осећања бола женских ликова као главних јунакиња, и то због трагичних догађаја из прошлости. Прича филма „Хулијета“ испреда се око истоимене главне јунакиње коју тумаче две глумице у различитим животним добима. Пратимо мајку коју раздиру унутрашњи сукоби и која након трагичних догађаја, који су одредили њен даљи живот, губи сваки контакт са ћерком. Ово одсуство је свеprisутно у Хулијетином животу. Она пати због губитка ћерке са којом не успева да успостави контакт све до самог краја филма. Теме које прожимају ову женску драму су депресија, кривица, меланхолија и самоћа. Педро Алмодовар се све више приближава приказу меланхолије у својим филмовима, а „Хулијета“ је филм у коме је тај тренд очигледан. Постоји мистерија око узрока Хулијетине патње, а нелинеарна наративна структура филма се састоји од дугачког флешбека, којим се објашњавају догађаји који су довели до садашњег стања главне јунакиње. Хулијета приказује садашњост и прошлост са становишта себе, свог lika и кроз свој дневник догађаја. Флешбекови ће постати излети у времену, тако да ће се прича испреплести у суживоту два времена, а да ниједно од њих није било подређено другом, јер скоро да оба теку у садашњости. Затим, читав филм је заснован на суптилним понављањима: понављања тема као што је кривица, депресија, болест жене, брига о блиској болесној особи, неверство мушкарца.

На самом почетку филма затичемо Хулијету, која се спрема да оде из Мадрида и започне нови живот у Португалу са својим партнером Лоренсом. На том путу је осујети један сусрет са прошлошћу. Након што на улици сретне најбољу пријатељицу своје ћерке, Хулијета доноси одлуку да одустане од путовања и раскине везу са партнером. Затим се сели у зграду у којој су њена ћерка и она живе до ћеркиног одласка и почиње да јој пише писмо, присећајући се прошлости. Дакле, унутар филма прошлост и садашњост се сударају. Оно што је важно истаћи за временски оквир у који је смештен филм је да он, иако покрива велик број година у животу ликова, заправо почиње у садашњости наратива и такође се завршава у садашњем тренутку. Реверзибилност несреће је срж приче. Филм се завршава када Хулијета заврши своје писање. Тада се прича враћа у садашњи тренутак, а Хулијета, са писмом

које је коначно адресирано, и у пратњи Лоренца, одлази да посети своју ћерку.

У овом раду је анализиран и значај простора у филму. Хулијета у Мадриду живи у три различита стана и сваки од њих осликава њено тренутно унутрашње стање. Декорација је различита, а такође и боје зидова, слике које на тим зидовима висе. Простор кухиње у овом филму постаје централно место у коме су смештене важне сцене. Кухиња постаје најважније место у сваком дому у коме је живела: Шоанова кућа у Галисији, родитељска кућа у Андалузији, три стана у Мадриду. Палета боја у филму је углавном заснована на употреби три боје: плаве, жуте и црвене. Алмодовар филму удахњује живот бојама, њима се води наратив и приказују осећања. У већини сцена наилазимо на комбинацију ове три боје, како у сценографији тако и на костимима. Сваки лик је представљен једном бојом (Шоан, Хулијета) или комбинацијом боја (Антија). Алмодовар успева да кроз костиме и сценографију прикаже доминантно осећање, сложеност радње и све психолошке аспекте ликова.

Gordana Smuđa

Sanja Maričić Mesarović

Traveling through time and space in Almodóvar's *Julieta*

Summary

The topic of the article is the analysis of flashbacks, trips, or jumps to the past, in the film *Julieta* (2016) by renowned Spanish filmmaker Pedro Almodóvar. *Julieta* is based on three stories by Canadian writer Alice Munro titled *Destiny*, *Soon* and *Silence* and tells the story of a woman over several decades. The plot follows Julieta who, after a traumatic event, loses contact with her daughter. Her unexpected meeting with her daughter's best friend inspires her to write a letter to her distant daughter, remembering the past. The protagonist's pain and guilt are present throughout the film without the audience knowing its origin. Telling complex stories chronologically can be tedious, so authors resort to a different narrative structure using the analepsis or flashback technique. Almodóvar's stories are always very complex and have a background that must be explained. To explain the present, a jump is made to the past, the narrative is broken with a memory, a dialogue, or an event, which is related to the current moment with the aim of looking at the past. In addition to time travel, this film also features travel through space and the color palette as symbols. The aim of the article is to obtain deeper insight into the psychological portrait of a female character, understanding the pain and sense of loss caused by traumatic events from the past.

Key words: Almodóvar, *Julieta*, flashback, trip to the past, space, colors

ЛИТЕРАТУРА

- Almódovar, A. –Almódovar, P. (1997). *Carne trémula* [film], Španija: El Deseo.
- Almódovar, A. –Almódovar, P. (2004). *La mala educación* [film], Španija: El Deseo.
- Almódovar, A. –Almódovar, P. (2006). *Volver* [film], Španija: El Deseo.
- Almódovar, A. –Almódovar, P. (2011). *La piel que habito* [film], Španija: El Deseo.
- Almódovar, A. –Almódovar, P. (2013). *Los amantes pasajeros* [film], Španija: El Deseo.
- Almódovar, A. –Almódovar, P. (2016). *Julieta* [film], Španija: El Deseo.
- Almódovar, A. –Almódovar, P. (2019). *Dolor y gloria* [film], Španija: El Deseo.
- Balán, M. –Gruber, M. (2009). La construcción de la imagen femenina en los films de Pedro Almodóvar, *XII Jornadas Interescuelas / Departamento de Historia, Facultad de Humanidades y Centro Regional Universitario Bariloche. Universidad Nacional del Comahue, San Carlos de Bariloche*, 1–15. <https://cdsa.aacademica.org/000-008/1305> [22/10/2024]
- Betancourt, M. (2016). Understanding the Women of Pedro Almodóvar's Movies, *The Atlantic*. <https://www.theatlantic.com/entertainment/archive/2016/12/understanding-the-women-ofpedro-almodovars-movies/510926/> [20/10/2024]
- Camarero Gómez, G. (2017). Literatura y Arte en *Julieta* de Pedro Almodóvar, *DeSignis: Cine y Literatura, Interferencias e intersecciones*, 27, 45–52
- Creamer, D. (2016). Almodóvar: “Impregné Julieta de la soledad en la que he vivido estos años”. *Infolibre*. https://www.infolibre.es/cultura/almodovar-impregne-julieta-soledad-he-vivido-anos_1_1126545.html [20/10/2024]
- Gruber, M. (2019). Leyendo la realidad desde el cine. Imagen femenina y juventud en los últimos films de Pedro Almodóvar, *Centro de Estudios en Diseño y Comunicación*, 77: 45–60.
- Esteve Bengochea, J. (2016). Julieta, Pedro Almodóvar, *International Cinephile Society*. <https://icsfilm.org/reviews/julieta-pedro-almodovar/> [22/10/2024]
- Kercher, D. M. (2018). La dama desaparece: Hitchcock, Munro y la imagen dividida de la mujer mayor en Julieta (2016) de Pedro Almodóvar, en: [M. P. Rodríguez Pérez](#) –[T. Aguado](#). (Eds.). *Representaciones artísticas y sociales del envejecimiento*, 105–122.
- Kermode, M. (2016). Julieta review – Almodóvar's five-star return to form, *The Guardian*. <https://www.theguardian.com/film/2016/aug/28/julieta-review-pedro-almodovar-five-star-kermode> 7. 11. 2023. [20/10/2024]

- Maričić Mesarović, S. –Smuđa, G. (2024). Prizivanje duhova prošlosti – kaleidoskop sećanja u filmskom ostvarenju „Bol i slava“ (2019). *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu*, XLIX (1): 141–154. <https://doi.org/10.19090/gff.v49i1.2525>
- Macdonald, M. (2017). Pedro Almodovar’s ‘Julieta’ is a delicate balancing act, *The Providence Journal*. <https://www.providencejournal.com/story/entertainment/movies/2017/02/24/movie-review-pedro-almodovars-julieta-is-delicate-balancing-act/22092976007/> [10/10/2024]
- Morales, C. (2016). Almodóvar, ‘Julieta’ y la promoción imposible, *Infolibre*. https://www.infolibre.es/cultura/almodovar-julieta-promocion-imposible_1_1124735.html [20/10/2024]
- Oliveira, C. M. (2017). Crítica de *Julieta* (Pedro Almodóvar, 2016). *Revista de la Asociación Argentina de Estudios de cine u Audiovisual*, 15: 1–6
- Paiva Paulino, N.J. (2022). *Un análisis del discurso femenino en la película Julieta (2016) de Pedro Almodóvar*. Fortaleza: Universidade Federal do Ceará. https://repositorio.ufc.br/bitstream/riufc/68455/3/2022_tcc_njppaulino.pdf [20/10/2024]
- Poyato, P. (2021). Topografía de los sentimientos, intertextualidad y programas iconográficos en *Julieta* (Pedro Almodóvar, 2016), *Fotocinema: Revista científica de cine y fotografía*, 23: 299–323.
- Poyato Sánchez, P. (2015). “La escritura del *almodrama*”, en: P. Poyato Sánchez, (ed.). *El cine de Almodóvar. Una poética de lo “trans”*, Sevilla: Universidad Internacional e Andalucía, 101–129.
- Ramón, E. (2016). Pedro Almodóvar: “Julieta refleja la soledad deliberada en la que vivo ahora mismo”, *Noticias Cultura RTVE*. <https://www.rtve.es/noticias/20160404/pedro-almodovar-julieta-refleja-soledad-deliberada-vivo-ahora-mismo/1329187.shtml> [20/10/2024]
- Smith, J. (2016). Letter from Madrid: Spanish Screenings and *Julieta*, *Film quarterly*. 63–67.
- Smuđa, G. (2025). Putovanje kroz vreme i boje. “Hulijeta” (2016), Pedro Almodovar. *Savremenik plus*, 342–343–344: 91–97.
- Vargas, M. (2016). Julieta y la soledad, *Gatopardo*. <https://gatopardo.com/arte-y-cultura/julieta-pedro-almodovar/> [22/10/2024]
- Zobenica, N. (2018). *Didaktika nemačke književnosti kao strane*. Novi Sad: Filozofski fakultet.

Anna Margaréta Lačoková*

Filozofická fakulta

Univerzita v Novom Sade

Daniela Marčoková

Filozofická fakulta

Univerzita v Novom Sade

UDK 070(=162.4)(497.113)

DOI:10.19090/gff.v50i1.2580

orcid.org/0000-0002-5918-5420

orcid.org/0000-0002-7455-0430

Originalni naučni rad

VÝSKUMY JAZYKA SLOVENSKÝCH VOJVODINSKÝCH MÉDIÍ (POHLAD ZVNÚTRA)

Príspevok sa zaoberá štúdiami slovenských vojvodinských lingvistov, ktorých predmetom výskumu je jazyk slovenských vojvodinských médií, ako i srbských rozhlasových a televíznych staníc, ktoré vysielaajú svoj program aj po slovensky. Naším cieľom bolo podať prehľad týchto prác a poukázať v nich na jazykové javy, ktoré sa vyskytli v médiách a ktorým lingvisti venovali pozornosť, v rámci toho poukázať aj na minulé a súčasný stav slovenského jazyka v slovenských médiách vo Vojvodine a jeho hodnotenie autormi štúdií a tak v konečnom zmysle prispieť k zmenšeniu výskytu interferenčných javov v mediálnej komunikačnej sfére, ktoré vznikajú pod vplyvom slovensko-srbského bilingvizmu.

Kľúčové slová: jazyk, výskum, slovenčina, srbčina, médiá, Vojvodina.

1. ÚVOD

Slovenčina je vo Vojvodine „médiom bežnej komunikácie (...), kde sa rešpektuje tzv. komunikačná norma a v písanej podobe ako jazyk národnostnej tlače, rozhlasu a televízie (...) a autentickej umeleckej literatúry“ (Glovňa, 2011: 44). Nevyvíja sa však v rovnakých podmienkach ako na Slovensku, keďže je pod stálym vplyvom dominantného jazyka – srbčiny. Aj napriek zásahom jazykových redaktorov možno tento vplyv sledovať i v mediálnej komunikačnej sfére. Z toho dôvodu bol jazyk slovenských programov vojvodinských médií predmetom výskumu slovenských vojvodinských lingvistov.

Ako národnostná menšina Slováci vo Vojvodine majú v súčasnosti mnohé práva. Jedným z nich je i právo rozširovať a prijímať informácie v materinskom jazyku, ktoré využívajú prostredníctvom elektronických a printových médií. Keď ide o televízne médiá, toto právo sa uskutočňuje v prvom rade vďaka RTV

* anna.margareta.lacok@ff.uns.ac.rs

Vojvodiny,¹ ktorá vysiela svoj program aj v jazykoch národnostných spoločenstiev, ale i vďaka miestnym televíznym staniciam (TV Petrovec, RTV Stará Pazova, RTV Pančevo, RTV OK² a i.).³ Aj viaceré rozhlasové stanice vo Vojvodine vysielajú svoj program po slovensky: Slovenská redakcia Rádia Nový Sad a miestne rozhlasové stanice (Rádio Báčka, Rádio Báčsky Petrovec, Rádio Kovačica, Rádio Stará Pazova a i.). Keď ide o printové médiá, prvoradé miesto v informovaní občanov v slovenskom jazyku má informačno-politický týždenník *Hlas ľudu*.

Rádio-televízia Vojvodiny je médium, ktoré pôsobí od roku 1949. Po slovensky začalo vysielať v roku 1975. Pravidelné slovenské relácie sa na druhom programe tejto televízie (RTV 2) vysielaajú každodenne (spravodajstvo) alebo raz týždenne, prípadne raz mesačne.

Slovenské vysielenie na vlnách Rádia Nový Sad (Rádio 3), ktoré dnes pripravuje jeho slovenská redakcia, odznelo prvýkrát v roku 1949. S programom informatívneho, umeleckého, hudobného, zábavného a vzdelávacieho charakteru oslovuje toto rádio svojich poslucháčov dodnes.

Nadväzujúc na svojich predchodcov, ktorými sú spoločensko-politický týždenník *Národná jednota* (1920 – 1941) a prvý informátor dolnozemsých Slovákov *Dolnozemský Slovák* (1902 – 1914, 1918 – 1920), dlhú tradíciu má aj najrozšírenejšie printové médium medzi vojvodinskými Slovákami Informačno-politický týždenník *Hlas ľudu*. Ako novinovo-vydavateľská ustanovizeň a noviny *Hlas ľudu* vznikol v roku 1944 v Báčskom Petrovci. Od roku 1967 dodnes vychádza v Novom Sade, v súčasnosti vo vlastnom vydavateľstve.⁴ Online vydanie týždenníka *Hlas ľudu* (od novembra 2014) umožňuje návštevníkom čítať najnovšie správy zo spoločenstva vojvodinských Slovákov, ale aj udalosti z iných regiónov Srbska, ako i aktuálne informácie zo Slovenska a zo sveta. Na YouTube platforme sú divákovi dostupné i denné správy, ako i vysielenia Obyčajní ľudia a ich neobyčajné (www.hl.rs).

¹ Rádio-televízia Vojvodiny

² Obec Kovačica

³ O programoch a vysieleniach v slovenskej reči a o miestnych televízných staniciach viac pozri v príspevku *Odchýlky od spisovnej normy v prejavoch slovenských vojvodinských televíznych novinárov* (Valentová, 2015b).

⁴ Novinovo-vydavateľská ustanovizeň *Hlas ľudu*

2. PREDMET A CIELE VÝSKUMU

V príspevku sa zameriavame na analýzu štúdií vojvodinských slovakistov o jazyku slovenských vojvodinských médií, resp. srbských rozhlasových a televíznych staníc, ktoré svoj program vysielajú (aj) po slovensky. Ide o štúdie, ktoré boli uverejnené od roku 1961, resp. od organizovaného vysokoškolského vyučovania slovenského jazyka vo Vojvodine. Naším cieľom bolo podať prehľad daných prác a poukázať v nich na jazykové javy, ktoré si všímali a hodnotili vojvodinskí lingvisti, v rámci toho poukázať aj na minulý a súčasný stav slovenského jazyka v slovenských médiách vo Vojvodine a tak prispieť k zmenšeniu výskytu interferenčných javov jazyka v mediálnej komunikačnej sfére, ktoré v tomto prostredí vznikajú pod vplyvom slovensko-srbského bilingvizmu.

Jazyk médií bol predmetom výskumu slovenských vojvodinských lingvistov takmer od začiatku vývinu slovakistiky vo Vojvodine. Vzhľadom na niekoľkoročnú prestávku v jej skúmaní, ktorá sa objavila na prelome 20. a 21. storočia, publikované práce možno sledovať v dvoch časových obdobiach. Sú to príspevky uverejnené v 20. storočí (posledný príspevok pred prestávkou bol publikovaný v roku 1990) a príspevky uverejnené v 21. storočí (prvé príspevky po prestávke boli publikované v roku 2008). Na základe toho si v našom príspevku všímame staršie (uverejnené v 20. storočí) a novšie (uverejnené v 21. storočí) výskumy. V rámci novších výskumov sa zmiňujeme najprv o výskumoch jazyka printových a potom elektronických médií.

2.1. Staršie výskumy jazyka slovenských médií vo Vojvodine

Aj keď na základe publikovaných štúdií v 20. storočí nemožno hovoriť o kontinuálnom záujme lingvistov o jazyk médií, výsledky zrealizovaných výskumov sú pozoruhodné. V roku 1983 vyšla monografia *Govorne i jezičke karakteristike nekih emisija Radio Novog Sada i Televizije Novi Sad na slovačkom jeziku* autorov J. Turčana, M. Týra, A. Marićovej a M. Dudka, ktorej predmetom výskumu je jazyková charakteristika vysielaní Rádia Nový Sad a Televízie Nový Sad po slovensky. Vedľa celého radu dovtedy písaných prevažne interných analýz jazyka v rozhlasových a televíznych prejavoch v slovenskej reči, táto publikácia ponúkla najkomplexnejší rozbor otázok nadvetnej syntaxe (hypersyntax, lingvistika textu a pod.) Hypersyntaktické otázky v lingvistike dvadsiateho storočia boli zanedbávané, až sa koncom šesťdesiatych rokov programovejšie začala hlásiť k slovu lingvistika, ktorá za najvyššiu jazykovú jednotku pokladá text (a nie vetu). Keď ide o individuálne štúdie s danou problematikou, autori ich v

tomto období uverejňovali najčastejšie v časopise *Nový život*, ale i v srbských zborníkoch a časopisoch. O nich sa zmienime v ďalšej časti príspevku.

V roku 1974 J. Turčan publikoval príspevok *Vplyv srbochorvátskych syntaktických konštrukcií na syntax slovenskej tlače vo Vojvodine*, v ktorom poukazuje na jazykové chyby, ktoré sa v slovenskej tlači vo Vojvodine prejavovali pod vplyvom srbochorvátčiny a analyzuje tie srbochorvátske konštrukcie, pod vplyvom ktorých sa utvárali nenáležité slovenské konštrukcie. Zameriava sa na pasívne konštrukcie; konštrukcie zložené z neplnovýznamových slovies a podstatných mien; konštrukcie s deverbatívom; pasívne konštrukcie osobitného typu; predložkové konštrukcie; konštrukcie, v ktorých sa používa nesprávna slovesná lexéma; idiomatické výrazy; predikatívny inštrumentál a i. Podobnú problematiku rozoberá autor aj v príspevku *Nezavisne nominalne sintagme u nekim emisijama televizije Novi Sad na srpskohrvatskom i na slovačkom jeziku* (Turčan, 1984).

Miroslav Dudok si v štúdií *Otázky nadvetnej syntaxe v rozhlasových a televíznych prejavoch* (1985) všima, že dovtedajšie úvahy a analýzy jazykových prejavov v rozhlase sa pohybovali v oblasti lexiky, výslovnosti, morfológie a zriedkavejšie v rovine syntaxe. Autor konštatuje, že ak sa otázky nadvetnej syntaxe pri výstavbe textu nerešpektujú, robia ho nezrozumiteľným, aj keď je jazykovo korektný (1985: 624). Podobné otázky sú predmetom i jeho štúdie *Red reči i aktuelna rasčlanjenost iskaza u stilovima javnog komuniciranja u slovačkom i srpskohrvatskom jeziku* (Dudok, 1979).

V roku 1990 M. Myjavcová v *Novom živote* uverejnila štúdiu *Zo syntaktickej problematiky v novinách Hlas ľudu*, v ktorej sa zaoberá problematikou predložkových pádov v týždenníku *Hlas ľudu*. Pokladá ho za médium, v ktorom sa naplno odráža celková jazyková situácia vojvodinských Slovákov. Vyslovuje tu aj niektoré názory súvisiace so skúmaním slovenského jazyka vo Vojvodine, ktoré sú platné dodnes. Podľa M. Myjavcovej, „keď analyzujeme akýkoľvek jav v slovenských jazykových prejavoch vznikajúcich v našom vojvodinskom prostredí, nutne musíme vychádzať z našej celkovej jazykovej situácie“ (1990: 341). Lingvistka radí jazyk „posudzovať cez prizmu slovensko-srbochorvátskych medzijazykových kontaktov, ako aj cez prizmu relatívne oslabenej individuálnej jazykovej kompetencie v spisovnej slovenčine, čo sa tu javí aj ako dôsledok špecifických sociolingvistických podmienok jestvovania slovenského jazyka“ (tamže).

Jazyk printových médií bol v 20. storočí predmetom výskumu vojvodinských slovakistov aj príležitostne. Pri príležitosti výročia vzniku časopisu

Dolnozemský Slovák bol v roku 1979 publikovaný zborník *Výročie vzniku časopisu Dolnozemský Slovák ako 75 rokov continuity slovenskej publicistiky vo Vojvodine*, v ktorom vojvodinskí slovakisti z niekoľkých aspektov hodnotili jazyk tohto prvého informátora dolnozemských Slovákov. Podľa M. Myjavcovej bol tento časopis jazykovým vzorom pre každé ďalšie publicistické podujatie, prebúdzať vzťah k materinskému jazyku a dopomáhať k šíreniu slovenčiny v tomto prostredí (1979: 83).

Daniel Dudok v príspevku *Dolnozemský Slovák v dejinách spisovného jazyka Slovákov v Juhoslávii*⁵ konštatuje, že tento mesačník sledoval život dolnozemských Slovákov, zaznamenával udalosti, komentoval ich, povzbudzoval, usmerňoval, burcoval, organizoval, zjednocoval ľudí, vyzýval k čistote reči a k používaniu domácich slov namiesto cudzích. Keďže *Dolnozemský Slovák* bol silným organizujúcim a zjednocujúcim činiteľom Slovákov, stal sa aj dôležitým činiteľom v procese prenikania a upevňovania pozícií spisovnej slovenčiny v tejto časti slovenského etnika a „vlastnou niekedy až vzornou jazykovou úrovňou“ organizoval a prebúdzať ľudové masy k čínorodej aktivite (Dudok, 1979: 164).

V príspevku *Niektoré jazykové špecifikosti v časopise Dolnozemský Slovák* uverejnenom v jubilejnom zborníku M. Myjavcová hodnotí jazykové prostriedky so zreteľom na ich vzťah k vtedajšiemu spisovnému jazyku na Slovensku, pričom sa zameriava na oblasť slovnej zásoby. Podľa jej názoru pozorované javy v lexikálnej rovine nasvedčujú, že sa utvára zvláštna podoba spisovného jazyka Slovákov žijúcich na území bývalej Dolnej zeme. Konštatuje, že lexikálna rovina je najmenej odolná proti vplyvom prostredia. Všíma si tu výskyt srbizmov, resp. vplyv srbochorvátskeho jazyka, ktorý sa prejavuje vo forme medzijazykových homoným s importovaným významom, kalkov a kalkových výrazov, ako aj importovaných slov alebo slovných spojení.

V rovnakom zborníku uverejnil príspevok *Niektoré otázky slovosledu v časopise Dolnozemský Slovák* aj M. Dudok, ktorý slovosled daného periodika hodnotí ako dôsledne neutrálny, čo podľa neho zodpovedá povahe publicistického štýlu, ktorý si nárokuje na vysokú úroveň (1979: 177). Všíma si aj existujúce výnimky z pravidiel, napr. veľké percento syntagiem s inverzným poradím slov, ktoré sú výrazné pri atributívnych determinatívnych syntagmách a zaoberá sa aj otázkou slovosledu v rovine významovej výstavby výpovede.

Na základe uvedeného možno konštatovať, že sa v príspevkoch, ktoré analyzujú jazyk médií, predovšetkým jazyk tlače, upozorňuje na význam týchto

⁵ Pozri aj príspevok D. Dudka (1979) *Dolnozemský Slovák a spisovná slovenčina v prvých dvoch desaťročiach nášho storočia*.

časopisov pre zachovanie slovenského jazyka vo Vojvodine v danom období a že špecifické jazykové charakteristiky sa v niektorých prípadoch považujú za očakávané vzhľadom na silný vplyv dominantného, srbského, jazyka. M. Myjavcová vyzdvihuje význam skúmania danej problematiky a konštatuje, že „tlač a najmä časopisectvo sú významnými prameňmi pre poznanie jazykovej praxe v danom období národného života. V nich sa celkom prirodzene odráža celková úroveň jazyka, ktorý dané národné spoločenstvo používa ako spoločný, nadnárečový dorozumievací prostriedok“ (Myjavcová, 1979: 83). Ďalej konštatuje, že analýza jazyka časopisov má nesmierny význam a bolo by potrebné venovať sa mu nielen príležitostne a sporadicky, ale sústavne a plánovite (Myjavcová, 1984: 165).

2.2. Novšie výskumy jazyka slovenských médií vo Vojvodine

Kontinuum v skúmaní jazyka médií a rast záujmu o danú problematiku si u slovenských vojvodinských lingvistov všímame na začiatku 21. storočia, zvlášť po roku 2008, keď A. Makišová publikovala príspevok o slovách cudzieho pôvodu v týždenníku *Hlas ľudu*. V tom istom roku vyšiel aj príspevok M. Týra a Z. Týrovej o jazykovej charakteristike slovenských vysielaní Televízie Vojvodina. O jazyku v súčasných médiách vojvodinských Slovákov, elektronických a printových, okrem už spomenutých lingvistov písali aj A. Marićová, J. Uhláriková a A. M. Lačoková. Na skúmanú problematiku je významný aj pohľad zvonku, a to v niekoľkých štúdiách J. Glovňa, lektora slovenského jazyka a kultúry, ktoré vznikli a boli publikované počas autorovho pôsobenia na Oddelení slovakistiky Filozofickej fakulty Univerzity v Novom Sade.

J. Glovňa v štúdii *Niekoľko poznámok k jazyku periodika Hlas ľudu (pohľad zvonku)* (2011) podáva analýzu textov týždenníka *Hlas ľudu* a vysielaní vojvodinského rozhlasu Rádio-televízie Vojvodiny (január – marec 2010), pričom poukazuje na niektoré interferenčné javy v prostredí enklávneho bilingvizmu. Konštatoval, že novinárom robia problémy terminologické pomenovania administratívneho rázu, čo zapríčiňuje iná organizácia administratívneho, spoločenského a politického života (napr. pokrajina, obec, osada atď.), ako aj pomenovania inštitúcií a mnoho ďalších bežných slovných spojení (napr. bezpečný dom, spotrebný košík, paráda hrdosti), ktoré sú často neadekvátnymi kalkami, preto pri prekladoch zo srbciny odporúča opierať sa o spisovnú slovenčinu. J. Glovňa si všima aj nenáležité slová z každodenného života (napr. zoskupiť sa, zahlasiť atď.), jednotky z nárečí, archaizované lexémy, germanizmy a anglicizmy (napr. úd (cirkev), brand, voluntér, šajn, z kolena na koleno atď.),

cudzie slová, ktoré sa používajú v pôvodnej podobe, i keď majú slovenské ekvivalenty (napr. edukovať, edukácia, edukačný, manifestácia) a používanie pasívnych konštrukcií s prídastami vo funkcii minulého času namiesto vyjadrenia aktívnym slovesom (napr. o víťazovi je rozhodnuté, mám už dosiahnuté určité úspechy, je schválený zákon atď.). Aj keď sa autor domnieva, že javy interferencie svedčia o nedostatočnom ovládaní spisovnej normy, v závere svojho príspevku konštatuje, že jazyková úroveň analyzovaných prostriedkov verejnej komunikácie je celkovo dobrá, aj napriek tlaku dominantného srbského jazyka (Glovňa, 2011: 46–47).

K podobným záverom pri skúmaní danej problematiky dospeli aj vojvodinskí slovakisti. Najväčší počet ich príspevkov, ktorých predmetom výskumu je jazyk médií, skúma práve jazyk informačno-politického týždenníka *Hlas ľudu*.

2.1.1. Výskum jazyka printových médií

Od roku 2008 o jazyku týždenníka *Hlas ľudu* uverejnila viacero štúdií A. Makišová. V štúdií *Slová cudzieho pôvodu v týždenníku Hlas ľudu* (Makišová, 2008) sa zameriava na výskum cudzích slov z hľadiska pôvodu a slovnodruhovej príslušnosti. Konštatuje, že „cudzí výraz je dobrý vtedy, keď je funkčný, potrebný, vhodný, keď sa naplno môže včleniť do materinského jazyka a keď v ňom neexistuje ekvivalentná domáca lexéma“ (Makišová, 2008: 58). Zisťuje, že zo skúmaného hľadiska sa v týždenníku vyskytujú slová latinského pôvodu, ktoré majú charakter lexikálnych europeizmov alebo internacionalizmov, potom slová gréckeho, francúzskeho, anglického, ale aj talianskeho pôvodu. Všimá si, že sa v niektorých prípadoch slovo nepreberá priamo, ale cez sprostredkujúci jazyk. V závere konštatuje, že v skúmanom týždenníku nemožno hovoriť o nadmernom používaní slov cudzieho pôvodu (Makišová, 2008: 64).

Autorkiným predmetom výskumu boli aj nové slová v jazyku (Makišová, 2016). V rovnomennom príspevku analyzuje slovenské a srbské nové slová v dennej tlači. Skúma lexémy so sufixom *-iáda* v slovenčine, resp. sufixom *-ijada* v srbčine, ktoré zobrazujú osobný postoj hovoriaceho. Ide o sufix charakteristický pre názvy, ktoré znázorňujú dej, súťaž, súperenie, hru, akciu (napr. daciáda, neptuniáda, prioriáda atď.).

Niekoľko svojich štúdií zamerala A. Makišová i na zapisovanie vlastných mien, rodných mien a priezvisk. V príspevku *Rodné mená a priezviská v slovenských tlačенých médiách* analyzuje vlastné mená mužského a ženského rodu, ako aj mužské a ženské priezviská (Makišová, 2015). Zisťuje, že sú zapísané

v základnom tvare, ale v niektorých dokladoch majú aj deminutívny alebo augmentatívny tvar. Ženské priezviská sú nie vždy zapísané v prechýlenej podobe, i keď by sa podľa pravidiel mali zapisovať týmto spôsobom. V závere konštatuje, že v týždenníku *Hlas ľudu* sa (až na niektoré výnimky) uplatňujú pravidlá o zapisovaní vlastných mien. Podobnej problematike sa lingvistka venuje aj v príspevku *Vlastné mená v týždenníku Hlas ľudu* (Makišová, 2014b). Skúma, ako sú zapísané vlastné mená, či sa dodržia pravidlá slovenského pravopisu a ako fungujú v texte. Analyzuje aj priezviská, predovšetkým dvojčlenné ženské priezviská, v rámci ktorých si všíma existenciu prechyľovania, ako i prímená. Autorka sa zmieňuje aj o spôsobe zapisovania miestnych názvov. Situácii súvisiacej s danou problematikou v skúmanom týždenníku sa čiastočne venovala aj v článku *Zapisovanie slovenských priezvisk v slovenskom a v srbskom kontexte* (Makišová, 2014c).

Predmetom výskumu A. Makišovej boli aj miestne názvy a tvorenie derivátov (2012). V rovnomennom príspevku sa zameriava na tvorenie obyvateľských mien od názvov dedín a miest vo Vojvodine, v ktorých žijú Slováci. V príspevku zaznamenala nenáležité podoby týchto mien, ktoré sa používajú v tlačенých a hovorených médiách. Tejto problematike sa venovala aj v príspevku *Miestne názvy a obyvateľské mená vo Vojvodine* (Makišová, 2015).

A. Makišová skúmala aj nenáležité jazykové tvary, resp. jazykové zvláštnosti zapríčinené koexistenciou slovenského jazyka vo vojvodinskom interkultúrnom prostredí. V príspevku *Slovenský jazyk v multikultúrnom prostredí* sa v rámci širšieho výskumu zmieňuje aj o príkladoch z praxe z týždenníka *Hlas ľudu* (Makišová, 2017).

Výskumy, ktoré súvisia s problematikou výskumu jazyka v printových a elektronických médiách vojvodinských Slovákov, zaradené sú aj do monografie A. Makišovej *Slovenčina v kontakte so srbčinou* (2017a).

Analýze printových médií sa venovala aj A. Marićová, ktorá ich jazyk sleduje v komparácii s jazykom elektronických médií. V príspevku *Reflektovanie jezika regije na jezik slovačkih medija u Vojvodini* (Marićová, 2009b) poukazuje na vplyv väčšinového srbského jazyka na jazyk slovenských printových a elektronických médií vo Vojvodine. Všíma si, ktoré roviny jazyka sú najviac ovplyvnené, ako i najčastejšie formy interferencie. Uvádza niektoré z najdôležitejších činiteľov, ktoré prispievajú k vplyvu srbského jazyka na slovenský jazyk, akými sú blízkosť týchto dvoch slovanských jazykov a aktívny bilingvizmus väčšiny slovenskej populácie. Konštatuje, že najväčší počet odchýlok od normy sa v slovenčine objavuje v oblasti lexiky a syntaxe.

Vzhľadom na to, že frazeológia je charakteristická pre publicistiku a používa sa na dosiahnutie rôznych cieľov, predovšetkým so zámerom zaujať čitateľa, prekvapivé je, že sme sa v našom výskume stretli iba s jedným výskumom jazyka médií z aspektu frazeológie. J. Uhláriková v štúdií *Výskyt a využitie frazém v titulkoch (vojvodinského) periodika Hlas ľudu* rozoberá problematiku frazeológie v slovenskej tlači vo Vojvodine, ktorá sa tu používa „vo svojich rôznych variáciách a obmenách“ (2019: 308–309). Autorka si všíma výskyt a uplatnenie frazém v titulkoch novinových článkov. Lingvistka analyzovala 30 čísel, vysvetľuje, že jedno číslo obsahuje asi 30 titulkov a zisťuje, že 10 % až 20 % titulkov využíva frazeológiu. Konštatuje, že v skúmaných číslach týždenníka sa najviac vyskytujú hovorové, ale aj žurnalistické a knižné frazémy. Keď ide o textotvorné uplatnenie frazémy v novinových titulkoch, J. Uhláriková identifikovala citátové, variantné a aktualizované frazémy. Zachytila aj kalky, frazémy doslovne preložené zo srbčiny a prispôbené slovenskému jazyku.

2.2.2. Výskum jazyka elektronických médií

Predmetom výskumu slovenských vojvodinských lingvistov, ktoré súvisia s jazykom elektronických médií, boli predovšetkým prejavy novinárov v programoch vysielaných po slovensky na Rádio-televízii Vojvodiny, ale aj na iných, miestnych televíznych staniciach, ktoré časť svojho programu vysielajú aj po slovensky. Tieto výskumy sú často spojené aj s výskumom vysielaní rozhlasových staníc. Keď ide o výskum jazyka týchto médií, lingvisti si najčastejšie všímajú jazykovú kultúru novinárov a v rámci nej ich výslovnosť, výskyt nesprávnych tvarov, odchýlky od spisovnej normy, vplyv dominantného srbského jazyka, hodnotia tiež jazyk a špecifické jazykové javy vo vysielaniach všeobecne. Danej problematike sa venovali M. Týr so Z. Týrovou, A. Marićová, A. Makišová a A. M. Lačoková.

M. Týr a Z. Týrová publikovali príspevok o jazykovej charakteristike slovenských vysielaní Televízie Vojvodina *Jezičko stilske i izražajne karakteristike u nekim emisijama Televizije Vojvodine na slovačkom jeziku* (2008). Skúmaný jazyk hodnotia kladne. Konštatujú, že novinári uplatňujú ortoepickú normu súčasného slovenského jazyku, ich lexika je bohatá a prispôbená divákovi, vety sú jasné a vyhovujúcej dĺžky, preto možno sledovať tok myšlienok.

V už spomenutom príspevku A. Marićovej *Reflektovanje jezika regije na jezik slovačkih medija u Vojvodini* (2009b) sa stretáme s analýzou a komparáciou jazyka slovenských printových a elektronických médií vo Vojvodine. V príspevku *Nenáležitě tvary v jazyku slovenských médií vo Vojvodine* (2009a) autorka

pozoruje, že genetická typologická blízkosť slovenského a srbského jazyka zapríčiňuje ťažkosti v odlíšení jednotlivých sústav (Marićová, 2009a: 171) a že nesprávne tvary v jazyku médií sa najčastejšie vyskytujú v lexikálnej, syntaktickej, morfolologickej, štylistickej a fonetickej rovine. Interferencia je častejšia v hovorenej podobe slovenčiny než v písanej, preto nemožno hovoriť o paralelnom výskytu nenáležitých tvarov v jazykoch elektronických a printových médií (Marićová, 2009a: 173). V elektronických médiách autorka zachytila nasledujúce špecifické jazykové javy: výslovnosť dvojhlásky ô ako ó, zmäkčovanie spoluhlások *l* a *n* aj tam, kde by sa mala zachovať tvrdá výslovnosť alebo tvrdá výslovnosť *l* na miestach, kde by mala byť mäkká, tiež nenáležité tvary súvisiace s výslovnosťou dlhých hlások v slovenčine. V elektronických aj v printových médiách zachytila nesprávne tvary, ktoré súvisia s tvorením slov podľa srbského modelu a syntaktické chyby, akými sú srbský slovosled, prevzaté srbské vetné konštrukcie, nesprávne použité príslovky, zámená, predložky a i. Všíma si aj morfológickú rovinu a srbskú podobu niektorých podstatných mien, slovies a pod.

A. Makišová si v príspevku *Zmäkčovanie spoluhlások v slovenčine – teória a prax* (2018) všima výslovnosť v hovorených médiách, a to nielen výslovnosť slovenských vojvodinských novinárov, ale i hostí z rozličných odborov. Autorka zachytila odchýlky od normy rozličného typu. Uvádza, že spoluhlásky *d*, *t*, *l*, *n* sa zmäkčujú podľa pravidiel, avšak existujú aj odchýlky v zmäkčovaní: v nominatíve množného čísla prídavných mien vzoru pekný v životných maskulinách, pri vzore matkina, matkino v ženskom a strednom rode (genitív, datív a lokál jednotného čísla), pri výslovnosti cudzích slov, podstatných mien ženského rodu podľa vzoru gazdiná v genitíve, datíve a lokáli jednotného čísla. Charakteristická je aj výslovnosť tvrdej spoluhlásky *l* v pozíciách, kde sa na Slovensku vyslovuje tzv. polomäkké *l'* (Makišová, 2018: 139–140). Lingvistka sa na prejavy novinárov a moderátorov elektronických médií zameriava aj v príspevkoch *Jazyková kultúra v televíznych a rozhlasových médiách po slovensky* (Makišová, 2014) a *Jazyková kultúra v slovenskom vysielaní televíznych a rozhlasových médií* (Makišová, 2015a). Všíma si ich výslovnosť (kvantitu, melódiu, asimiláciu, zdvojené spoluhlásky, zmäkčovanie), výber jazykových prostriedkov z aspektu spisovnosť – nárečnosť a používanie srbských lexikálnych jednotiek. Aj tento výskum potvrdzuje rozkolísanú výslovnosť mäkkého *l'* a zmäkčovanie slabík *di*, *ti*, *li*, *ni*, *de*, *te*, *le*, *ne* aj tam, kde sa vyžaduje tvrdá výslovnosť. Autorka si všima aj výskyt nenáležitej výslovnosti obojperného *v* na konci a uprostred slova, spodobovanie znelých a neznelých spoluhlások v rámci slova a na rozhraní dvoch slov (čo je zapríčinené nedodržiavaním spĺývavej výslovnosti) a zjednodušovanie výslovnosti niektorých spoluhláskových skupín. A. Makišová zachytila aj vplyv nárečia

pri používaní genitívu jednotného čísla podstatných mien ženského rodu vzoru žena (-e namiesto -y), v lokáli jednotného čísla mužských podstatných mien zakončených na -r, -l atď. Lingvistka svoj výskum uzaviera konštatovaním, že skutočný stav nie je vždy „v zhode s teoretickými jazykovednými poznatkami a požiadavkami jazykovej kodifikácie“ (Makišová, 2018: 73). Najnovšie výskumy A. Makišovej o danej oblasti potvrdzujú vplyv kontaktovo blízkeho jazyka na slovenské prejavy moderátorov a novinárov. Lingvistka si v príspevku *Slovenský jazyk v kontakte so srbským v oblasti médií* (Makišová, 2021) na základe analýzy vysielaní dvoch rozhlasových (Rádio Nový Sad a Nový rádio Petrovec) a dvoch televíznych staníc (RTV Vojvodina 2 a Televízia Petrovec) všima odchýlky od spisovnej normy z ortoepického hľadiska, avšak aj napriek vplyvu srbciny konštatuje, že „jazyková úroveň vo verejnoprávných médiách je na uspokojivej úrovni a novinári a moderátori sa snažia udržať svoje jazykové prejavy na úrovni spisovného jazyka“ (Makišová, 2021: 36).

Výskumy s podobnou tematikou zrealizovala aj A. M. Lačoková (rod. Valentová). V príspevkoch *Jazyková kultúra slovenských vojvodinských novinárov v televíznych médiách* (Valentová, 2015a) a *Odchýlky od spisovnej normy v prejavoch slovenských vojvodinských televíznych novinárov* (Valentová, 2015b) prezentuje ich výsledky, ktoré vo výslovnosti slovenských vojvodinských novinárov potvrdzujú rozkolísanú výslovnosť spoluhlások *l'* a *l*, problémy s prízvukom, porušovanie pravidiel splyvavej výslovnosti, skracovanie dlhých samohlások vo výslovnosti, skomolenú výslovnosť zložených čísloviek, vplyv nárečia na lexiku, ako aj gramatické chyby pri používaní genitívu jednotného čísla ženského rodu vzoru žena, v lokáli množného čísla mužského rodu vzoru dub a nesprávne tvary pri komparácii prídavných mien. Autorka konštatuje, že sa slovenská redakcia RTV Vojvodiny

snaží jazykovú kultúru svojich novinárov držať na vysokom stupni, odvysielané texty vopred zlektorovať a texty si pred čítaním naštudovať. Problematické sú však vysielania naživo, v rámci ktorých sa často vyskytnú nepredvídané situácie, keď okamžité zareagovanie predstavuje problém. Vtedy do reči novinárov najčastejšie prenikajú nárečové prvky, nespisovné koncovky, srbské konštrukcie a v takýchto situáciách sme zaznamenali i nenáležitú výslovnosť (Valentová, 2015b: 87).

Analýza jazyka médií, predovšetkým tlače, je u slovenských vojvodinských lingvistov často prítomná aj v príspevkoch s inou tematikou, predovšetkým v rámci výskumu slovensko-srbského bilingvizmu vojvodinských Slovákov, pri analýze kalkov, medzijazykových homoným a pod., ako aj vo výskumoch, ktoré sa zameriavajú na interkultúrnosť Vojvodiny. Autori tu neraz čerpajú materiál z printových médií a zmieňujú sa o ich jazyku, aj keď analýza

tohto materiálu nie je predmetom príspevku a hlavným cieľom výskumu (napr. Makišová, 2017b).

3. ZÁVER

Príspevky, ktoré boli predmetom našej analýzy, poukazujú na to, že výskum jazykového stavu v slovenských médiách vo Vojvodine bol predmetom záujmu slovenských vojvodinských lingvistov takmer od samotného začiatku slovakistických výskumov v tomto prostredí.

Takmer všetci lingvisti, ktorí sa vo svojich štúdiách zaoberali výskumom jazyka médií, konštatujú, že slovenčina vo Vojvodine sa nevyvíja v rovnakých podmienkach ako slovenčina na Slovensku. Ovplyvňuje ju kontakt so srbčinou a tiež nárečie, čo potom vplýva ako na jazyk tlače, tak aj na jazyk televíznych a rozhlasových vysielaní, preto je opodstatnené, že predmetom výskumu jazyka v médiách sú najčastejšie jazykové javy, ktoré vznikajú pod vplyvom kontaktu slovenčiny so srbčinou. Niektorí lingvisti zároveň navrhujú, aby sa pri analýze jazykovej situácie vo vojvodinskom prostredí vychádzalo z celkovej jazykovej situácie a aby sa jazyk posudzoval cez „prizmu medzijazykových kontaktov“ (Myjavcová, 1990: 341), resp. s ohľadom na vplyv dominantného srbského jazyka.

Odchýlky od spisovnej normy sú podľa očakávania častejšie u novinárov, ktorí pôsobia v elektronických hovorených médiách, zatiaľ čo texty v printových médiách prechádzajú odbornou jazykovou korektúrou. Aj tu si však možno všimnúť vplyv srbčiny v rovine lexikálnej, morfolologickej, syntaktickej a štylistickej. Predmetom výskumu jazyka v printových médiách neboli iba nesprávne tvary, ale aj nové slová, spôsoby ich tvorenia, vlastné mená a miestne názvy, využívanie frazém v titulkoch a i. Najčastejšie tu ide o komparatívne a kontrastívne výskumy.

Ako konštatuje J. Vaňko, publicistické prejavy majú dominantné postavenie, pre bežných používateľov jazyka sa stávajú vzormi, ideálmi, ktoré sa potom opakujú alebo napodobňujú v iných komunikačných sférach (2008: 57), preto je potrebné snažiť sa zachovať slovenčinu v médiách na vysokej úrovni a znížiť výskyt interferenčných javov. Najefektívnejším spôsobom na dosiahnutie daného cieľa je informovať o existujúcich nesprávnych jazykových javoch, objasniť ich a odporučiť ich správnu podobu, k čomu sa vo svojich štúdiách snažia prispieť aj slovenskí vojvodinskí lingvisti.

Anna Margaréta Lačoková
Daniela Marčoková

LANGUAGE RESEARCH IN SLOVAK MEDIA OF VOJVODINA
(THE INSIDE VIEW)

Summary

The Slovak language serves as a means of everyday communication in Vojvodina and is also the language of the media. Its development, however, differs from that in the Slovak Republic, primarily stemming from the influence of the Serbian language. Despite content editing and proofreading, this influence can be traced across various aspects of media language, which has been a research focus of Slovak linguists in Vojvodina from the inception of organized Slovak studies in the region. Almost all linguists involved in the research of Slovak language in the media, such as D. Dudok, M. Mijavcova, M. Tir, and others, have noted linguistic errors influenced by Serbian, with some suggesting that language analysis in Vojvodina should consider the broader linguistic context through the lens of interlanguage contacts. Linguistic errors are most prominent in the spoken language of electronic media journalists, which is expected since print media texts undergo proofreading. Yet, the influence of Serbian is also discernible at lexical, morphological, syntactic, and stylistic levels. Media language research, however, not only focuses on errors but also on new words, proper names, toponyms, idioms, etc., often through comparative studies that aim to reduce the occurrence of interference in the medial communicative sphere due to Slovak-Serbian bilingualism in Vojvodina.

Keywords: media, media language, Slovak language, Serbian language, Vojvodina.

ISTRAŽIVANJA JEZIKA SLOVAČKIH VOJVOĐANSKIH MEDIJA
(POGLED IZNUTRA)

Rezime

Slovački jezik u Vojvodini predstavlja sredstvo svakodnevne komunikacije, a takođe je i jezik medija. Ipak, njegov razvoj se razlikuje od onog u Slovačkoj Republici i određuje ga pre svega uticaj srpskog jezika. I pored uređivanja i lektorisanja sadržaja, ovaj uticaj se može pratiti i u medijima čiji jezik je predmet istraživanja slovačkih vojvođanskih lingvista od samog početka organizovane slovakistike u Vojvodini. Skoro svi lingvisti koji su se bavili istraživanjem slovačkog jezika u medijima (D. Dudok, M. Mijavcova, M. Tir, M. Dudok, A. Marićova, A. Makišova i drugi) konstatuju jezičke greške nastale pod uticajem srpskog jezika, a neki od njih predlažu da se kod analize slovačkog jezika u vojvođanskoj sredini polazi od celokupne jezičke situacije, odnosno da se jezik analizira kroz prizmu međujezičkih kontakata. Jezičke greške su najizraženije u govornom jeziku

novinara elektronskih medija, što je očekivano, pošto se tekstovi u štampanim medijima lektorišu. Ipak, i tu se primećuje uticaj srpskog jezika na leksičkom, morfološkom, sintaktičkom i stilističkom nivou. Predmet istraživanja jezika u medijima, međutim, nisu samo greške, već i nove reči, vlastita imena, toponimi, frazemi itd. Najčešće se tu radi o uporednim studijama koje predstavljaju doprinos smanjenju pojave interferencije u medijalnoj komunikacijskoj sferi koja nastaje pod uticajem slovačko-srpske dvojezičnosti u Vojvodini.

Ključne reči: mediji, jezik medija, slovački jezik, srpski jezik, Vojvodina.

LITERATÚRA

- Dudok, D. (1979). Dolnozemský Slovák a spisovná slovenčina v prvých dvoch desaťročiach nášho storočia. U: Dudok, D. (ured.) (1979). *Zborník Spolku vojvodinských slovakistov 1*. Nový Sad: Spolok vojvodinských slovakistov. 9–62.
- Dudok, D. (1979). Dolnozemský Slovák v dejinách spisovného jazyka Slovákov v Juhoslávii. U: Kmeť, J. (ured.) (1979). *Výročie vzniku časopisu Dolnozemský Slovák ako 75 rokov kontinuity slovenskej publicistiky vo Vojvodine*. Nový Sad: Obzor. 157–166.
- Dudok, M. (1979). Niektoré otázky slovosledu v časopise Dolnozemský Slovák. U: Kmeť, J. (ured.) (1979). *Výročie vzniku časopisu Dolnozemský Slovák ako 75 rokov kontinuity slovenskej publicistiky vo Vojvodine*. Obzor, 1979. 175–176.
- Dudok, M. (1985). Otázky nadvetnej syntaxe v rozhlasových a televíznych prejavoch. *Nový život*, 37, 8, 624–629.
- Dudok, M. (1979). Red reči i aktuelna rasčlanjenost iskaza u stilovima javnog komuniciranja u slovačkom i srpskohrvatskom jeziku. U: Toporišić, J. (ured.) (1979). *Povzetki referatov za IX kongres zveze slavističkih društva Jugoslavije*. Bled: Izobraževalna, Raziskovalna in Kulturna skupnost SRS. 37.
- Glovňa, J. (2011). Niekoľko poznámok k jazyku periodika Hlas ľudu (pohľad zvonku). *Nový život*, 63, 9–10, 44–47.
- Makišová, A. (2015a). Jazyková kultúra v slovenskom vysielaní televíznych a rozhlasových médií. U: Kralčák, Ľ. (ured.) (2015). *Súčasná slovenčina v srbských a slovenských elektronických médiách*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta. 68–74.
- Makišová, A. (2014a). Jazyková kultúra v televíznych a rozhlasových médiách po slovensky. U: Živančević-Sekeruš, I., Majstorović, N. (ured.) (2014). *Susret kultura*. Novi Sad: Filozofski fakultet. 237–242.
- Makišová, A. (2015). Miestne názvy a obyvateľské mená vo Vojvodine. U: Valentová, I.

- (ured.) (2015). *19. onomastická konferencia (28. – 30.4. 2014). Zborník referátov venovaný PhDr. Milanovi Majtánovi*. Bratislava: Veda vydavateľstvo SAV. 206–212.
- Makišová, A. (2012). Miestne názvy a tvorenie derivátov. U: Dudok, M. (ured.) (2012). *Diskurzi manjinských jazykov, književnosti i kultura u jugoistočnoj i srednjoj Evropi*. Novi Sad: Filozofski fakultet u Novom Sadu. 185–193.
- Makišová, A. (2016). Nove reči u jeziku. U: Radović, D., Toldi, E. (ured.) (2016). *Interkulturalnost u obrazovanju 10*. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine. 107–115.
- Makišová, A. (2015). Rodné mená a priezviská v slovenských tlačných médiách. *Slavistika XIX (2015)*, 19, 220–224.
- Makišová, A. (2008). Slova cudzieho pôvodu v týždenníku Hlas ľudu. U: Týr, M. (ured.) (2008). *Slovakistický zborník 3*. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť. 58–66.
- Makišová, A. (2017a). *Slovenčina v kontakte so srbčinou*. Nový Sad: Slovakistická vojvodinská spoločnosť.
- Makišová, A. (2021). Slovenský jazyk v kontakte so srbským v oblasti médií. U: Šimáková, Speváková, M. (ured.) (2021). *Slovakistické výskumy*. Novi Sad: Filozofski fakultet. 25–38.
- Makišová, A. (2017b). Slovenský jazyk v multikultúrnom prostredí. U: Maravić, L., Mezei, Ž. (ured.) (2017). *Interkulturalnost u obrazovanju 2016*. Novi Sad: Pedagoški zavod Vojvodine. 87–100.
- Makišová, A. (2014b). Vlastné mená v týždenníku Hlas ľudu. U: Žiak, S. (ured.) (2014). *150 rokov slovenských novín a časopisov v Srbsku a 70 rokov Hlas ľudu, zborník prác*. Nový Sad: Hlas ľudu. 107–116.
- Makišová, A. (2014c). Zapisovanie slovenských priezvisk v slovenskom a v srbskom kontexte. *Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu XXXIX-2*, 39-2, 93–106.
- Makišová, A. (2018). Zmäkčovanie spoluhlások v slovenčine – teória a prax. U: Gutiérrez Rubio, E., Grishchenko, A., Kislova, E., Kruk, D., Speed, T., Týrová, Z. (ured.) (2018). *Contributions to the 21st Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav) (Die Welt der Slaven. Sammelbände/Сборники)*. 64). Weisbaden: Harrassowitz Verlag. 132–141.
- Marićová, A. (2009a). Nenáležité tvary v jazyku slovenských médií vo Vojvodine. U: Dorčová, V. (ured.) (2009). *Slovenské vojvodinské novinarstvo vo víre mediálnych diania v Srbsku. Zborník príspevkov zo sympózia*. Báčsky Petrovec: Slovenské vydavateľské centrum–Nový Sad: Národnostná rada slovenskej národnostnej menšiny–Kulpín: Asociácia slovenských novinárov. 171–179.
- Marićová, A. (2009b). Reflektovanie jazyka regije na jazyk slovačkih medija u Vojvodini.

Slavistika XIII (2009), 13, 197–203.

- Myjavcová, M. (1979). Niektoré jazykové špecifikosti v časopise Dolnozemský Slovák. U: Kmet', J. (ured.) (1979). *Výročie vzniku časopisu Dolnozemský Slovák ako 75 rokov kontinuity slovenskej publicistiky vo Vojvodine*. Nový Sad: Obzor. 83–93.
- Myjavcová, M. (1984). Noviny Hlas ľudu v kontexte slovenskej jazykovej situácie vo Vojvodine. In: *Štyridsať rokov Hlasu ľudu*. Nový Sad: Hlas ľudu. 159–165.
- Myjavcová, M. (1990). Zo syntaktickej problematiky v novinách Hlas ľudu. *Nový život*, 42, 7–8, 339–347.
- Turčan, J. (1984). Nezavisne nominalne sintagme u nekim emisijama televizije Novi Sad na srpskohrvatskom i na slovačkom jeziku. *Godišnjak saveza društava za primenjenu lingvistiku Jugoslavije*, 7–8, 349–854.
- Turčan, J.–Týr, M.–Marićová, A.–Dudok, M. (1983). *Govorne i jezičke karakteristike nekih emisija Radio Novog Sada i Televizije Novi Sad na slovačkom jeziku*. Novi Sad: Odeljenje za istraživanje programa i auditorijuma Radio-televizije Novi Sad.
- Turčan, J. (1974). Vplyv srbochorvátskych syntaktických konštrukcií na syntax slovenskej tlače vo Vojvodine. *Nový život*, 26, 5, 448–466.
- Týr, M.–Týrová, Z. (2008). Jezičko stilske i izražajne karakteristike u nekim emisijama Televizije Vojvodine na slovačkom jeziku. U: Valić Nedeljković, D. (ured.) (2008). *Mediji o svakodnevnicima. Monitoring javnog servisa Vojvodine i regionalnih televizija*. Novi Sad: Novosadska novinarska škola. 318–327.
- Uhláriková, J. (2019). Výskyt a využitie frazém v titulkoch (vojvodinského) periodika Hlas ľudu. U: Gutierrez Rubio, E. (ured.) (2019). *Contributions to the 22nd Annual Scientific Conference of the Association of Slavists (Polyslav)*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag. 308–315.
- Valentová, A. M. (2015a). Jazyková kultúra slovenských vojvodinských novinárov v televíznych médiách. *Slavistika XIX* (2015), 19, 321–325.
- Valentová, A. M. (2015b). Odchýlky od spisovnej normy v prejavoch slovenských vojvodinských televíznych novinárov. U: Kralčák, Ľ. (ured.) (2015). *Súčasná slovenčina v srbských a slovenských elektronických médiách*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta. 75–91.
- Vaňko, J. (2008). Vetné typy alebo stereotypy v publicistike. U: Kralčák, Ľ. (ured.) (2008). *Hovorená podoba jazyka v médiách*. Nitra: Univerzita Konštantína Filozofa, Filozofická fakulta. 57–66.

Szabó Laki Boglárka*
Újvidéki Egyetem,
Bölcsészettudományi Kar

UDK 811.511.141'373.2(497.113 Pačir)
DOI:10.19090/gff.v50i1.2581

orcid.org/0000-0001-7168-1024

Originalni naučni rad

NÉVADÁSI SZOKÁSOK A VEGYES HÁZASSÁGBAN ÉLŐK KÖRÉBEN PACSÉRON**

A tanulmány a keresztnévadás motivációját, a névválasztás jellemzőit, valamint a névadási szokásokat vizsgálja vegyes házasságban élők körében Vajdaság egy észak-bácskai településén, Pacséron. A kérdőíves felmérés és interjú segítségével végzett kutatás több kérdésre is választ keres: eltérnek-e a névadási szokások a vegyes házasságokban az etnikailag homogén házasságokhoz képest, megjelenik-e szerb nyelvi hatás a névadásban, mutatkozik-e különbség a névválasztásban attól függően, hogy a vegyes házasságban élők melyik tagja magyar nemzetiségű, valamint nyelvhasználati kérdésekre is kitér a dolgozat. A vegyes házasság a kétnyelvűség színtere és a nyelvi asszimiláció forrása is lehet, amit bizonyos mértékben a névadási szokások, névválasztási jellemzők is tükrözhetnek.

Kulcsszavak: keresztnév, névválasztás, névadási szokások, vegyes házasság, Pacsér, onomasztika

1. BEVEZETÉS

A névtan egyik legkutatottabb területe a keresztnévek, vizsgálatuk több évszázados múltra tekint vissza. Számtalan tanulmány és könyv foglalkozott már a névdivat alakulásával, az egy-egy régióra, korra jellemző névadási szokásokkal, a névválasztást befolyásoló tényezőkkel. A keresztnévek iránt nemcsak a névtan művelői érdeklődnek, a széles nagyközönség is kíváncsisággal fordul a nevek felé.

A társadalom és a nyelvhasználat igen szoros kapcsolatban áll egymással. Ez megfigyelhető pl. a névválasztás és a névadási szokások terén is. Vajdaság multietnikus régió, több nemzet és kultúra él egymás mellett, amelyek nemritkán keverednek egymással, ezt tapasztaljuk az (etnikailag nem homogén)

* boglarka.laki@ff.uns.ac.rs

** A kutatás néhány eredménye elhangzott a 26. Egyetemi Nyelvészeti Napok nemzetközi tudományos konferencián, amelyet 2018. november 6-án rendezett meg az Újvidéki Egyetem Bölcsészettudományi Karának Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéke.

vegyes házasságokban is. Igen érdekes és produktív kutatási témának bizonyulnak az etnikai szempontból vegyes házasságban élők keresztnévadási szokásai, névválasztási szempontjai, amely jórészt felderítetlen térségünkben. Vajdaság legtöbb települése – multiethnikussága révén – kiváló terepet biztosít ennek kutatásához. Jelen dolgozat egy észak-bácskai település, Pacsér vegyes házasságban élő lakosai körében vizsgálja a keresztnévadási szokásokat és a névválasztásban szerepet játszó szempontokat.

A dolgozat a téma tudományos kontextusban való elhelyezése után a kutatás során alkalmazott módszerekről és anyaggyűjtésről ejt szót, majd kijelöli a kutatás céljait. A kutatópont településtörténetének összefoglaló ismertetése után a kérdőívek, valamint az interjúk segítségével begyűjtött adatok és névanyag feldolgozása következik.

2. A KERESZTNEVEKRŐL

A tulajdonnév egyik legismertebb meghatározása J. Soltész Katalin nevéhez fűződik: „A tulajdonnév olyan nyelvi elem, amely létezők (vagy képzeletbeli létezők) bizonyos kategóriába tartozó azonos fajú egyedek egymástól való megkülönböztetésére és önmagukkal való azonosítására szolgál” (J. Soltész, 1979: 173). Hajdú Mihály a tulajdonnév meghatározásáról, funkciójáról az alábbiakat írja: tulajdonnév az a nyelvi jel, amelyet alkotója (s ez lehet több személy, grémium is) egy valami (objektum: személy, hely, állat, tárgy, dolog, fogalom stb.) vagy egy összetartozó csoport (emberek, állatok, földrajzi helyek, tárgyak, dolgok, fogalmak stb.) azonosítására hoz létre, s azt általában kisebb-nagyobb közösség elfogadja, használja, a nyelvtudomány pedig a közszavaktól való megkülönböztetését (a magyarban nagybetűs helyesírását) elhatározza (Hajdú, 2003: 58).

Hoffmann István (2010: 52) megállapítja, a neveknek a kommunikációban betöltött szerepét nem tudjuk megragadni, ha csupán mint nyelvi jelekre tekintünk, mivel minden más nyelvi elemnél erősebben összefüggenek a kultúrával. Ehhez kötődően kiemeli a nevek identitásjelölő funkcióját: mivel a nyelvnek és a kultúrának az identitás meghatározásában alapvető szerepe van, „a nyelvi és a kulturális kötöttségeket mutató, döntően az azonosítást szolgáló nevek az egyén önazonosság-tudatában ugyancsak fontos szerepet játszanak” (Hoffmann, 2010: 53). Hoffmann arra is rámutat, hogy a név nemcsak az én-azonosításban, hanem az identitásépítésben is fontos szerephez jut.

A névadás általános emberi sajátosság, minden népcsoport tagja hagyományos eljárással kapja személynevét. Ahogy Hajdú Mihály fogalmaz: névtudományi axiómának kell tekintenünk, hogy minden személynek volt és van saját tulajdonneve, egyénneve (Hajdú, 2003: 51). A keresztnév és ezáltal a névadás is fontos szerepet játszott – és játszik ma is – minden népcsoport életében. A keresztnév a születéskor kapott egyéni név, amelyet általában a szülők választanak a gyermeküknek (Fercsik–Raátz, 2009: 12). A névadásnak szerepe van az identitástudat kialakulásában is. Bauko a személynevek kapcsán kifejti, „az egyént a társadalomban névvel identifikáljuk, a személynévnek identitásjelölő funkciója van. A személynév az egyéni és csoportidentitást is jelöli: a keresztnév egyéni én-szimbólum, a családnév a családhoz való tartozást jelölő mi-szimbólum, a család további tagjai is viselik, öröklődik” (Bauko, 2019: 96).

Rajslí Iлона megállapítása szerint a Vajdaságban végzett, nagyobb területet átfogó utónévvizsgálat eredményei arról tanúskodnak, hogy a vajdasági magyarság névadási szokásaiban jelentős változások történtek (Rajslí, 2006a), pl. a névdivat, névátörökítés terén (l. Rajslí, 2006a; 2006b; 2007a; 2007b; 2008; 2009; Laki, 2014 stb.). Térségünkre vonatkozóan a vegyes házasságokban történő névadás kevésbé kutatott terület (pl. Rajslí [2006a] elsősorban az univerzális nevekről tesz említést, Ladancsik [2021] a vegyes házasságokban történő névválasztást az identitásátörökítés egy aspektusaként vizsgálja), amely még számos felderítetlen témával szolgál a kutató számára. Jelen dolgozat a vegyes házasságokban történő névadási motiváció és a névadási szokások vizsgálatával foglalkozik (egy pilot kutatás keretében).

3. A KUTATÁS MÓDSZEREI ÉS CÉLJAI

„A keresztnévadás kutatásában az egyik legnehezebb feladat kideríteni, melyek a névadás indítékai, milyen tényezők befolyásolták a szülőket az újszülött nevének megválasztásakor: a néveredet, valamely konkrét névadó személy tekintélye, avagy egészen másféle körülmény” (Rajslí, 2007b: 40). A keresztnévadás indítékait, motivációs hátterét tehát nem könnyű feltérképezni, még nehezebb talán a vegyes házasságok esetében. Ez a kutatómódszertanban is megnyilvánul.

A vizsgálatot kérdőíves felmérés alapján és interjú segítségével végeztem, így betekintést nyerhettem a névválasztást meghatározó tényezőkbe is, amire a csupán száraz adatokat közlő anyakönyvi bejegyzések nem biztosítottak volna lehetőséget. (Az állami és a kereszteleési anyakönyvek – az előbbiben a szülők nevét, az utóbbiban a keresztszülők nevét is feltüntetik – csupán a szűkebb

csalásban történő névöröklésről szolgáltathatnak adatot, ezenkívül az anyakönyvekben a vegyes házasságokra sem találunk utalást.)

A kutatást egy vajdasági településen, Pacséron végeztem, zömében magyar–szerb vegyes házasságban élők körében. A névválasztás és a névadási szokások vizsgálatához a korpuszt 35 vegyes házasságban élő családtól begyűjtött adatok, illetve keresztnév képezték. Az adatközlők életkora igen széles skálán mozog, az idősebb és a fiatalabb korosztályt is bevontam a kutatásba: az adatközlők között a 30–70 éves korosztály képviselői találhatók meg. A kérdőív az adatközlő nemére, korára, anyanyelvére, nemzetiségére (a vegyes házasságból született adatközlő esetében a szülei nemzetiségére), gyermekei számára és keresztnévére, valamint arra vonatkozó kérdéseket tartalmaz, hogy milyen szempontok határozták meg a keresztnév kiválasztását, fontos volt-e, hogy univerzális, mindkét nyelvben előforduló nevet kapjon a gyermek. A névválasztás mellett nyelvhasználati kérdésekre is kitér a kérdőív: melyik a családon belüli kommunikáció nyelve, milyen nyelven végezte a vegyes házasságban született személy/gyermek a tanulmányait, valamint mely nyelvet tekinti anyanyelvének (e kérdésekre a vegyes házasságban született személy válaszolt). Emellett rákérdezés/interjú segítségével a névválasztást motiváló tényezőkről, valamint az adott közösségre, az adott nemzetre jellemző névadási szokásokról is adatot gyűjtöttem.

A kutatás több kérdésre is választ keres: mely szempontokat vették figyelembe a vegyes házasságban élők a névválasztás során; eltérnek-e a névadási szokások a vegyes házasságokban az etnikailag homogén házasságokhoz képest, szerepet játszik-e a családi névhagyomány átörökítése, valamint a magyar vagy a szerb kultúra szerint történik az átörökítés (ehhez az összehasonlításhoz egy korábban végzett kutatás képezi az alapot, amelynek témája a pacséri reformátusok és katolikusok névdivatja, névadási szokásai voltak [Laki, 2014]); mutatkozik-e különbség a névválasztásban attól függően, hogy a vegyes házasságban élők melyik tagja magyar nemzetiségű. Emellett a vegyes házasságban született személyek nyelvhasználati kérdéseire is kitérek. A vegyes házasságokban történő névadást elsősorban kisebbségi aspektusból vizsgálom.

4. A KUTATÓPONT: PACSÉR – TELEPÜLÉSTÖRTÉNETI ADATOK

Az alábbiakban röviden kitérek Pacsér betelepítésének történetére az erre vonatkozó szakirodalom alapján (pl. Takáts, 1942; Pénovázt, 2017), valamint ehhez kapcsolódóan a település lakosságának etnikai összetételére.

Pacsér már a középkorban is lakott település volt. A török hódoltság

ideje alatt, ahogyan a környező falvak is, lassan elnéptelenedett. A török uralom alól való felszabadulás után Pacsér kincstári birtok lett. A kincstár 1763-ban megállapodást kötött Zombor várossal, amely ennek értelmében köteles 40 családot Pacsérra telepíteni. A telepítés hamarosan meg is kezdődött zombori szerb családok áttelepítésével. A 18. század második felében zajló bácskai telepítések során, II. József vallási türelmet hirdető intézkedéseinek köszönhetően, Pacsérra, a kincstár legnagyobb bácskai pusztájára, 1786 tavaszán 206 református vallású nagykunsági magyar család – mintegy 1000 fő települt át, zömmel Kisújszállásról (Laki, 2014: 14). Pacsért ma is Vajdaság egyik református településeként tartják számon. A faluba 1800-ban telepedtek magyar katolikus családok, amikor a kincstár eladta a pacséri kamarai birtokot több vármegyei uraságnak.

A falu bizonyos részeinek elnevezése, vagyis helynevei még ma is utalnak a nemzetiségek településen belüli eloszlására, pl. a Magyarfalu és a Szerbfalu a 18. századi betelepítések óta megmaradtak, de jól körülhatárolható az a néhány utcából álló településrész is, ahol zömében bunyevácok laknak.

Napjainkban a lakosság számát illetően Pacséron is a vajdasági falvak többségére jellemző tendencia figyelhető meg. A 2011-es népszámlálási adatok szerint a falunak 2580 lakosa volt, ami az utóbbi években zajló elvándorlási hullám miatt még tovább csökkent, s a 2022-es adatok alapján a település lélekszáma mára már 2000 fő alá csökkent (kb. 1800 lakos). A 2011-es adatok alapján a falu lakosságának 60,4%-át magyar (1558 személy), 27,9%-át szerb (720), valamint 11,7%-át (302) egyéb (pl. bunyevác, horvát, jugoszláv) nemzetiségűek tették ki¹, ami valószínűsíthetően napjainkban sem változott jelentősen. A településen tehát a magyar lakosság képezi a többséget.

5. A KUTATÁS EREDMÉNYEI

A következőkben az adatközlőktől begyűjtött névanyag feldolgozása, a névválasztást motiváló tényezők, valamint a névadási szokások ismertetése következik.

A begyűjtött névanyagot, amely 57 keresztnévet tartalmaz, több szempont alapján vizsgáltam. A névadás elemzése során szükségesnek mutatkozott különválasztani az első generációs és a másodgenerációs vegyes házasságokat. Első generációs vegyes házasságnak tekintettem azt az esetet, amikor pl. egy

¹ A 2022-ben végzett népszámlálás statisztikai adatai a lakosság etnikai összetételére vonatkozóan jelenleg a 2000-nél nagyobb lélekszámú települések esetében érhető el.

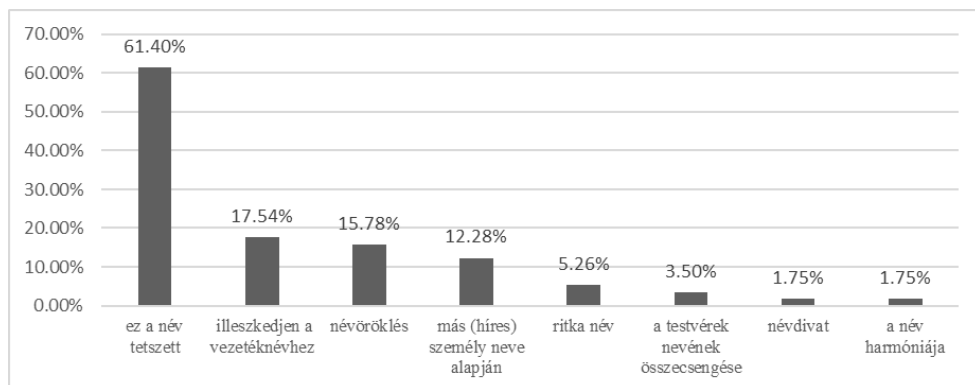
magyar nemzetiségű személy kötött házasságot egy szerb nemzetiségű személlyel (e házasságok száma 23), míg másodgenerációs vegyes házasságnak, amikor egy első generációs vegyes házasságban született személy házasságra lépett egy etnikailag homogén házasságban vagy egy szintén vegyes házasságban született személlyel (ezek száma 12).

Pacsér viszonylag zárt közösségnek tekinthető, azonban itt is megnyilvánul a különböző nemzetiségek keveredése, mint ahogyan Vajdaság más részein is. Szinte mindenki családjában, illetve ősei között felbukkan a sajátjától eltérő nemzetiségű személy, így sokszor nehézségekbe ütközött egy-egy adatközlő besorolása azt illetően, hogy első-, másod- vagy esetleg többedgenerációs vegyes házasságban él, de természetesen figyelembe vettem azt is, ki milyen anyanyelvűnek, nemzetiségűnek vallja magát. Erre azért mutatkozott szükség, mivel ha pl. egy magyar és egy szerb–magyar vegyes házasságból született személy lép – másodgenerációs – vegyes házasságra, ők más szempontokat vehetnek figyelembe a névadásnál, mint az első generációs vegyes házasságban élő személyek, így a két csoport összemosása torz képet festhet.

A Vajdaságra vonatkozó, vegyes házasságokkal kapcsolatos felmérések (pl. Badis, 2012: 33) e kutatásban is beigazolódtak (annak ellenére, hogy jelen esetben nem beszélhetünk teljesen reprezentatív mintáról), miszerint valamivel több magyar nő választ magának házastársat a többségi nemzet soraiból. Az első generációs házasságok esetében a vizsgált anyagban 14 házasságban az édesanya a magyar nemzetiségű, míg 9-ben az édesapa. A másik házastárs nemzetisége a legtöbb esetben szerb, de néhány magyar–bunyevác házasság is előfordul, valamint egy-egy horvát, albán vagy más nemzetiségű személlyel kötött házasság is szerepel a begyűjtött adatok között. Mivel ezek száma csekély, és vizsgálatom nem etnikai célú, valamint kutatásom szempontjából nem bizonyultak döntően befolyásoló tényezőnek, így ezen adatokat nem mutatom ki számszerűsítve.

Az alábbiakban a feldolgozott adatok alapján a névválasztást motiváló tényezőket ismertetem, vagyis azt, mi alapján döntöttek a szülők a gyermek keresztnévének kiválasztásakor. (E kérdés esetében az adatközlők több választ is megadhattak, míg a beszélgetés lehetőséget adott egy-egy név kiválasztásához fűződő történet elmondására is.)

1. grafikon. Milyen szempontokat vettek figyelembe a vegyes házasságban élő szülők a névválasztás során?

A feldolgozott adatok alapján a vegyes házasságban élő szülők többsége annak alapján döntött, melyik név tetszett nekik a legjobban (61,4% – 35 név esetében). A nevek 17,54%-ánál (10 esetben) játszott fontos szerepet az, hogy a keresztnév illeszkedjen a vezetéknévhez, a gyermekek 15,78%-a (9) örökölte a nevét, 12,28%-uk (7) valamely személy alapján kapta a nevét (pl. irodalmi alak, zeneszám, sorozat alapján, de sportoló és újságíró is szerepel a névadók között), a nevek 5,26%-a esetében (3) volt fontos szempont, hogy ritka nevet adományozzon gyermekének a szülő, a nevek 3,5%-ánál (2) a testvérek nevének összecsengése is szempont volt a névválasztásban, míg mindössze egy személy nevének kiválasztásában játszott szerepet a névdivat – 1,75% (a keresztnév egyszerűsített, illetve becézett változatát kapta a gyermek), és szintén egy személy esetében – 1,75% – tekintették fontos tényezőnek a név harmóniáját a névadáskor. Rajsli Ilona megállapítása szerint kisebb településeken még nyomokban él az a hagyomány, hogy a keresztszülőknek, illetve a papnak beleszólása van a névadás rituáléjába, ez azonban nem jellemző a névadás során (Rajsli, 2006a: 39). Az általam gyűjtött anyagban e névadási szokás egyáltalán nem fordult elő.

A begyűjtött anyag azt tükrözi, hogy a vegyes házasságban született gyermekek nevének kiválasztásában szempont volt az, hogy a gyermek nemzetközi, univerzális nevet kapjon, vagyis amely mindkét nemzetenél, mindkét nyelvben előfordul. Ez egyaránt jellemző az első és a másodgenerációs vegyes házasságokra is. A nevek 26%-a esetében nyilatkoztak a szülők úgy, hogy nemzetközi név választására törekedtek. Megfigyelhető azonban, hogy olyan esetekben is univerzális nevet kapott a gyermek, amikor a szülők ezt nem jelölték

meg szempontként. Ezek figyelembevételével a nevek mintegy 40%-a tekinthető univerzálisnak. Ilyen univerzális női nevek pl. az Aleksandra, Adriana, Larisa, Marijana, Maja, valamint a férfinevek közül pl. Borisz, Denis, Filip, Ivan, Martin².

A keresztnemek tekintetében igen nagy a szórás, mivel nagy időintervallumot vettem alapul (aminek részben az az oka, hogy Pacséron évente mindössze néhány vegyes házasság kötötték). A kutatás egyik izgalmas kérdése az volt, van-e különbség a névadást illetően a tekintetben, hogy a vegyes házasságban élő személyek közül ki a magyar nemzetiségű. A nevek vizsgálata során azt láthatjuk, hogy az első generációs vegyes házasságokban jellemzőbb a magyaroknál viselt keresztnév választása, ha az édesapa a magyar nemzetiségű (pl. Ottó, László, Szabolcs, Rózsa), míg azokban a házasságokban, amelyekben az édesanya a magyar, dominánsabb a szláv nemzeteknél viselt keresztnemek adományozása, pl. Miroslav, Zoran, Dragan, Dušan, Nikola, Svetlana, Jelena stb. A másodgenerációs vegyes házasságokban az volt jellemző, hogy a vegyes házasságból származó személy magyar házastársat választott magának. E személyek többnyire a fiatalabb generációhoz tartoznak, és főként univerzális vagy nemzetközi keresztnemet választottak, aminek a mai névdivat azon tendenciája is kedvez, miszerint a szülők igyekeznek nemzetközi neveket választani gyermekeiknek a régi hagyományos nevekkel szemben, pl. Oskar, Oliver, Isidora. Az azonban kitűnik, hogy a névanyag egészében az univerzális nevek, valamint a szerbek körében használt nevek vannak abszolút túlsúlyban. Néhány adatközlő megjegyezte, hogy nevének magyar megfelelőjét vagy magyar megfelelőjét is használja, pl. Stipan – István (Pisti).

Az adatközlők elmondása szerint a szerb nemzetiségűeknél hagyomány volt a nagyszülők keresztnevének átörökítése, miszerint a családban az elsőszülött fiú az édesapa felőli nagyapa nevét, az elsőszülött lány pedig az édesapa felőli nagymama nevét viselte. Ez a névadási szokás ma már kikopóban van, elsősorban a vallásos családokban él még ez a hagyomány. Az adatközlők visszaemlékezései alapján a szerb névöröklési hagyományban a másod- és többedszülött gyermekeknél nem volt jellemző a rokonságba tartozó más személyek nevének átörökítése. Ezzel szemben a magyar nemzetiségűeknél a hagyomány szerint az elsőszülött gyermekek a szülők nevét örökölték, de olykor a rokonságba tartozó más személyek, illetve a keresztszülők nevét is átörökölték – a másod- és többedszülöttek előbb az édesapa, majd az édesanya felőli nagyszülők, rokonság nevét örökölték. A keresztelési anyakönyvi bejegyzések alapján Pacséron a reformátusoknál főként a 18. század végétől a 20. század közepéig élt az a

² A keresztnemeket az adatközlők által használt formában közlöm.

névátörökítési hagyomány, hogy a leánygyermekek örökölték édesanyjuk, illetve keresztanyjuk nevét, míg a katolikusokra ez kevésbé volt jellemző (Laki, 2014). A patriarchális társadalom maradványaként valamivel gyakoribb volt az édesapa nevének továbbörökítése, mint az édesanyáé. A református családoknál még inkább divat volt az édesapa nevének továbbörökítése (Laki, 2014). Ez a megállapítás valószínűleg helyi jellegű, hogy a reformátusoknál nagyobb hagyománya volt a szülők nevének öröklődésének.

Igen érdekes kérdés, hogyan örökítik át a keresztnévet a vegyes házasságban született személyek esetében. A begyűjtött névanyag tükrében azt látjuk, hogy ez a névadási mód 9 esetben, vagyis a keresztnévek 15,78%-ánál fordult elő. A névöröklés vizsgálata során ismét fontos szerephez jutott a rákérdezés módszere, amely segítségével lehetővé vált a szülők és a keresztszülők nevén kívül más családtagok neve öröklésének feltárása is.

Az első generációs vegyes házasságokban hét átörökítés történt. Azokban a házasságokban, amelyekben az édesapa a magyar, az édesanya pedig más nemzetiségű, három esetben fordult elő öröklés, két alkalommal az édesapa nevét örökölte a gyermek, egy esetben pedig a nagybáty nevét, tehát inkább a magyar névöröklési hagyomány dominál, míg a szerb névöröklési hagyomány nem fordult elő. Azokban a vegyes házasságokban, amelyekben az édesanya magyar, az édesapa pedig más nemzetiségű, szintén három esetben örökítették át a nevet a szülők: egy fiú a nagyapa nevét, egy a dédnagyapa nevét örökölte, valamint egy lány az édesapa felőli nagyapa nevének női változatát örökölte, tehát ezekben az esetekben inkább a szerb névöröklési hagyomány került előtérbe, míg a magyar névadási szokás egy alkalommal érvényesült: egy fiúgyermek örökölte édesapja nevét. A másodgenerációs vegyes házasságokban csupán egy testvérpár örökölte a nevét: egy bunyevác édesapa és egy szerb–magyar házasságból származó édesanya esetében a fiúgyermek az édesapa felőli nagyapa nevét, a lánygyermek az édesanyja nagynénje nevét kapta. Az első generációs és a másodgenerációs házasságokban összesen hét fiú és két lány örökölte a nevét, amiben a patriarchális társadalom lenyomata nyilvánul meg. A vegyes házasságokban történő névátörökítés vizsgálatának eredménye egybevág a szakirodalom általános megállapításával és a korábban Pacséron végzett névöröklési hagyomány vizsgálatának eredményével (Laki, 2014), miszerint a férfiak nevének öröklése gyakoribb. A nevek öröklődésének hagyománya azonban napjainkban kikopóban van. (A vizsgált korpuszban a vegyes házasságban született személyek esetében az alábbi nevek öröklődtek: József/Joso, Stipan, Ottó, László, Aleksandra, Nikola, Petar stb.)

1. táblázat. A keresztnemek öröklődése a vegyes házasságokban

	Magyar édesapa + más nemzetiségű édesanya	Magyar édesanya + más nemzetiségű édesapa	Másodgenerációs vegyes házasságban született gyermekek
Az édesapa nevét örökölte	2	1	
A nagybáty nevét örökölte	1		
A nagyapa nevét örökölte		1	1
A dédnagyapa nevét örökölte		1	
A nagyapa nevének női változatát örökölte		1	
A nagynéni nevét örökölte			1

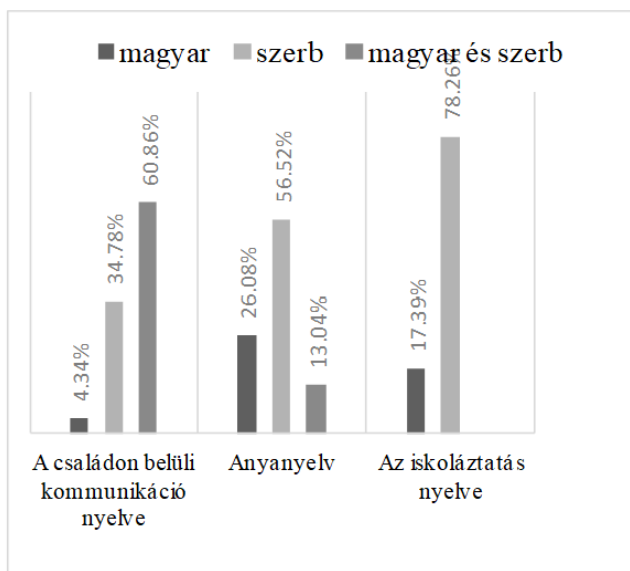
Az adatközlők elmondása szerint egy másik, jóval ritkábban előforduló hagyomány a szerbek körében, amikor a fiúgyermek a család védőszentjének ünnepén születik, ezért a védőszent nevét adományozzák neki. Erre egyetlen példát találtam a gyűjtött anyagban (a Đorđe név esetében, aki Szent György napján (Đurđevdan) született).

Az adatgyűjtés során több esetben is találkoztam azzal a névválasztási móddal (amely az etnikailag homogén házasságokban is előfordul), hogy a fiúgyermeknek az édesapa, a lánygyermeknek pedig az édesanya választotta a nevet. A vizsgált korpuszban kettős név, vagyis két keresztnév adása nem fordult elő.

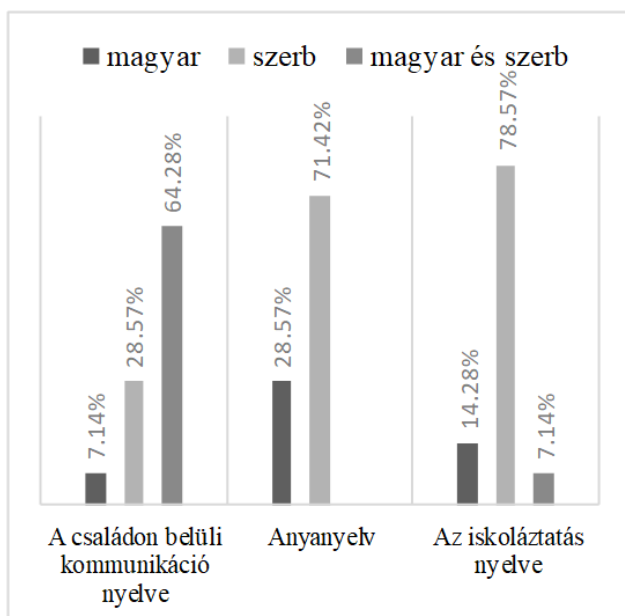
Az alábbiakban egy rövid kitekintés következik a vegyes házasságokban való nyelvhasználatot illetően. Kutatásom során kitértem arra is, hogy a szülők és gyermekeik melyik nyelven kommunikálnak a családon belül, a gyermek melyik nyelvet tekinti anyanyelvének, és milyen nyelven végezte a tanulmányait.

2. grafikon. Vegyes házasságban született személyek nyelvhasználata

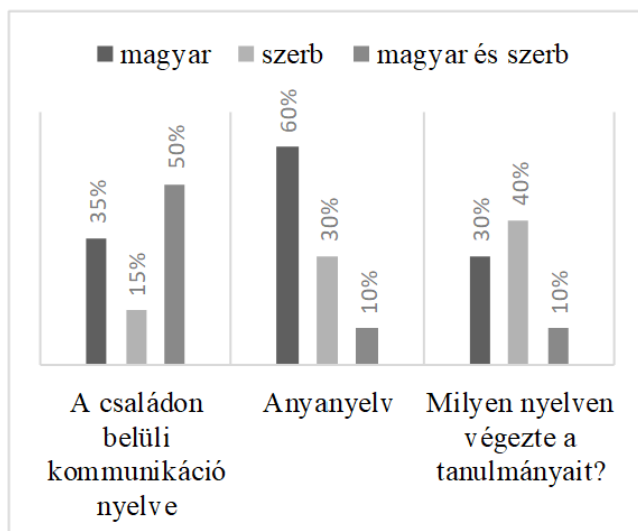
a) első generációs vegyes házasság – magyar nemzetiségű édesanya

b) első generációs vegyes házasság – magyar nemzetiségű édesapa

c) másodgenerációs vegyes házasság

Az első generációs vegyes házasságokban a családon belüli kommunikáció nyelvét illetően akár az édesanya a magyar, akár az édesapa, hasonló adatokat kaptunk: kb. a családok egyharmadában a szerb nyelvet, míg a családok megközelítőleg kétharmadában a magyar és a szerb nyelvet egyaránt használják. Az anyanyelvet illetően kb. ugyanannyian jelölték meg a magyart anyanyelvként mindkét esetben, míg valamivel többen tekintették anyanyelvüknek a szerb nyelvet azokban az esetekben, amikor az édesapa a magyar, míg ha az édesanya a magyar, 13,04%-uk mindkét nyelvet anyanyelvének tekintette. Mindkét esetben az adatközlők kb. 78%-a végezte tanulmányait szerb nyelven, 17%-uk, illetve 14%-uk magyarul, valamint néhány adatközlő két nyelven folytatta tanulmányait (egyik nyelven végezte az általános iskolát, másik nyelven a középiskolát; néhány gyermek pedig még nem járt tanintézménybe a gyűjtés pillanatában). Megállapítható, hogy a családon belüli nyelvhasználat, az anyanyelv és az iskoláztatás nyelve tekintetében nem figyelhető meg szignifikáns különbség azt illetően, hogy az édesapa vagy az édesanya a magyar nemzetiségű. Ha azonban azt vizsgáljuk, hogy a vegyes házasságokban született gyermekek/személyek melyik nyelvet tekintik anyanyelvüknek (és milyen nyelven végezték tanulmányaikat), akkor láthatjuk, hogy a vegyes házasságok bizonyos mértékben a nyelvi asszimiláció színterei.

A másodgenerációs vegyes házasságban született személyek fele a szüleivel való kommunikáció során mindkét nyelvet használja, 35%-uk magyar nyelven, míg 15%-uk szerb nyelven kommunikál. 60%-uk azonban a magyar nyelvet jelölte meg anyanyelveként, 30%-uk a szerbet, 10%-uk pedig mindkét nyelvet. Tanulmányaikat 30%-uk magyar nyelven, 40%-uk szerb nyelven végezte, míg 10%-uk szerb és magyar nyelven is.

6. ÖSSZEGZÉS

A névadás során a megfelelő keresztnév kiválasztása olykor nem egyszerű feladat, hiszen a keresztnév egy életen át kíséri viselőjét, de talán még összetettebb a névválasztás kérdése az etnikailag vegyes házasságokban. A kutatás eredményeként megállapítható, hogy a vegyes házasságban élők körében saját bevallásuk szerint a névválasztást leginkább a név tetszése határozta meg. Igen jelentős azonban a névanyagban a mindkét nemzetenél használatos, univerzális nevek aránya a női és a férfinevek tekintetében is, az idősebb és a fiatalabb generáció esetében is.

A korpusz vizsgálata során azt láthatjuk, hogy az első generációs vegyes házasságokban valamivel jellemzőbb a magyar keresztnév választása abban az esetben, ha az édesapa a magyar nemzetiségű, míg azokban a házasságokban, amelyekben az édesanya a magyar, dominánsabb a szláv nemzeteknél viselt keresztnemek adományozása. A névválasztás során a névöröklés hagyománya ma már egyre kisebb szerephez jut. Az adatok azt tükrözik, hogy a magyar névöröklési hagyomány azokban a családokban dominál, amelyekben az édesapa a magyar, míg abban az esetben, amikor az édesanya magyar, az édesapa pedig más nemzetiségű, a szerb névöröklési hagyomány érvényesült.

A dolgozat kitekintésként nyelvhasználati kérdésekre is kitért, de mivel elsősorban névtani érdeklődésű, nem volt célja a névadás, valamint a nyelvhasználat és identitás közötti kapcsolat részletes vizsgálata. Az anyanyelv, a családon belüli kommunikáció, valamint az iskoláztatás nyelve tekintetében kitűnik, hogy a vegyes házasság a kétnyelvűség színtere, de bizonyos mértékben a nyelvi asszimiláció forrása is lehet.

Szabó Laki Boglárka

NAMING CUSTOMS IN MIXED MARRIAGES IN PAČIR

Summary

This study examines the characteristics of given name selection and naming customs among people living in Hungarian-Serbian mixed marriages in Pačir, a settlement in northern Bačka, Vojvodina. The research was conducted by means of a questionnaire survey and an interview. Among other aspects, the study explores the factors considered by those in mixed marriages when choosing names, whether naming customs and the tradition of name inheritance differ in mixed marriages compared to ethnically homogeneous marriages, as well as issues related to language use.

Among individuals in mixed marriages, the use of universal names, common to both ethnic groups, was seen as characteristic for both male and female names across both older and younger generations. The tradition of name inheritance plays a diminishing role in contemporary name selection. The Hungarian name inheritance tradition dominates in families where the father is Hungarian, whereas in cases where the mother is Hungarian, the Serbian name inheritance tradition tends to prevail. Regarding mother tongue, intra-family communication, and the language of education, mixed marriages serve as agents of social cohesion between different ethnic groups and as settings for bilingualism. However, they may also contribute to linguistic assimilation to some extent.

Keywords: first name, name selection, naming customs, mixed marriage, Pačir, onomastics

OBIČAJI DAVANJA IMENA U MEŠOVITIM BRAKOVIMA U PAČIRU

Rezime

Istraživanje se bavi odlikama izbora i običaja davanja imena kod osoba koje žive u mađarsko-srpskim mešovitim brakovima u Pačiru, vojvođanskom naselju na severu Bačke. Istraživanje je sprovedeno putem upitnika i intervjuja. Studija, između ostalog, istražuje koje faktore uzimaju u obzir parovi u mešovitim brakovima pri izboru imena, da li se običaji davanja imena i tradicija nasleđivanja imena razlikuju u mešovitim brakovima u poređenju sa etnički homogenim brakovima, kao i pitanja vezana za upotrebu jezika.

U mešovitim brakovima uočljivo je davanje univerzalnih imena, zajedničkih za obe etničke grupe, kako u slučaju muških tako i ženskih imena, i kod starijih i kod mlađih generacija. Sve manju ulogu igra tradicija nasleđivanja imena u savremenom izboru imena. U porodicama u kojima je otac Mađar dominira nasleđivanje imena po mađarskoj tradiciji, dok u slučajevima kada je majka Mađarica uglavnom preovladava nasleđivanje imena po srpskoj tradiciji. Što se tiče maternjeg jezika, komunikacije unutar porodice i jezika školovanja, mešoviti brakovi pružaju okruženje za dvojezičnost, mada oni takođe mogu u određenoj meri doprineti lingvističkoj asimilaciji.

Ključne reči: ime, izbor imena, običaji davanja imena, mešoviti brak, Pačir, onomastika

IRODALOM

- Badis R. (2012). Láttelek a vajdasági magyarok demográfiai helyzetéről. *Pro Minoritate*, 3, 27–38.
- Bauko J. (2019). *Társadalom és névhasználat. Magyar névtani kutatások Szlovákiában*. Budapest: Magyar Nyelvtudományi Társaság – ELTE BTK Magyar Nyelvtörténeti, Szociolingvisztikai, Dialektológiai Tanszéke.
- Fercsik E.–Raátz J. (2009). *Keresztnevek enciklopédiája. A leggyakoribb női és férfinevek*. Budapest: Tinta Könyvkiadó.
- Hajdú M. (2003). *Általános és magyar névtan*. Budapest: Osiris Kiadó.
- Hoffmann I. (2010). Név és identitás. *Magyar Nyelvjárások*, 48, 49–58.
- Ladancsik T. (2021). A nemzeti identitás átörökítése a délvidéki magyar–szerb házasságokban. *Kisebbségi szemle*, 1, 51–71.
- Laki (2014). Pacsér névadási szokásai a betelepítéstől napjainkig. *Hungarológiai Közlemények*, 1, 13–33.
- Pénovázt A. (2017). *Pacsér történelme, dalai, szótára és más emlékei a múltból*. Zenta: Vajdasági Magyar Művelődési Intézet.
- Rajslí I. (2006a). A nyelvi önazonosság tükröződése a vajdasági magyarok névadásában. *Hungarológiai Közlemények*, 2, 36–46.
- Rajslí I. (2006b). Név és identitás. Gondolatok idegen keresztneveink helyesírásáról és kiejtéséről. *Hungarológiai Közlemények*, 3, 75–82.
- Rajslí I. (2007a). A keresztnévadási szokások változása Bácskában. *Névtani Értesítő*, 29, 235–241.
- Rajslí I. (2007b). Attitűdvizsgálatok a vajdasági keresztnéadás területén. *Hungarológiai Közlemények*, 2, 40–51.
- Rajslí I. (2008). Etimológia és identitás összefüggései a vajdasági magyarok utónévadásában. *Hungarológiai Közlemények*, 4, 49–61.
- Rajslí I. (2009). Divatjelenségek a vajdasági magyarok utónévadásában. *Hungarológiai Közlemények*, 4, 31–44.
- J. Soltész K. (1979). *A tulajdonnév funkciója és jelentése*. Budapest: Akadémiai Kiadó.
- Takáts L. (1942). *Százötvenöt év. A pacséri református egyház története 1786–1941*. Budapest: Bethlen Gábor Irodalmi és Nyomdai Részvénytársaság nyomása.

Milica Pasula*
Filozofski fakultet
Univerzitet u Novom Sadu

UDK 821.112.2-32.09 Heine H.:316.7
DOI:10.19090/gff.v50i1.2582
orcid.org/0000-0001-8110-8379
Originalni naučni rad

ZNAČAJ HABITUSA I KAPITALA U CIKLUSU NOVELA FLORENTINSKE NOĆI HAJNRIHA HAJNEA

Ciklus novela *Florentinske noći* (1836), jedno od naučno najčešće zanemarivanih dela Hajnriha Hajnea, u istraživanjima se prvenstveno tumači kroz prizmu alegorije i mita i to prevashodno implementacijom teorijskih postavki rodnih studija i psihoanalitičkog pristupa. U radu će se pomenuti ciklus novela posmatrati iz ugla sociologije kulture, sa ciljem da se ukaže na značaj sociološkog čitanja za razumevanje karakterizacije i konstelacije likova. Analizom problematike habitusa i kapitala, ali i društvenih polja i prakse koja se na njima realizuje, dolazi se do zaključka da su pojmovi moći i dominacije višestruko uslovljeni i prisutni, ne samo u privatnoj sferi, već i u društvenim poljima kulture i umetnosti.

Ključne reči: Hajnrih Hajne, *Florentinske noći*, Pjer Burdije, kapital, habitus, društvena polja, praksa, sociologija kulture, sociologija književnosti.

Jedan od ključnih autora nemačke književnosti XIX veka, čije ime i značaj prevazilaze kako granice nacionalnih tako i vremenskih okvira, jeste Hajnrih Hajne (Heinrich Heine, 1797–1856). Kao pisac, esejista i novinar veoma je rano postao sinonim za angažovanu književnost, a njegovog oštrog pera pribojavali su se jednako i književni i politički protivnici. Hajne je iza sebe ostavio bogat književni opus, koji predstavlja svedočanstvo žanrovske i tematske raznovrsnosti – od velikog broja lirskih tekstova objavljenih u tri zbirke, kao i u časopisima, preko dramskih dela i baletskih libreta, pa sve do obimnih proznih ostvarenja poput *Slika sa putovanja* (*Reisebilder*, 1826–1831) i epova *Ata Troll* (*Atta Troll*, 1843) i *Nemačka, zimska bajka* (*Deutschland. Ein Wintermärchen*, 1844). S obzirom na njegovo jevrejsko poreklo, kao i na neskrivenu odbojnost prema društvenopolitičkoj situaciji u Nemačkoj, recepcija Hajneovih dela bila je višestruko otežana za njegovog života (cenzura, zabrana publikovanja), da bi se trend negativne recepcije, često i ignorisanja (poput izostavljanja iz istorija književnosti), nastavio i duboko u XX vek. Tek poslednjih decenija prošlog veka

* milica.pasula@ff.uns.ac.rs

njegovo književno stvaralaštvo dobija zasluženu pažnju naučne i šire zajednice.

Britkost i snaga Hajneove reči, ali i izvanredni talenat i vladanje formom, prvenstveno se uočavaju u njegovim stihovima. Zbog toga su njegova dramska i narativna dela (romani, pripovetke i novele) veoma često ostajala u senci drugih književnih ostvarenja. Jedan od značajnijih poznavalaca Hajneovog stvaralaštva primetio je kako Hajnrih Hajne ‘gubi nit’ kada su u pitanju obimniji dramski ili pripovedni tekstovi: „Sein früher Versuch mit dem Roman war noch anspruchsvoller, sein Scheitern noch enttäuschender; denn die Dramen sind bei allen Schwächen doch fertig geworden, der Roman dagegen sperrte sich jeder Bemühung, ihn zu vollenden”¹ (Sammons, 1991: 42). Iako je navedena tvrdnja u prvom redu vezana za Hajneova mladalačka dela, Semons nije bio ništa blaži ni pri oceni kasnijih narativnih tekstova, te je *Florentinske noći*, po našem mišljenju prestrogo i u velikoj meri neosnovano, okarakterisao kao „the harmless novel fragment”, „the weakest of all his major works” (Sammons, 1979: 216), prebacujući mu i autoplagijarizam, što bismo pre mogli (pozitivno) da posmatramo kao prisustvo intertekstualnih odnosa ovog i autorovih ranijih ostvarenja, a ne kao bilo kakav vid intelektualne krađe.

Florentinske noći (*Florentinische Nächte*, 1836) Hajne piše nakon konačnog napuštanja Nemačke i odlaska u francuski egzil. Iako se pretpostavlja da su razmišljanja o ovom delu bila prisutna i mnogo ranije, ključna godina nastanka teksta je 1835. Objavljen je naredne godine u nastavcima, istovremeno u nemačkom časopisu *Morgenblatt für gebildete Stände* i u francuskom prevodu u *Revue des Deux Mondes*. Poslednja štampana verzija usledila je 1837. godine u sklopu trećeg toma njegovih spisa naslovljenih imenom *Salon*. Pored tri publikovane, u velikoj meri (auto)cenzurisane verzije ovog teksta, postoji i šest rukopisnih verzija, koje predstavljaju izvanredno svedočanstvo geneze dela, ali u isto vreme i distanciranje od izvorno autobiografskih elemenata. Tako su, na primer, imena glavnih likova ekstradijegetičke priče, Maksimilijana i Marije, prvobitno glasila Henriko/SinJOR Enriko i Matilda, što ukazuje na ime samog autora (Hajnrih) i nadimak njegove kasnije supruge (Heine, 1994: 20–24).

Naučna istraživanja *Florentinskih noći* nisu mnogobrojna u poređenju sa istraživanjima nekih drugih Hajneovih dela, a u velikoj meri su skoncentrisana na nekoliko tematskih težišta. Dok se u starijim studijama ovaj književni tekst čita kao alegorija autorovog života i istorijskog doba (Schwamborn, 1996) ili

¹ „Njegovo rano oprobavanje na polju romana bilo je još zahtevnije, a njegov neuspeh veliko razočaranje; jer drame su, uprkos svim svojim nedostacima, ipak završene, dok se roman opirao svakom pokušaju da bude okončan.” (prevod autorke)

dijalektika privida i stvarnosti (Grubačić, 1975), noviji radovi su prvenstveno usmereni ka pojedinačnim aspektima u okviru teksta. Epizoda u operi, kao i uvođenje figura umetnika u intradijegetičke priče (kompozitora Rosinija i Belinija, epizoda sa Paganinijem), a pre svega ples, predstavljaju podsticaj za produktivna razmišljanja o funkciji muzike i drugih umetnosti, kao i o pitanju sinestezije u *Florentinskim noćima* (Herwig, 2007). Pored toga, značajno je istaći i vredne interpretacije iz ugla psihoanalize i rodni studija (Rabelhofer, 2007; Neumann, 2013; Seyhan, 2019), kao i povezivanje karakterizacije i konstelacije likova sa antičkim mitovima (Persej i Meduza, Pigmalion, Pluton i Proserpina) (MacLeod, 1998).

Isključivost vezana za alegoriju i privid u prvim značajnim interpretacijama *Florentinskih noći* u velikoj meri je diktirala buduće trendove tumačenja ovog dela. Primetan je, između ostalog, izostanak istraživanja posvećenih čitanju Hajneovog teksta iz ugla sociologije kulture, tj. sociologije književnosti. Implementacijom sociološkog učenja Pjera Burdijea (Pierre Bourdieu, 1930–2002) razumevanje ovog dela moglo bi se obogatiti za novu dimenziju koja izlazi iz okvira apstraktnog i ukazuje na višeslojnost u karakterizaciji i konstelaciji likova. Cilj ovog rada je interpretacija Hajneovog dela primenom spomenutog pristupa, pri čemu će se posebna pažnja posvetiti problematici habitusa i kapitala, ali i pitanju društvenih polja i praksi situiranih u ta polja. Delanja i razmišljanja pojedinačnih likova, kao i njihovi međusobni odnosi na pojedinim društvenim poljima, posmatraće se kroz prizmu njihovih socijalnih (pred)uslovljenosti, razmatrajući u isto vreme uzroke i posledice njihovih životnih stilova.

U svojoj najuticajnijoj studiji *Isticanje razlike (La distinction: critique sociale du jugement, 1979)* Burdije predstavlja termin *objektivne klase*, pod kojim se podrazumeva ansambl aktera kojima su zajednički homogeni životni uslovi. Pored objektivnih odlika (posed, moć), ovde su uključene i inkorporirane karakteristike (npr. klasno specifične forme habitusa), ali i sekundarne odlike poput rodno specifičnih koeficijenata ili geografske raspodele, koje nikada nisu neutralne (Bourdieu, 1987: 176). U ovom sistemu prisutne su zavisne varijable (npr. političko mišljenje), ali i nezavisne varijable (pol, starost, zanimanje, nivo obrazovanja, prihodi), a socijalna klasa definiše se strukturom odnosa među svim relevantnim odlikama, pri čemu se rodno specifične odlike ne mogu izolovati od klasno specifičnih (*Ibid.*: 178–185).

Burdije nudi formulu realizacije prakse: „[(Habitus) (Kapital)] + Feld = Praxis” (Bourdieu, 1987: 175), koja čini osnov njegovih socioloških učenja,

pružajući uvid u ključne termine i njihove međusobne odnose. Pod *habitusom* se podrazumeva princip stvaranja objektivnih formi prakse koje se mogu klasifikovati, ali i sistem klasifikacije tih formi – u odnosu ova dva domena konstituiše se prostor *životnih stilova*, odnosno reprezentovani socijalni svet. Za Burdijea *habitus* predstavlja inkorporiranu nužnost, jer različiti egzistencijalni uslovi donose različite forme habitusa (*Ibid.*: 277–278). Razumevanje pojma *kapitala* znatno je prošireno u Burdijeovim učenjima (nasuprot npr. Marksovim) i podrazumeva sve što omogućava delanje aktera, kao i sve što doprinosi očuvanju ili poboljšanju njihove socijalne pozicije. Kapital predstavlja moć u socijalnim odnosima, a može se definisati samo u kontekstu tih odnosa – u zavisnosti od društvenog polja, mreže socijalnih pozicija i pravila upotrebljava se određena vrsta kapitala. Struktura društvenog polja zasniva se na raspodeli relevantnog kapitala (Fröhlich–Rehbein, 2014: 134–136). Pjer Burdije (1987: 196) razlikuje tri osnovne vrste kapitala: ekonomski, kulturni i socijalni kapital. Dok ekonomski kapital predstavlja materijalno bogatstvo, a socijalni društvene odnose, tj. pripadnost određenoj grupi, kulturni kapital je sastavni deo habitusa. On može biti inkorporiran (putem učenja i obrazovanja), objektivizovan (kada je akter u posedu knjiga, umetničkih dela), ali i institucionalizovan (akter poseduje određenu titulu, npr. doktorsku). Pored tri osnovne, P. Burdije u svoja učenja uvodi i četvrtu vrstu kapitala – simbolički kapital – pod kojim podrazumeva autoritet i legitimitet (npr. čast) koje akteri u određenom socijalnom polju nekome dodeljuju. Dok se ekonomski kapital može transformisati u druge vrste kapitala, druge pomenute forme ne mogu se redukovati na ekonomski kapital (Fröhlich–Rehbein, 2014: 137–138). Po Burdijeu *društvena polja* predstavljaju relativno nezavisne pojave – svako polje poseduje sopstvenu logiku i definiše svoje ciljeve, a akteri moraju da ‘uvežbaju pravila igre’. Polja obuhvataju same aktere sa njihovim *habitusom* i kapitalom, dok se relacije posmatraju kao struktura distribucije različitih vrsta moći, što za posledicu ima socijalnu nejednakost – na taj način su društvena polja u isto vreme i polja socijalnih borbi (*Ibid.*: 100).

Florentinske noći se žanrovski posmatraju kao ciklus novela. Naracija je podeljena u dve noći, pri čemu se Firenca – najavljena u naslovu – ne spominje u tekstu, već ima funkciju kulise (Grubačić, 1975: 100). U okvirnoj, ekstradijegetičkoj priči heterodijegetički narator uvodi likove lekara i sluškinje Deборе, kao i ključne figure Maksimilijana i sinjore Marije. Marija je teško bolesna i Maksimilijan, njen poznanik/prijatelj, od lekara dobija zahtevni zadatak da joj pripoveda svoje „budalaste priče” („nährische Geschichten”,

Heine, 1979: 7) od kojih se očekuje da imaju terapeutsko dejstvo – pacijentkinja bi trebalo da miruje i sluša. Uskoro će se ispostaviti da je terapija dvosmernog karaktera, tj. da ima dvojaku funkciju delovanja (Höhn, 2004: 371) kako na Mariju tako i na samog pripovedača. Poetski jezik na taj način postaje dikturs o smrti, ali i sredstvo protiv nje (Mielke, 2002: 56), što u velikoj meri predstavlja odliku novelističke naracije. U naučnim istraživanjima se upravo iz navedenog razloga često pravi paralela između ovog Hajneovog dela i drugih poznatih ciklusa novela poput Bokačovog *Dekameron* ili arapskih priča *Hiljadu i jedna noć* (Mielke, 2002; Stauff, 2010; Seyhan, 2019).

Prihvatanjem odgovorne uloge terapeuta Maksimilijan postaje intradijegetičko-homodijegetički narator. On pripoveda događaje iz sopstvenog života, za koje će se u toku prve noći ispostaviti da predstavljaju niz bizarnih ljubavnih iskustava, koja variraju od ljubavi prema umetničkim delima poput statua i slika, preko imaginarne žene pa sve do nekrofilnih razmišljanja o umrloj devojčici. Druga noć posvećena je neobičnoj vezi između Maksimilijana i gospođice Lorens, koja je, za razliku od prethodnih ljubavnih iskustava, živa, ali se otkriva da i ona od samog rođenja stoji u uskoj vezi sa smrću: „prokleta avet, vampir, mrtvakinja” (Hajne, 1963: 54).

Lik Marije u ekstradijegetičkoj priči predstavljen je kao povod za Maksimilijanovu intradijegetičku naraciju. O ovoj ženskoj figuri, kao ni njenoj predistoriji, ne saznaje se mnogo. Ona je teško bolesna, na samrti je, ali je, postavljanjem mnogobrojnih pitanja, aktivno uključena u razvoj unutrašnjih priča. Česte posete lekara, kao i činjenica da je služavka Debora uvek prisutna, ali i šturi opis enterijera u kom boravi, svedoče o posedovanju ekonomskog kapitala kojim bi se mogao objasniti socijalni status približan Maksimilijanovom, kao i usaglašenost interesovanja i društvenih polja na kojima su prisutni. O njihovom poznanstvu/prijateljstvu ne saznajemo mnogo, osim onoga što na osnovu razgovora možemo pretpostaviti – dovoljno su prisni da on može da joj pripoveda o svojim ljubavnim iskustvima, a kroz njena pitanja se nagoveštava da je i ranije bila upoznata sa nekim imenima i događajima iz njegove prošlosti. Uprkos bliskom i otvorenom odnosu, muška dominacija je višestruko prisutna u okvirnoj priči. Razgovori lekara i Maksimilijana o Mariji uglavnom se odvijaju bez njenog prisustva – njih dvojica odlučuju o najboljoj terapiji, o tome šta će joj prijati, najboljem pristupu i sl. Njena zdravstvena onemoćalost otvara prostor za njihovu dominaciju, te Maksimilijan uslovljava svoje pripovedanje Marijinim mirovanjem i prihvatanjem leka na kom lekar insistira: „Je l’ te, vi ćete mi kao nagradu ispričati priču o Laurenciji” (Hajne, 1963: 31)? Maksimilijan ni u jednom trenutku ne saoseća sa Marijom i njenim

stanjem, već je u potpunosti objektivizuje. Posmatrajući je usnulu, poistovećuje je sa neživim ženama iz svoje prošlosti – „njegovo bi srce zadrhtalo” (*Ibid.*: 5) kada uviđa sličnost između Marije i statua koje je voleo. Vrhunac procesa objektivizacije ogleda se u kovanju planova za budućnost. Maksimilijan želi da se napravi posmrtna gipsana maska njenog lica, jer „ona će i mrtva biti još vrlo lepa” (*Ibid.*: 30). Lekar ga, kao glas razuma, odvraća od ovog nauma, smatrajući da takve maske oslikavaju samo crte lica, ali ne i dušu osobe – nijedan od njih dvojice, međutim, ne pomišlja da konsultuje Mariju u vezi sa njenim željama. Marijine upadice, nestrpljenje da sazna nastavak priča, čak i povremena zadirkivanja Maksimilijana svedoče o njenom pokušaju da se oslobodi nametnute sprege inferiornosti i da mu ‘parira’ na intelektualnom nivou, iako je istovremeno uhvaćena u dinamiku užasnutosti nad sadržajem koji joj je plasiran i želje da čuje nastavak priče (MacLeod, 1998: 179).

Figura Maksimilijana prisutna je, kako je već spomenuto, na oba nivoa dijegeze, pri čemu on kao narator intradijegetičkog nivoa biva inspirisan određenim nadražajima okvirne priče, time povezujući ova dva nivoa u celinu. Predstavljanje ovog lika redukovano je na ključne događaje iz njegovog života – najčešće je implicitno (karakterizacija kroz samu radnju) i nedovoljno definisano izostankom kontinuiteta, tj. epizodnim karakterom pojedinačnih priča. Ekonomska situacija iz Maksimilijanovog detinjstva najbolje se ogleda kroz stanje majčinog porodičnog imanja. Njegova majka je uvek rečju ‘Schloß’ (dvorac, zamak) nazivala ovo imanje, da bi dvanaestogodišnji Maksimilijan prvi put sa njom otišao da ga poseti. Kao odrasli muškarac on pripoveda o otužnoj slici tog svojevremeno zasigurno prijatnog i bogatog zdanja, koje, međutim, u trenutku njihove posete izgleda trošno i zapušteno. Opis izgleda mladog poslužitelja, u isto vreme poražavajući, kao i, što je za Hajneov stil karakteristično, humorističan, odaje nemaštinu u kojoj je gazdarica sa sinom dočekana: „Da bi dočekao milostivu gospodu kako valja, obukao je staru livreju svog pokojnog ujaka, a pošto ju je morao najpre malo isprašiti, to nas je ostavio da čekamo. Da smo mu dali vremena, navukao bi i čarape [...]” (Hajne, 1963: 6). Dalji opis enterijera („nema kreveta”, „nameštaj polomljen”, „tapeti iscepani”, „u prozorima nigde čitavog okna”, „pod ovde-onde provaljen”, *Ibid.*: 7), ali i bašte („I ona je pružala najžalosniju sliku pustošenja”, *Ibid.*) ukazuju istovremeno na oronulost zbog nebrige i starosti, ali i na ljudski faktor uništenja imanja (boravak vojnika u kući). Majčina potreba da govori o dvorcu, iako i sam Maksimilijan odmah uviđa da je u pitanju manja kuća, kao i reakcija njegovog oca na pomen dvorca („Moj otac je uvek nekako naročito naglašavao reč

‘zamak’ i uvek se pri tome čudno smeškao”, *Ibid.*: 6) svedoče o evidentnoj rodnoj nejednakosti u roditeljskom odnosu, koja je, između ostalog, zasnovana i na kapitalu – očev podsmeh može se tumačiti kao ekonomska superiornost nad majčnim gubitkom, koji njega materijalno ne ugrožava.

Na zatečene uslove na imanju majka reaguje povlačenjem i teranjem sina od sebe, što kod njega budi potrebu za kompenzacijom. Upravo u ovom trenutku započinje Maksimilijanova opčinjenost neživim ženskim figurama. Njegovo prvo ‘ljubavno iskustvo’ obavijeno je velom romantičarskog opisa noći – dečak odlazi u vrt kako bi se pod mesečinom približio mermernoj boginji. Pripovedač višestruko ističe njenu lepotu („neosakaćena mramorna boginja s lepim, čistim crtama lica i devičanskim, plemenitim grudima koje su prosijavale iz visoke trave kao kakvo grčko otkrovenje”, Hajne, 1963: 7), ali i činjenicu da je ona neživa, te da ne može, poput majke, da odreaguje odbijanjem i udaljavanjem dečaka od sebe („nije kameno mrtvilo okovalo njene ljupke udove, već samo spokojni san”, *Ibid.*: 8). Ovo Maksimilijanu omogućava uspostavljanje dominacije na polju ljubavnih odnosa, čime se očeva ekonomska superiornost nad majkom projektuje na telesnu superiornost dečaka nad apstraktnim i neživim ženama. Slična situacija ponavlja se i kasnije u njegovom životu ‘upoznavanjem’ novih statua, kao i sa slikom prelepe Madone u Kelnu – Maksimilijanova skopofilija vremenom preuzima primat nad potrebom za telesnim kontaktom.

Na ekstradijegetičkom nivou priče Marijino prekidanje njegovog pripovedanja intenzivira Maksimilijanovu potrebu da šokira slušateljku svojim nesvakidašnjim erotskim susretima. Priča o maloj Veri, preteći Lolite (Neumann, 2013: 204), devojčici koja mu je bila simpatična za života, ali u koju se zaljubio tek sedam godina nakon njene smrti, uvodi i element nekrofilije u paletu Maksimilijanovih neobičnih i čudnih ljubavnih iskustava: „[...] izbledele boje postepeno su oživijavale i najzad je slatka majušna devojka stajala opet preda mnom kao živa, nasmejana, napućena, duhovita i lepša no ikad. I otada više nikako nisam mogao da zaboravim tu ljupku sliku, ispunjavala je celu moju dušu [...]” (Hajne, 1963: 11). Svestan društvene neprihvatljivosti svojih ljubavnih sklonosti, ovaj muški lik reaguje distanciranjem od spoljašnjeg sveta i povlačenjem u samoću. Kao jedinu srećnu ljubavnu vezu on ističe eteričnu žensku figuru koju ‘upoznaje’ u snu i koja je za njega bila fizički neodređena („Takvo lice nikad ranije niti ikad kasnije u životu nisam ugledao. Toliko se samo sećam da nije bilo belo i ružičasto, već potpuno jednobojno: kao slonovača, s blagim rumenilom i providno kao kristal”, *Ibid.*: 13), ali je predstavljala duševno ispunjenje, oličenje ljubavi i dobrote.

U kontaktu sa ženama Maksimilijan demonstrira socijalnu prilagođenost, koja nije nužno ispunjenje njegovih potreba i želja, a ogleda se u životnom stilu koji neguje. Za njega su prisniji odnosi sa živim ženama ‘mučenje’ – njihova sujeta, laži, prevare („giftige Blumen”, Heine, 1979: 13) ga zamaraju. Uprkos mizoginiji koju upotpunjuje stereotipnim opisima žena, on poštuje očekivane društvene konvencije, koje podrazumevaju provođenje vremena u ženskom društvu. Njegovo posećivanje opere i koncerata može se dvojako tumačiti. Za početak, on koristi ove prilike kako bi zadovoljio potrebu za posmatranjem: „[...] ja zbilja idem u operu da posmatram lica lepih Italijanki” (*Ibid.*: 14). Za njega su lica Italijanki poput statua u noći, a muzika predstavlja njihovu dušu, njihov život, te on sebe smatraiskusnim analitičarem ovih ‘umetničkih dela’, objektivizujući žensku lepotu i svodeći je na nemu sliku praćenu muzičkom pozadinom. Ovaj voajerski ritual muškog pogleda usmerenog ka ženskom telu i ženskom licu može se tumačiti i kao projekcija ličnog na tuđe obrise, tj. žensko lice postaje platno za projektovanje sna o savršenoj ženi (Neumann, 2013: 206–207). S druge strane, posete operi i koncertima svedoče i o njegovoj pripadnosti vladajućoj klasi. Ovaj vid luksuza, tj. kulturnih dobara nije dostupan svakome, niti je svako u mogućnosti da uživa u ovakvim „društvenim ceremonijama” (Bourdieu, 1987: 422). Na polju umetnosti Maksimilijanova funkcija posmatrača istovremeno je i uloga kritičara. Strategije, dakle, određene prakse zasnovane na habitusu (Fröhlich–Rehbein, 2014: 225), koje on angažuje na ovom polju nemaju nužno za cilj poboljšanje njegove socijalne pozicije, već u prvom redu njegovo održavanje prisutnosti zarad sopstvenog (erotskog) užitka. Njegova putovanja (Nemačka, Engleska, Italija) svedoče o materijalnim mogućnostima, odnosno posedovanju dovoljno ekonomskog kapitala kojim može da podrži takav stil života. O samom kapitalu, uključujući i njegovo poreklo, čitalac ne dobija nikakve eksplicitne informacije – stiče se utisak da je nasleđen, iako Maksimilijan u jednom trenutku spominje „važne poslove” („wichtige Geschäfte”, Heine, 1979: 13) koji su ga čekali u drugom gradu. Putovanje u Englesku, s druge strane, objašnjava željom da nauči jezik i upozna narod (*Ibid.*: 30), što, pored nužnog posedovanja ekonomskog, ukazuje i na njegovu potrebu za sticanjem inkorporiranog kulturnog kapitala.

Čitačev uvid u Maksimilijanov socijalni kapital je dobrim delom ograničen na krug umetnika. Njegovo poznanstvo sa kompozitorom Belinijem, koje veoma rado spominje u razgovoru sa Marijom, s jedne strane služi za isticanje njegovog društvenog značaja pred poznanicom, dok s druge strane predstavlja ulaznicu u njemu važne društvene krugove. Uprkos tome, pri pomenu

ovog kompozitora Maksimilijan zauzima superiornu poziciju nazivajući ga „sirotim Belinijem” („armer Bellini”, Heine, 1979: 17) i angažuje podsmeh, humor i ironiju pri njegovom opisu. Ovde narator sam primećuje da je Belini posedovao „onu fizičku svežinu, onu živost puti i onu ružičastu boju” (Hajne, 1963: 18), koje mu ne prijaju, jer se oseća mnogo bolje u društvu mrtvog i mermernog. Narativnim posvećivanjem kompozitorovom lošem francuskom jeziku on utvrđuje svoju nadmoć na polju kulture isticanjem kapitala koji mu dopušta da sudi o drugima.

Maksimilijan se u više navrata ističe kao analitičar društvenih prilika. Odlaskom na Paganinijev koncert u Hamburgu on ne posmatra samo izvođača, već i publiku. Posebnu pažnju mu privlače bogati trgovci, bankari i milioneri („bogovi kafe i šećera”, Hajne, 1963: 23) i njihove supruge („sa svojim debelim bračnim boginjama, Junonama iz Vandrama i Afroditama iz Drekvala”, *Ibid.*), čije karikaturene pojave, poređenjem protkanim humorom, dovodi u vezu sa olimpijskim bogovima i boginjama. Besmislenost društvene ceremonije ogleda se u opisu gluvog slikara Lizera, koji ne samo da uživa ‘slušajući’ muziku, tačnije čitajući je sa lica i kroz gestikulaciju muzičara, već i piše muzičke kritike za renomirani hamburški žurnal.

Najoštrija društvena kritika koju autor sprovodi kroz lik Maksimilijana usmerena je protiv Engleske i Engleza.² I ovde intradijegetički narator zauzima superiorni, elitistički stav. Satirično i humoristično on pripoveda o engleskom jeziku („Strpaju u usta tuce jednosložnih reči, izvaću ih, izrskaju, pa onda ispljuju, i to oni zovu govorom”, Hajne, 1963: 32), ali ističe kao pohvalnu činjenicu to što Englezi ne razgovaraju mnogo. Bolna tačka mu je slušanje stranaca koji govore francuski, jer ‘besprekora’ izgovor ovog jezika očigledno predstavlja značajni faktor u sklopu njegovog habitusa. Po pitanju fizičkog izgleda Engleskinja, Maksimilijan, ponovo objektivizujući žene, lepotu vidi u njihovom vitkom telu, ali istovremeno primećuje nedostatke u njihovom licu: „[...] Englezi, kad tumaraju ovde među Italijanima, izgledaju svi kao kipovi kojima je odbijen vrh nosa” (*Ibid.*: 33). Neuspeh u integraciji u englesko društvo on ne posmatra samokritički, već smatra da su karakter i temperament Engleza, poredeći ih sa mašinama i nazivajući ih bogovima dosade („njihovu radoznalost bez interesovanja, njihovu nalickanu trapavost, njihovu drsku tunjavost”, *Ibid.*),

² Odbojnost prema ovoj zemlji i njenim stanovnicima Hajne nije skrivao ni u svojim *Slikama s putovanja*. U poslednjem delu ove obimne knjige naslovljenom *Engleski fragmenti* (*Englische Fragmente*, 1828) on oštro kritički secira englesko društvo, jezik, običaje. Slika Engleske u *Florentinskim noćima* može se posmatrati kao siže spomenutog teksta.

objektivne kategorije po kojima on može da sudi generalizujući i kreirajući nacionalne i rodne stereotipe. Na ovom primeru se pitanje ukusa, koje se definiše kao sposobnost donošenja estetskog suda, tumači kroz prizmu socijalne nejednakosti (Fröhlich–Rehbein, 2014: 105) – u Maksimilijanovom habitusu ukorenjeni sistemi preferencija reprodukuju se i na simboličkom nivou, gde ovaj lik smatra da poseduje (nad)moć.

Posmatranje uličnog performansa neobične četvoročlane umetničke trupe predstavlja svetlu tačku Maksimilijanovog boravka u Londonu. Grubačić (1975: 102) ukazuje na karikaturu kao osnovni princip karakterizacije likova u Hajneovim delima, te i spomenute figure umetnika, neartikulirane i ekscentrične, označava kao karnevalski kolektiv. Maksimilijanu – umetničkom i društvenom analitičaru – posebnu pažnju zaokuplja gospođica Lorens, čijem nesvakidašnjem plesu posvećuje dosta mesta u svom pripovedanju. Njen performans i njena pojava, koji ostaju nedokučiva zagonetka do samog kraja (Neumann, 2013: 213), a zasnivaju se na nečemu revolucionarnom, u isto vreme i zastrašujućem, svedoče o povezanosti tela i duše – njena krivica je otvorenog tipa, bez mogućnosti razrešenja (Thums, 2007: 58, 62). Maksimilijanova opčinjenost gospođicom Lorens predstavlja sumu svih njegovih dotadašnjih estetsko-morbidnih ljubavnih doživljaja (Schwamborn, 1996: 149). Njegova potreba da je ponovo vidi, da iznova doživi bol i krivicu koje isijavaju iz njenih pokreta i izraza lica, mogu se tumačiti kao sadistički užitak posmatrača, ali i kao poistovećivanje sa prkošenjem ove ženske figure društvenim (i umetničkim) normama. Aura smrti koja okružuje gospođicu Lorens u isto vreme je faktor privlačnosti, ali i identifikacije sa autsajderskim statusom koji prati njeno poreklo i socijalni položaj. Njeno kasnije uzdizanje na društvenoj lestvici udajom za francuskog oficira, bolešljivog bonapartističkog heroja, ne menja značajno okvire njenog habitusa – njen heksis, dakle, svi aspekti fizičke pojave (Fröhlich–Rehbein, 2014: 125) su u velikoj meri zadržani. Histereza njenog habitusa, tj. ‘kašnjenje’ u prilagođavanju novonastaloj situaciji, samo se delimično može uzeti za objašnjenje izostanka promene. Ova ženska figura nije u stanju da u potpunosti inkorporira kulturne i socijalne dokse, te se kroz njen lik može posmatrati kriza tadašnjeg društva, ali i individualnost koja prkosi nametnutim normama. Ona je otelotvorenje borbe za autonomiju na društvenom polju umetnosti – ne prihvatajući pravila igre, ne potčinjavajući se logici ovog polja, gospođica Lorens predstavlja simbol revolucije. S druge strane, teret krivice koji nosi od detinjstva proizilazi iz simboličke vladavine muškaraca u njenom životu, a nisko samovrednovanje, sramota i nesigurnost posledice su

takve vladavine (*Ibid.*: 119). Razvojni put ove ženske figure ne treba posmatrati kao potrebu za zadovoljenjem socijalnog libida, kao težnju ka određenim društvenim pozicijama, ka moći – on je prvenstveno put pomirenja sa svojom prošlošću sa ciljem oslobađanja od muške dominacije i vladavine. Udajom za oficira i ljubavnom aferom sa Maksimilijanom Lorens pokušava da preuzme kontrolu nad svojim životom i da prkosi nametnutoj rodnoj dispoziciji.

Uvidom u konstelacije likova u *Florentinskim noćima* dolazi se do zaključka da su one prvenstveno realizovane kroz odnose parova, pri čemu je (na oba narativna nivoa) jedino figura Maksimilijana prisutna u svim konstelacijama. Osnovna odlika ovih odnosa je neprikosnovena dominacija protagoniste – on je taj koji pripoveda na intradijegetičkom nivou, koji svojom naracijom kontroliše Marijino mirovanje, koji definiše odabir teme svojih priča i njihov redosled. Pojedinačne konstelacije u unutrašnjim pričama svedoče o istom osećaju superiornosti ovog lika – on posmatra, kritikuje, izlaže podsmehu – ukratko, svojim habitusom i dominacijom na pojedinačnim društvenim poljima, koji se u prvom redu zasnivaju na posedovanju kapitala, on realizuje svoj elitistički status posmatrača/aktera. Jedini vid sputavanja njegove moći uviđa se u odnosu sa gospođicom Lorens. Ovaj ženski lik, borbom protiv simboličkog nasilja (kojem je bila izložena od samog rođenja), u više navrata preuzima ulogu inicijatorke, između ostalog i u zavodaženju: „Slučaj vas je danas daleko odveo, ugrejana je samo soba u kojoj spavam” (Hajne, 1963: 52). Iz tog razloga, u isto vreme i uplašen, ali i privučen njenom pojavom, Maksimilijan, u ovoj konstelaciji koja sugerise njegovu inferiornost, kontrolu postiže kao narator na ekstradijegetičkom nivou naglo završavajući priču o Lorens – saznajemo samo da je otputovala sa suprugom za Siciliju, „[...] i od tog doba ih više nikad nisam video” (*Ibid.*: 58).

Ime Hajnriha Hajnea se u istorijama književnosti najčešće dovodi u vezu sa pojmom kritike – kako društvenopolitičke, tako i književne. Ono što u interpretacijama često dobija na sekundarnom značaju jeste analitički duh ovog pisca, koji ne samo da mu je omogućio izvanredni uvid u aktuelne socijalne i umetničke konstelacije, već je njegovim delima podario i vizionarski karakter. Zbog toga Hajneov književni opus ne predstavlja samo posmatranja i promišljanja njegovog doba, već i posledica koje će određeni odnosi imati na buduće generacije. Čitanjem njegovih *Florentinskih noći* sa aspekta sociologije književnosti otvara se put ka sagledavanju karakterizacije i konstelacije likova, koje ne predstavljaju samo sliku postbonapartističkog evropskog društva, već i duboko ukorenjene (i danas prisutne) socijalne strukture i relacije. Burdijeovo

tumačenje pojmova kapitala i habitusa, kao i njihove realizacije u praksi, na primeru Hajneovog dela ogledaju se prvenstveno u privatnoj sferi, u odnosima rodova, ali i na polju kulture i umetnosti.

Milica Pasula

THE SIGNIFICANCE OF HABITUS AND CAPITAL IN THE NOVELLA CYCLE
FLORENTINE NIGHTS BY HEINRICH HEINE

Summary

Heinrich Heine's *Florentine Nights* (1836), one of his most critically neglected literary works, has primarily been interpreted as an allegory of contemporary German society, often analyzed through the lenses of psychoanalysis and gender studies. The lack of a sociological reading has led to the exclusion of key aspects essential for a comprehensive understanding of this novella cycle, reducing its interpretation to a more superficial level.

This paper aims to examine crucial elements of Heine's work, particularly concerning the characterization and relationships between characters. Employing Pierre Bourdieu's theoretical framework from the sociology of literature, the analysis reveals that concepts such as habitus and capital play a crucial role in the private sphere of intersubjectivity, particularly in gender dynamics, while also exerting a significant influence in the broader social field of culture and art. Maximilian, the novella cycle's main character, establishes a distinctive praxis of domination, rooted in various forms of capital superiority. His embodied capital strengthens his role as a social and art critic, while his social and economic capital grant him access to and influence within the cultural field. The female characters, by contrast, occupy subordinate roles within his self-centered narrative universe, which enables him to maintain control and objectify them, limiting their ability to assert themselves, reclaim power, and resist symbolic domination.

Keywords: Heinrich Heine, *Florentine Nights*, *Florentinische Nächte*, Pierre Bourdieu, capital, habitus, social fields, praxis, sociology of culture, sociology of literature.

LITERATURA

- Bourdieu, P. (1987). *Die feinen Unterschiede: Kritik der gesellschaftlichen Urteilskraft*. Frankfurt a. M.: Suhrkamp.
- Fröhlich, G.–Rehbein, B. (ed.) (2014). *Bourdieu Handbuch: Leben–Werk–Wirkung*. Stuttgart/Weimar: Metzler.
- Grubačić, S. (1975). *Heines Erzählprosa: Versuch einer Analyse*. Stuttgart/Berlin/Köln/Mainz: Verlag W. Kohlhammer.
- Hajne, H. (1963). *Florentinske noći–Ideje–Severno more*. Preveo Nikola Polovina. Beograd: Rad.
- Heine, H. (1979). *Sekulärausgabe. Werke, Briefwechsel, Lebenszeugnisse*. Band 9: *Prosa 1836–1840*. Berlin: Akademie Verlag.
- Heine, H. (1994). *Sekulärausgabe. Werke, Briefwechsel, Lebenszeugnisse*. Band 9 K: *Prosa 1836–1840. Kommentar*. Berlin: Akademie Verlag.
- Herwig, H. (2007). Musik, Bild, Tanz und Literatur in Heines *Florentinischen Nächten*. In: Herwig, H.–Kalisch, V.–Kortländer, B.–Kruse, J. A.–Witte, B. (ed.) (2007). *Übergänge: Zwischen Künsten und Kulturen. Internationaler Kongress zum 150. Todesjahr von Heinrich Heine und Robert Schumann*. Stuttgart/Weimar: Metzler, 183–194.
- Höhn, G. (2004). *Heine Handbuch: Zeit–Person–Werk*. Stuttgart/Weimar: Metzler.
- MacLeod, C. (1998). *Embodying Ambiguity: Androgyny and Aesthetics from Winckelmann to Keller*. Detroit: Wayne State University Press.
- Mielke, Ch. (2002). Der Tod und das novellistische Erzählen. Heinrich Heines *Florentinische Nächte*. *Heine-Jahrbuch*, 41, 54–82.
- Neumann, G. (2013). Lesbarkeit des Gesichts: Heines *Florentinische Nächte*. In: Weigel, S–Barck, K. (ed.) (2013). *Trajekte: Eine Reihe des Zentrums für Literatur- und Kulturforschung Berlin*. München: Wilhelm Fink, 201–215.
- Rabelhofer, B. (2007). „... ich habe auch todte Frauen geliebt“. Zur erotischen Produktivkraft des Todes in Heinrich Heines *Florentinischen Nächten*. *Heine-Jahrbuch*, 46, 26–45.
- Sammons, J. L. (1979). *Heinrich Heine: A Modern Biography*. Princeton: Princeton University Press.
- Sammons, J. L. (1991). *Heinrich Heine*. Stuttgart: J. B. Metzlersche Verlagsbuchhandlung.
- Schwamborn, F. (1996). Heinrich Heines *Florentinische Nächte*. *Studies in Humanities: Culture and Communication*, 30, 137–157.

- Seyhan, A. (2019). *Heinrich Heine and the World Literary Map: Redressing the Canon*. Singapore: Palgrave MacMillan.
- Stauf, R. (2010). *Heinrich Heine: Gedichte und Prosa*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Thums, B. (2007). „Ende der Kunstperiode“? Heinrich Heines *Florentinische Nächte*. *Heine-Jahrbuch*, 46, 46–66.

Марија Митић*
Филозофски факултет
Универзитет у Новом Саду

UDK: 930.85:003.074(450.341)"16"
091(=131.1'01)"16"

Данијела Ђоровић**
Филозофски факултет
Универзитет у Београду

DOI:10.19090/gff.v50i1.2583
orcid.org/0009-0001-0931-2444
orcid.org/0000-0002-2244-5938
Originalni naučni rad

ПРИМЕР ПРЕПИСКЕ КАНЦЕЛАРИЈЕ МЛЕТАЧКОГ ДУЖДА ИЗ 17. ВЕКА: ДУКАЛ ДУЖДА АЛВИЗЕА КОНТАРИНИЈА

У оквиру писане продукције канцеларије млетачког дужда, још од позног средњег века била је важна улога нотара и канцелара. Документи који настају у оквиру поменуте канцеларије могу се класификовати као правна документа и уговори, а потом ту су и посланичка писма која настају из пера дужда или млетачких изасланика у другим земљама. Највећи део поменутих извора чува се у Државном архиву Венеције, док се одређени број докумената налази у архивима у Истри и Далмацији. Један од таквих примера извора јесте дукал, односно обавештење дужда Алвизеа Контаринија из 17. века, који чини део збирке млетачких докумената доступних у оквиру онлајн Државног архива у Пазину. Документ је написан на венетском дијалекту староиталијанског језика, те представља вредно сведочанство на пољу културне и књижевне историје и дипломатике. Циљ нашег истраживања у овом раду базиран је на дипломатичкој и књижевно-историјској анализи поменутог документа са тенденцијом да се на овоме примеру уоче одлике текстова који настају у оквиру канцеларије млетачког дужда током 17. века и који се категоришу као дукали.

Кључне речи: Млетачка република, дужд, дукали, културна историја, књижевна историја, дипломатика

1. УВОД

Тематика писане продукције канцеларије млетачког дужда представља значајан проблем актуелне историографије, јер анализира важне аспекте документарне праксе и књижевне традиције у контексту позног средњег века и ране модерне историје. Испитивање улоге свештеника-

* marija.mitic@ff.uns.ac.rs

** ddjorovi@f.bg.ac.rs

нотара, који су израђивали званичне акте, као и развој структуре дуждеве канцеларије, пружа увид у правне и политичке механизме Венецијанске републике, те осветљава сложену интеракцију између државне и црквене власти. Кроз анализу конкретног примера из 17. века, рукописа дужда Алвизеа Контаринија (HR-DAPA: sig. 797-141), рад проучава књижевно-историјске, језичке и стилске особине докумената, указујући на значај не само правне, већ и књижевне и културне димензије оваквих рукописа.

Методологија истраживања укључује дипломатичку анализу, као и књижевно-историјску интерпретацију докумената, што омогућава прецизно истраживање тадашњих друштвених, политичких и културних околности. Циљ ове студије је да анализира и контекстуализује овај специфичан извор, како би се утврдио његов правни, књижевни и историјски значај у ширем спектру истраживања. Када је реч о методологији која је заступљена у раду, одлучили смо се за дипломатичку анализу документа са уводним нотама о књижевно-историјској анализи, у циљу испитивања одлика извора какви су дукали, односно обавештења млетачких дуждова из 17. века. Говорећи о примерима текстова млетачке канцеларијске продукције, можемо рећи да је на нашем поднебљу, превасходно на просторима Хрватске и Црне Горе, било одређених помака с обзиром на то да су се поједини истраживачи бавили проучавањем дукала из различитих епоха, првенствено на пољу друштвене историје. Међу њима се истичу Лукшић, Гогић, Пароњић и други (Lukšić 2003; Gogić 2020; Paronjić 2016). Међутим, када је реч о поменутом извору, којим ћемо се бавити у раду, не можемо рећи да је било других значајних истраживања како у домену друштвене, тако у домену књижевне и културне историје, те смо се управо из поменутих разлога одлучили за анализу истог. Значај ове теме огледа се у недостатку детаљнијих проучавања о специфичним аспектима млетачке канцеларијске продукције, као и доприносу познавању италијанског књижевног, културног и језичког развоја.

Структура рада је организована у неколико делова. На почетку се разматрају одлике дукала, као докумената насталих у оквиру млетачке канцеларијске продукције, историјски контекст канцеларије млетачког дужда, а затим следи анализа самог рукописа Алвизеа Контаринија, пажљиво истражујући физичка својства, језик и стил документа. На крају, рад ће укључити факсимил рукописа, транскрипцију, филолошке напомене и превод, чиме се употпуњује целокупна анализа и представљање овог важног извора.

2. ОДЛИКЕ ПИСАНЕ ПРОДУКЦИЈЕ МЛЕТАЧКОГ ДУЖДА

Говорећи о писаној продукцији канцеларије млетачког дужда, можемо рећи да је током позног средњег века израда исправа млетачког дужда била поверена свештеницима-нотарима, који нису били везани искључиво за државну власт, већ су пружали своје услуге када је било неопходно. Већина писара-нотара дуждеве канцеларије из тог периода препознатљиви су као припадници свештенства Цркве Светог Марка. Они су били познати као *нотари* (*notarius*)¹ канцеларије млетачког дужда. Дакле, структура дуждеве канцеларије била је крајње једноставна, јер је израда докумената била поверена службенику, нотару, који је својим потписом омогућавао валидност исправа, док су регистроване повеље и употреба печата уведени нешто касније (Cessi 1942: 15-20).

Већ од друге половине 13. века, у оквиру млетачке канцеларије могу се уочити значајне промене, стварањем седишта у Дуждевој палати (*Palazzo Ducale*), док је главни службеник био нотар дуждеве канцеларије (*notaries ducalis que aule cancellarius*). Почев управо од тог периода, пратимо интензивни прогрес документарне праксе и сазревања организације млетачке канцеларије, која ће се наставити током хуманизма и ренесансе и током барока. Документи који настају у оквиру поменуте канцеларије могу се класификовати као дуждеви акти, правна документа, као и документа која се односе на међународне уговоре, као и уговоре са другим италијанским градовима-државама (Lazzarini 1904: 212). Такође, у оквиру дуждеве канцеларије, важно место заузимају и дипломатска документа млетачких изасланика попут депеша (*dispacci*) и извештаја (*relazioni*) (Митић 2021: 22).

Нажалост, нису сви извори богате млетачке продукције до данас сачувани, посебно због пожара који су се десили у 15. и 16. веку, у којима је део поменуте грађе оштећен. Међутим, с обзиром на то да поменути извори чине једине сачуване званичне изворе на венетском дијалекту староиталијанског језика, они представљају верна сведочанства у домену културне и књижевне баштине и дипломатике (Lazzarini 1944: 226).

Највећи део поменутих извора чува се у Државном архиву Венеције, а један део докумената познат под именом *Commissioni ducali*, налази се у библиотеци Музеја Корер. Поједини извори, који потичу из канцеларије млетачког дужда доступни су, такође, и у архивима у Истри и Далмацији. Један од примера извора из 17. века, који је доступан у оквиру онлајн збирке

¹У изворима срећемо и назив на латинском *Capellanus Curtis Palatii*.

млетачких докумената, јесте дукал, односно званично обавештење у форми епистоле, дужда Алвизеа Контаринија², млетачког изасланика из 17. века, упућен подестату, намеснику општине Водњан у Истри, који ћемо овом приликом анализирати са транскрипцијом и преводом.

Свакако, ради бољег разумевања поменутог извора, важно је познавати историјске прилике које су на овом подручју у 16. и 17. веку биле веома комплексне.

3. ИСТОРИЈСКИ КОНТЕКСТ

Током читавог 16. века, истарско полуострво било је између две велике силе тога периода, а то су биле Млетачка република и Хабзбуршка монархија. Истра је значајно била погођена њиховим односима, а у 17. веку, тачније од 1615. до 1618. године, она је била поприште сукоба између Венеције и Хабзбуршке монархије, територија око које су се отимали. Истовремено, Млетачка република је морала штитити ово подручје које је било угрожено не само од Хабзбуршке монархије, већ и од освајачких циљева Османлија који су датирали још од 14. века (Misculian 2002: 259-260).

Поред поменутих ратних сукоба, Истру су још од 16. века погађале велике епидемије, попут епидемије куге, због чега долази до демографског пада. Такође, страдање учесника у ратним сукобима, довело је до смањења броја становника, али и до напуштености села (Bertoša: 1976: 141). Како би подстакли насељавање истарског подручја и утицали на јачање пољопривредне производње и трговине, млетачки намесници, провидури и подестати, тежили су ка увођењу повластица, прописаних од стране дужда и Већа десеторице, које су се посебно односиле на увоз и извоз робе, као и на повољнију купопродају (Veronese 1994: 182).

²Алвизе Контарини (Alvise Contarini, 1601-1684) био је млетачки дипломата, а потом и дужд Млетачке републике. Његов период владавине може се окарактерисати као релативно мирно доба, када нису забележени већи сукоби. Оштро се противио Турско-млетачком рату који се водио од 1645. до 1669. године, који је у историји познат под именом Кандијски рат и који је завршен турским освајањем Крита. Био је веома образован државник који се залагао за ширење културе и образовања, те је током његове владавине отворен први кафе у Млетачкој републици, а такође дипломирао је и прва племкиња Елена Лукреција Корнаро (Contarini, Alvise in *Enciclopedia online, Treccani*, <https://www.treccani.it/enciclopedia/alvise-contarini/>, Приступљено 5. 1. 2024.).

Међутим, и поред увођења поменутих повластица, које су била прописане дуждевим декретом, понекад се дешавало да се млетачки намесници нису довољно залагали да заштите интересе становника у истарским општинама. Према сведочењу појединих извора, млетачки провидури и подестати углавном су штитили сопствене интересе, занемарујући обавезе које су имали према локалном становништву, због чега су жалбе становника истарских општина биле честе (Tedeschi 1880: 63-64). Управо о томе сведочи и рукопис званичног писма дужда Алвизеа Контаринија.

У тексту рукописа, дужд Контарини се обраћа подестату Балбу, са намером да бискупу града Пуле и његовој бискупији дозволи увоз и извоз робе и остваривање права на десетину која им припада. Дужд истиче да су бискупији биле ускраћене повластице, те да је из тог разлога упућена жалба локалног бискупа Већу десеторице. У даљем тексту, дужд се позива на декрет који је прописало Веће десеторице, којим се упућује на поштовање одредби у погледу реализације слободног извоза и увоза у Пули (HR-DAPA: sig. 797-141).

4. РУКОПИС ДУЖДА АЛВИЗЕА КОНТАРИНИЈА (КЊИЖЕВНО-ИСТОРИЈСКИ И ДИПЛОМАТИЧКИ АСПЕКТИ)

Говорећи о физичким својствима рукописа дужда Контаринија, примећујемо да је документ написан на пергаменту, мастилом тамно браон боје. Рукопис је релативно добро читљив, а поред рукописа аутора, у доњем десном углу је је депоновани потпис и нотарски знак, што потврђује валидност документа. Такође, на горњој и доњој маргини забележени су датум и година овере документа, са другим нотарским подацима који су додати приликом овере (HR-DAPA: sig. 797-141).

Када су у питању дипломатичка својства извора, можемо приметити да је препис написан у форми званичне епистоле. Писање посланичких писама (*lettere missive*) током хуманизма и ренесансе и током барока, показује да су и даље биле поштоване норме *ars dictaminis*, која се односила на познавање одређених правила писања званичних докумената и поседовање одређених реторичких вештина. Засигурно можемо рећи да је у процесу писања званичних писама била важна и улога канцелара који су морали познавати поменута правила писања званичних докумената, те да постоји могућност да је писмо диктирано неком од нотара, а не да је у питању оригинални рукопис дукала дужда Контаринија.

Поред улоге канцелара улога нотара била је такође од неприкосновеног значаја, што показује и пример овог рукописа, те је документ, након што је написан, оверен нотарским знаком, а потом је, као што је то био случај са свим документима канцеларије млетачког дужда, био заведен у посебним регистрима по хронолошком редоследу (*i libri officiorum*). Поред садржаја писма који треба саопштити, текст поседује и друге универзално прихваћене елементе, посебно када је реч о почетку и завршетку писма, који су били утврђени по посебним правилима, као што је посебна формула обраћања представницима власти, у овом случају подестату, односно намеснику општине. Такође, заступљен је узвишени регистар, који је уобичајено заступљен у званичним писмима и формула обраћања (Francini 2014: 34-35; Azzolini, Lazzarini 2017: 156; Pozza 1995: 351). У препису дужда Контаринија протокол отварања писма састоји се од формуле обраћања (*Aloysius Contareno Dei Gratia Dux Venetiarum*³*etc.*), адресе или инскрипције (*Nobili et Sapienti Viro Joani Balbo*) и салутације (*Dignani fidei dilecto salute et dilectionis affectum*) (HR-DAPA: sig. 797-141). Дакле, можемо закључити да су у примеру званичног документа, односно епистоле присутни елементи попут посвете (*dedica*), аргументације (*argomento*), односно истицања намере писања и поруке која се преноси и шаље до говорника (*narratio*). У том смислу можемо говорити и о књижевно-историјском контексту који је присутан и у формалним документима, у овом случају у епистоли, који ће знатно утицати и на формирање посебног жанра познатијег као *i libri di lettere*. У питању је традиција приређивања епистола, било званичних, било незваничних, која је у италијанској књижевности присутна још од хуманизма и ренесансе и наставља се током барока (Quondam 1981: 16; Morabito 2001: 98-99).

Анализирајући књижевни језик извора можемо приметити да је написан на латинском и народном језику, у овом случају на венето-италијанском дијалекту староиталијанског језика. Употреба народног језика у италијанским званичним и незваничним изворима, још од позног средњег века је једна од одлика италијанске књижевне традиције. У оквиру текста епистоле уочава се симбиоза термина из различитих области, као и употреба провансализама и латинизама. Текст који је написан на латинском језику, указује да је реч о позном латинитету који је под утицајем формирања народног језика (Del Lungo Camiciotti 2014:22). То нам потврђује чињеницу о

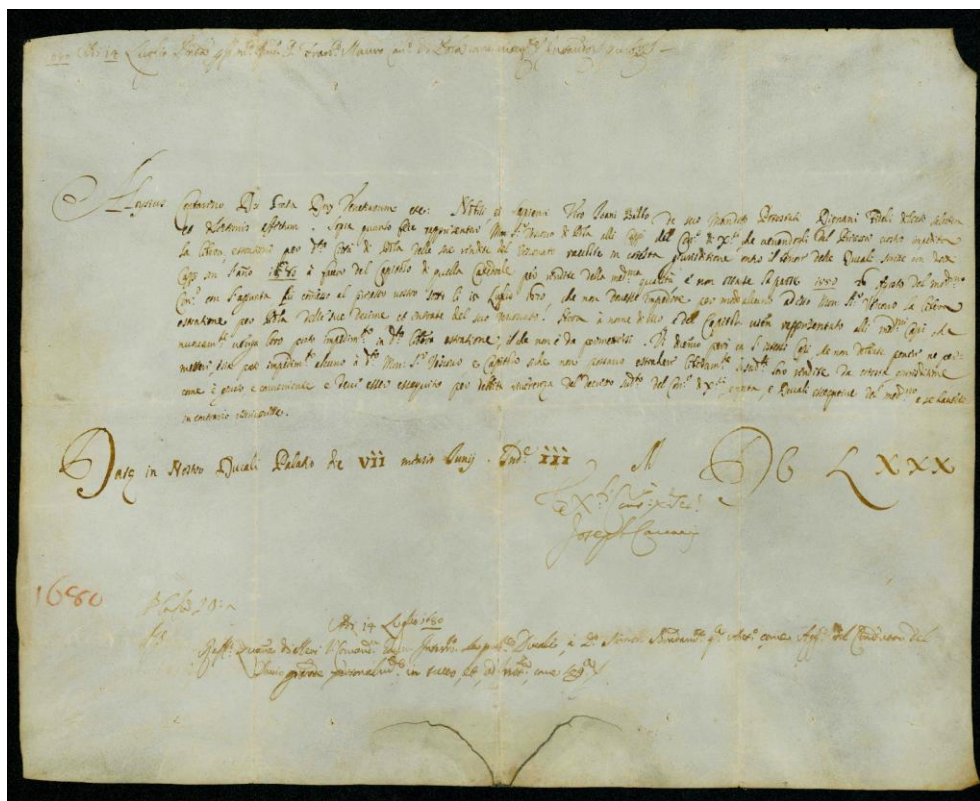
³У неким изворима *Venetiae, Dalmatiae atque Croatiae Dux*.

присуству језичке дуалности у овом периоду.

Наиме, почев од 15. века, већина званичних докумената је на народном језику, осим докумената који настају у црквеним круговима, који су још увек на латинском језику. Међутим, у насловима (*l'intitolato*), у адресирању посланичких писама (*superinscriptio*), и у навођењу датима (*datatio*), у завршници писама користио се латински језик. Као што смо већ поменули, у главном делу епистоле заступљен је народни језик, концизан и јасно дефинисан који је типичан за тадашњи дискурс, који је коришћен у комуникацији међу високим званичницима. Када је реч о синтаксичким својствима, можемо приметити да се текст одликује дугим, сложеним реченицама, а са више нивоа субординације, са честим акумулацијама, тј. полисиндетским низањем језичких елемената, чиме се наглашава тема и развија главна мисао. Реч је о синтаксичким конструкцијама које нам указују да је латински језик још увек био присутан у овој врсти писаног дискурса. Заједничке језичке одлике чине део опште дијалектике, уз присуство дијалекталних варијетета, са графичким и семантичким латинизмима и фразама типичним за језик барока, и са стручним терминима из области политике. Употреба народног језика и венетског дијалекта у тексту писма повећава драж проучавања наведеног извора у области историје, књижевности и културе, будући да у контексту непостојања једног заједничког службеног језика на територији Апенинског полуострва у то доба важну улогу имају дијалекти, који су били изузетно развијени и коришћени као службени језици у различитим областима тадашње Италије. (Lazzarini 2004: 160).

На основу анализе рукописа дужда Контаринија, можемо закључити да документ представља важан пример званичне епистоле из периода хуманизма и ренесансе, у којем су се поштовала утврђена правила писане комуникације и реторике. Рукопис, написан на пергаменту мастилом тамно браон боје, потврђује не само ауторитет дужда већ и улогу нотара и канцелара у формализацији званичних докумената. Употреба латинског и народног језика, као и специфичне синтаксичке структуре, указују на присуство језичке дуалности у то време и наглашавају значај дијалеката у комуникацији. Овај документ је, стога, не само правни акт, већ и важан књижевно-историјски извор који осветљава развој италијанског језика и писмености током барока.

У наставку рада прилажемо факсимил рукописа дужда Алвизеа Контаринија, са нашом транскрипцијом, филолошким нотама и преводом.⁴

Прилог 1: Рукопис дужда Алвизеа Контаринија

Aloysius Contareno Dei Gratia Dux Venetiarum etc.⁵. Nobili et Sapienti Viro Joani Balbo de suo mandato Potestati Dignani Fideli dilecto Salutem et dilectionis affectum. Sopra quanto fece rappresentare Mons[igno]r.⁶ Vescovo di Pola alli

⁴ Овом приликом биће заступљена само транскрипција и превод дуждевог рукописа, без додатног нотарског текста.

⁵Ect. скраћено од Et cetera (lat.)

⁶Mon.s.r скраћено од Monsignore < monsignor (prov.) = miosignore < messiere (ant.fr.)=титула која се у италијанској традицији током средњег века и ране модерне односи на високе званичнике, посебно на црквене великодостојнике.

Cappi del Con.^{o7} de' X.^{ci8} che venendogli dal Pre'cesso' uostro impedita la libera estratione' per d[et]ta Città di Pola delle sue vendite del Vescovato raccolte in cote'sta giurisdizione contro il tenor delle Ducali sevitte con detti Cappi sin l' año⁹ 1580 a favor del Capitolo di quella Catedrale per vendite della med.^{ma10} qualità, e' non ostande la parte 1550 26 Agosto del med[esi]mo Con[sigli]o con l'aggiunta fù co'messo¹¹ che non dovesse impedire per modo alcuno ad esso¹² Mons[igno]r Vescovo la libera estratione per Pola delle' sue decime et entrate del suo Vescovato. Hora à nome di esso e' del Capitolo uie'n rappre'sentato alli med[esi]mi Capi che nuovam[en]te¹³ ve'nga loro posto impedim[en]to¹⁴ in d[et]ta¹⁵ libera estratione, il che non è da permette'rsi. Vi dic'emo però con l'istessi¹⁶ Capi, che non dobbiate pon'er' ne permetter' e'sia posto impedim[en]to alcuno à d[et]to Mons[igno]r Vescovo e Capitolo siche non possano estrarher' liberam[en]te¹⁷ le sud[det]te¹⁸ loro ve'ndite da cotesta giurisdizione come è giusto, e conueniente e deve' esser' eseguito per debbita reue'renza del decre'to sud[det]to del Con[sigli]o d' X.^{ci}, ezonta, e Ducali essequive del med[esi]mo et se have'ste in contrario re'scrivere'tte.

Data in Nostro Ducali Palatio de VII mensis Junij Ind.^e III M. D. C. LXXX
[депоновани потпис и нотарски знак]

[Алвизе Контарини, Божјом милошћу млетачки дужд и остало. Племенитом и мудрој Ђованију Балбу, по својој дужности подестату Водњана, упућујем искрени, срдачан поздрав и наклоност. Поводом онога што је господин бискуп изложио представницима Већа десеторице, наводећи да му је Ваш претходник онемогућио слободно убирање прихода

⁷Con.^o скраћено од Conseglio, Consiglio, у овом случају Consiglio dei Dieci, односно Веће десеторице.

⁸X.^{ci} скраћено од Dieci (Consiglio dei Dieci).

⁹Аño синкопа од anno.

¹⁰Med.^{ma} скраћено од medesima.

¹¹Co'messo синкопа од commesso < commettere.

¹²Esso <isso (ant. it) < ipsum (lat.) = egli. У неким случајевима може се односити и на показне придеве и заменице stesso и medesimo.

¹³Nuovam.^{te} скраћено од nuovamente.

¹⁴Impedim.^{to} скраћено од impedito.

¹⁵d.^{ta} скраћено од detta.

¹⁶Estrarher' <extrahere (lat.) <estrarre (it.)

¹⁷liberam.^{te} скраћено од liberamente.

¹⁸sud.^{te} скраћено од suddette

бискупије из града Пуле, који су прикупљени у Вашој надлежности, противно одлукама које су донели поменути представници још 1580. године у корист Капитола те катедрале, за такве приходе, и упркос наредби од 26. августа 1550. године, којом је било додатно утврђено да се ни на који начин не сме ометати бискупу слободан прикупљање десетине и прихода из Пуле. Сада је у његово име и у име Капитола, истим представницима Већа изложено да су поново били спречени у поменутом слободном прикупљању, што се не може допустити. Стога Вам у договору, са истим представницима Савета налажемо да се не смеје противити нити допустити да буде спречено господину бискупу и Капитолу, како би могли слободно преносити своје приходе из Ваше надлежности, како је исправно и прикладно и како мора бити спроведено у складу са наведеним декретом Већа десеторице, а уз одговарајуће дуждеве извршне наредбе. Уколико сте противни, пишите у одговору.

Издато у нашој Дуждевој палати VII јуна месеца, III индикта 1680.]

[депоновани потпис и нотарски знак]

Marija Mitić
Danijela Đorović

EXAMPLE OF THE CORRESPONDENCE OF THE OFFICE OF THE DOGE OF VENICE FROM THE 17TH CENTURY: DUCAL LETTER OF DOGE ALVISE CONTARINI

Summary

It is known that the notary and chancellor played an important role in the written production of the office of the Doge of Venice since the late Middle Ages. The documents created within the said office can be classified as legal documents and contracts, and then there are the letters of the parliament that come from the pen of the Doge or the Venetian envoys in other countries. Most of the mentioned sources are kept in the State Archives of Venice, while a certain number of documents are in archives in Istria and Dalmatia. One such example of a source is the 17th-century transcript of Doge Alvise Contarini, which forms part of the collection of Venetian documents available through the online State Archives in Pazin. The document was written in the Venetian dialect of the Old Italian language, and represents a valuable testimony in the field of cultural and literary history and diplomatics.

Key words: Republic of Venice, doge, ducal letters, cultural history, literary history, diplomatics

IZVORI

Državni arhiv u Pazinu (HR-DAPA), (1680): *Aloysius Contareno Dei Gratia Dux Venetiarum etc* (sign. 797-141), soggetto: *Commissioni ducali*

LITERATURA

- Azzolini, M., Lazzarini I. (2017). *Italian Renaissance Diplomacy*, Turnhout.
- Bertoša. M. (1976). L'Istria Veneta nel cinquecento e nel seicento, *Civiltà e imperi del Mediterraneo nell' età di Filippo II*. Nuova edizione, vol. primo, Torino.
- Cessi, R. (1942). *Documenti relativi alla storia di Venezia anteriori al Mille*, Padova.
- Del Lungo Camiciotti, G. (2014). Letters and Letter Writing in Early Modern Culture: An Introduction, *Journal of Early Modern Studies* 3, Bucharest, 17-35.
- Francini, C. (2014). *Niccolò Machiavelli e la cancelleria fiorentina*, Firenze.
- Gogić, M. (2020). O kotorskom Statutu tiskanom 1715. godine, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* (62/2020), 139-170.
- Lazzarini, I. (2004). Materiali per una didattica delle scritture pubbliche di cancelleria nell' Italia del Quattrocento, *Scrineum Rivista*, 2, Firenze, 155-239.
- Lazzarini, V. (1904). Originali antichissimi della Cancelleria veneziana (osservazioni diplomatiche e paleografiche), *Nuovo Archivio Veneto*, n. ser. 8, Venezia, 199-229.
- Lazzarini, V. (1944). Lettere ducali veneziane del secolo XIII ('litterae clausae'), A.A. V.V. *Scritti di paleografia e diplomatica in onore di Vincenzo Federici*. Firenze, 225-239.
- Lukšić, M. E. (2003). Pogranični prijepori između mletačkih vlasti i knezova krbavskih u drugoj polovini XV. stoljeća, *Rad. Zavoda povij. znan. HAZU Zadru*, sv. 46/2004., str. 195–226.
- Misculian, A. (2002). Veneziano, gli asburgo, le cittadine dell' Istria e la navigazione nell' Adriatico nel '700, *Atti*, vol. XXXII, 259-299.
- Митић, М. (2021). Неки важнији млетачки извори за Србију-од средњег до новог века, *Лесковачки зборник*, 62, Лесковац, 21-35.
- Morabito, R. (2001). *Lettere e letteratura*, Alessandria.
- Quondam, A. (1981). Dal 'formulario' al 'formulario', *Le 'carte messaggere. Retorica e modelli di comunicazione epistolare: per un indice dei libri di*

lettere del Cinquecento, Roma, 13-157.

Paronjić, S. (2016). Labinski galijoti u vohoru progonstva pod okriljem prejasne kraljice mora, *Acta Histriae* 24/2, 203-220.

Pozza, M. (1995). *La Cancelleria*, Storia di Venezia II, Istituto dell'Enciclopedia italiana Treccani, Roma, 349–369.

Pozza, M. (1997). *La Cancelleria*, Storia di Venezia III, Istituto dell'Enciclopedia italiana Treccani, Roma, 365–388.

Tedeschi, P. (1880). *Decadimento dell'Istria*, Capodistria.

Veronese, G. (1994). L'immigrazione nell'Istria Veneta tra '500 e '600: problemi giurisdizionali, contese tra comunità, conflitti etnici tra originari e forestieri in *Acta Histriae*, n. III, 181-192.

REČNICI I ENCIKOLOPEDIJE

Cortelazzo, M., Marcato, C. (2017). *Dizionario etimologico dei dialetti italiani*, Milano.

Zimbaldi, F. (1889). *Vocabolario etimologico italiano*, Città di Castello.

Contarini, Alvise in *Enciclopedia on line*, Treccani, <https://www.treccani.it/enciclopedia/alvise-contarini/>, Приступљено 5. 1. 2024.

UDK 725.94:929 Aleksandar I Karađorđević(497.13 Varaždin)"1939/1945"

Vladimir Huzjan *

Zavod za znanstveni rad

Hrvatske akademije znanosti i

umjetnosti u Varaždinu

DOI: 10.19090/gff.v50i1.2584

orcid.org/[0000-0001-8968-9382](https://orcid.org/0000-0001-8968-9382)

Originalni naučni rad

KAKO SU U VARAŽDINU HVALILI I VRIJEĐALI KRALJA ALEKSANDRA I. KARAĐORĐEVIĆA, PODIGLI MU PA SRUŠILI SPOMENIK?*

U ovome radu opisat će se dijelovi povijesti grada Varaždina prve polovice 20. stoljeća koji su doveli do postavljanja spomenika kralju Aleksandru I. Karađorđeviću (1888.-1934.), jedinom takve vrste na tlu današnje Republike Hrvatske. Opisat će se postupak odabira idejnog rješenja, svečanost otkrivanja te događaji koji su doveli do njegova rušenja. Kako se 2024. obilježavala 90. obljetnica atentata i smrti kralja Aleksandra u Marseilleu, cilj istraživanja je prikazati političke posljedice toga čina u Varaždinu. Najvećim djelom istraživanje je provedeno u Državnom arhivu u Varaždinu, gdje se čuvaju dva svežnja spisa *Odbora za podignuće spomenika Viteškom Kralju Aleksandru I. Ujedinitelju u gradu Varaždinu*, te u Gradskom muzeju Varaždin. Spomenik kralju Aleksandru u Varaždinu nalazio se na glavnom gradskom trgu sve do travnja 1941. kada je početkom Drugog svjetskog rata u Hrvatskoj i uspostavom Nezavisne Države Hrvatske uklonjen. Trenutak rušenja spomenika fotografski je dokumentiran i predstavlja historiografski raritet. Ne zna se gdje je spomenik danas, vjerojatno je rastopljen, a bronca iskorištena za ratne potrebe. Postoji mogućnost da je dio spomenika sačuvan u privatnoj zbirci. Danas u Varaždinu ne postoji *in situ* obilježje koje bi govorilo da je tu ikada postojao ikakav spomenik.

Ključne riječi: Varaždin, Spomenik kralju Aleksandru I. Karađorđeviću, Antun Augustinčić, Kraljevina Jugoslavija, Drugi svjetski rat, Nezavisna Država Hrvatska.

* vhuzjan@hazu.hr

** Zahvaljujem Državnom arhivu u Varaždinu i Gradskom muzeju Varaždin na susretljivosti pri istraživanju te dozvoli za objavu fotografija. O temi je autor pisao u: Huzjan, V. (2010.), O primjerima projugoslavenski orijentirane varaždinske gradske uprave prema kralju Aleksandru I. Karađorđeviću. *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 21, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb-Varaždin, 219-251; Huzjan, V. (2017.). Varaždin i vojska u međuratnom razdoblju (1918.-1941.), Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Posebna izdanja – knjiga 27, Zagreb-Varaždin, 153-162. Dosadašnja saznanja dopunjena su novim istraživanjima i predstavljena u ovom radu.

1. UVOD

Nisu Varaždinci bili jedini u Hrvatskoj koji su klicali rušenju Austro-Ugarske Monarhije i stvaranju prve južnoslavenske državne zajednice koja je trebala biti jednaka za sve njene građane, niti su Varaždinci bili jedini koji su se ubrzo razočarali jer se to nije ostvarilo. Ovako je vijest o ujedinjenju 1. prosinca 1918. dočekanu u Varaždinu i zabilježena u lokalnom tisku:

"Vijest o proglašenju ujedinjenja kraljevine Srbije sa Hrvatskom i Slovenijom u zajedničku kraljevinu Srba, Hrvata i Slovenaca stigla je u Varaždin na odbor Narodnoga Vijeća u ponedjeljak u 9 sati na večer. Kako je u to vrijeme bilo gradjanstvo u pozorištu, to je ravnatelj g. Mitrović sa pozornice pročitao radosne vijesti o narodnom našem ujedinjenju i proglašenju kralja Petra za vladara Srba, Hrvata i Slovenaca. Općinstvo je na to ustalo sa sjedala i oduševljeno udarilo u pljesak i klicanje. Iz loža i partera orilo se: Živio kralj Petar prvi, kralj svih Jugoslavena, živio kraljević Aleksandar, živila kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca. Na to je glazba zaigrala hrvatsku himnu *Lijepu našu domovinu* i srpsku himnu *Bože pravde*, koju je općinstvo stojeći saslušalo, a onda opet udarilo u klicanje slobodi i narodnoj našoj državi." (*Volja naroda*, 5. 12. 1918., 2).

Želja Hrvata za federalnim uređenjem i Srba za centralističkim stvorila je u mladoj kraljevini pitanja koja nisu riješena sve do njenog kraja početkom Drugog svjetskog rata. Sve promjene koje su nastale na državnoj razini odrazile su se i na lokalnu, varaždinsku (o vladavini kralja Aleksandra više u: Marković, 1959; Čulinović, 1961; Stojkov, 1969; Stojadinović, 1970; Gligorijević, 1979; Boban, 1987; Boban, 1988; Horvat, 1989; Pribičević, 1990; Matković, 1993; Gligorijević, 1996; Janjatović, 2007; Matković, 1998; Bilandžić, 1999; Dimić, 2001; Janjatović, 2002; Goldstein, 2003; Cipek, 2006; Dobrivojević, 2006; Dobrivojević, 2006; Bojanić, 2007; Grgić, 2009; Petrović, 2009; Nielsen, 2014; Nikolić, 2017; Troch, 2018. i drugo).

Grad Varaždin je još u prvim poratnim godinama zadržao status slobodnog i kraljevskog grada koji je čuvao od 1209., kao prvi u kontinentalnoj Hrvatskoj. Gradski žig likovno je činio krilati anđeo koji čuva štit s gradskim tornjem, a odobrio ga je kralj Matija Korvin 1464. jer se od davnina koristio. Natpis je glasio: "Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog Grada Varaždina". Međutim, u Kraljevini SHS taj se žig mijenja – natpis je privremeno ostao isti, ali je stavljen novi grb - kraljevski. Ubrzo će se promijeniti i natpis u *samo* "Gradsko načelstvo Varaždin". Uz to, 1922. nova kraljevina podijeljena je na oblasti, a ukinute su višestoljetne županije među kojima i varaždinska – jedna od najvećih. Početkom 1920-ih pokrenut je proces eksproprijacije kojim je Grad Varaždin, kao

feudalni gospodar, izgubio znatan dio posjeda, a time i novca od rente čime je osiromašena gradska blagajna. Na kraju, vojska nove kraljevine nije plaćala najam četiri gradske vojarne. Njih je Grad izgradio u drugoj polovici 19. stoljeća koji je najam austro-ugarska vojska plaćala zlatnim krunama, a kraljevska vojska ignorirala. Uzevši sve u obzir, Varaždin je u poraću *Velikog rata* izgubio državne i regionalne ustanove, prestao biti političko i upravno sjedište sjeverne Hrvatske, marginaliziran je i pretvoren u provincijski gradić kome je oduzeta gotovo trećina gradskog budžeta.

Varaždin je bio pred raznim izazovima i svladavao ih je najbolje što je mogao. Grad se pokušao gospodarski osnažiti razvojem tekstilne industrije poput TIVAR-a 1918., Varaždinske industrije svile - VIS 1929., Tkaonice Mariborske tekstilne tvornice, jačanjem gradskih trgovaca i obrtnika, obrazovanjem građana kroz gimnazijsku ekstenzu, pjevačka, crkvena i sokolska društva, knjižnicu, muzej itd. No, politička represija onemogućavala je napredak, a ubrzo su se javili i prvi antisrpski osjećaji (Huzjan, 2019: 27-38).

2. KAKO SU U VARAŽDINU HVALILI KRALJA ALEKSANDRA?

Kralj Aleksandar u Varaždinu je boravio tri puta - u lipnju 1924., u listopadu 1925. i posljednji puta u lipnju 1931. godine (*Kralj i narod. Trijumfalna putovanja Njegova Veličanstva Kralja po Savskoj banovini I. VI. – 18. VI. 1931., 1931.*). Prvi puta došao je u Varaždin u pratnji kraljice Marije na poziv lokalnog Društva kolo jahača i vozača Zrinski. Prisustvovali su konjičkim utrkaма, razgledali grad, a u predvečer krenuli prema Lepoglavi i Trakošćanu. Načelnik Vjenceslav Podgajski ovako je komentirao posjetu:

"(...) smatra ugodnom dužnošću sl. gradskom zastupstvu saopćiti, da ga je Nj. Vel. Kralj Aleksander prigodom boravka u gradu Varaždinu ovlastio, da u ime Njegovo, kao i Nj. Vel. Kraljice Marije, izruči toplu zahvalu pučanstvu slob. i kr. grada Varaždina na srdačnom dočeku i iskazima lojalnosti. Gradsko zastupstvo saslušalo je ovu Kraljevu poruku ustavši sa sjedala, te kliče 'Živio kralj!' (HR-DAVŽ, *Zapisnici Gradskog poglavarstva*, 11. 6. 1924.)

Treba dodati da je toga dana bio pretučen gradski obrtnik Franjo Brombauer od pripadnika ORJUNA-e jer nije izvjesio državnu zastavu. Događaj je u lokalnom tisku opisan kao *Divlji zapad* (*Hrvatsko jedinstvo*, 14. 6. 1924., 2).

Drugi posjet Varaždinu bio je također u pratnji kraljice Marije, ali su se u Varaždinu zadržali kratko te potom krenuli grofovskoj obitelji Bombelles u posjet i lov (20-ak kilometara zapadno od Varaždina). Medijski izvještaji o tom posjetu bili su šturi jer je kraljevski par putovao *incognito*, ali *Ilustrovani list* je uspio

objaviti par fotografija.

Treći posjet kralja Aleksandra Varaždinu 1931. najbolje je dokumentiran – u tisku, fotografiji i filmu. Lokalni prorežimski tisak *Varaždinske novosti* najavljuje dolazak i smjer kretanja kralja uz popratni komentar:

"(...) mi ćemo (...) opravdati mišljenje cijelog Beograda, a i zvaničnih krugova. Ako upitate koji je grad u našoj zemlji najviše zadojen jugoslavenskom idejom — onda na svakom mjestu (...) vam bez razmišljanja odgovara(ju): 'Varaždin'. Jeste. Varaždin je to bio, to je sada, to će i ostati" (*Varaždinske novosti*, 4. 6. 1931., 1).

Kralja je na ulasku u grad dočekaio i slavluk s natpisom: "Dobro nam došao Kralju Ujedinitelju!", a kod zgrade današnjeg Hrvatskog narodnog kazališta drugi s obostranim natpisom: "Aleksandre, Varaždin je Tvoj" i "Živio naš Kralj" (*Varaždinske novosti*, 11. 6. 1931., 1; *Kralj i narod. Trijumfalna putovanja Njegova Veličanstva Kralja po Savskoj banovini I. VI. – 18. VI. 1931.*, 34). Kralja je u Varaždinu dočekala vojska, sokoli, građani, a u gradskoj vijećnici načelnik Dragutin Perko uz pozdravni govor:

"(...) da u ovom historijskom gradu sjeverne državne granice za Vas sva srca biju, koja će srca prestati kucati u ljubavi prema Vašem Veličanstvu kada ohlade na bojnem polju za čast, slavu i veličinu moćne nam Jugoslavije, i za obranu Vašeg Veličanstva i cijele uzvišene dinastije Karagjorgjevića". (*Kralj i narod. Trijumfalna putovanja Njegova Veličanstva Kralja po Savskoj banovini I. VI. – 18. VI. 1931.*, 34).

Nakon službenog dočeka u vijećnici, kralj je posjetio i muzej u Starom gradu, a potom krenuo u smjeru Ivanca. Na izlasku iz grada otpraćen je uz slavluk: "Bog Te pratio – skoro nam se vratio" (*Varaždinske novosti*, 11. 6. 1931., 2). Ovaj posljednji posjet kralja Aleksandra Varaždinu zabilježen je i filmskom kamerom, a može se vidjeti u jednoj od uvodnih epizoda dramske serije "Aleksandar od Jugoslavije" redateljka Zdravka Sotra iz 2021. godine.

U monarhističkoj Jugoslaviji kraljev rođendan bio je državni blagdan i kao takav se obilježavao u Varaždinu. Toga dana izvješene su državne zastave, u katoličkoj i pravoslavnoj crkvi te sinagogi održani su prigodni vjerski obredi, a vojska je s raznim društvima organizirala prigodni mimohod. Ovako je proslava opisana u prorežimskim novinama u prosincu 1929., u prvoj godini kraljeve diktature:

"Sve kuće, bez iznimke, bile su okićene državnim barjacima, a lijep sunčani dan izmamio je već ujutro građanstvo na ulice. U pol 10 odslužena je u župnoj crkvi svečana misa (...). Pred crkvom poredana je bila počasna četa domaćeg pešadijskog puka Jelačića i jedna baterija savskog artiljerijskog puka (...), a na

čelu vojske g. Panta Draškić,¹ brigadni general i komandant savske pešadijske brigade. (...) Predvečer bio je čitav Varaždin sav rasvijetljen. I na prozorima najmanje kućice gorjele su svijeće za vrijeme bakljade, koju je predvodila vojna muzika s počasnom četom, zatim jedna četa građanske garde i vatrogasaca te omladina srednjih škola. Svuda, kuda je prolazila povorka, oduševljeno se klicalo Njegovom Veličanstvu Kralju i Jugoslaviji" (*Varaždinske novosti*, 19.12. 1929., 1).

Uz navedeno, sljedeća važna obljetnica koja će se proslaviti u Varaždinu bit će vezana uz 10-godišnjicu vladanja kralja Aleksandra 1931. godine. Te godine će Varaždinsko muzealno društvo dati prijedlog da se park oko Starog grada nazove njegovim imenom. (*Varaždinske novosti*, 25. 10. 1934., 3). Za to je Dvorska kancelarija dala pristanak, ali uređenju i preimenovanju parka pristupilo se tek iza listopada 1934. godine:

"Perivoj Viteškog Kralja Aleksandra I. Ujedinitelja neka svojom ljepotom i skladnošću svakom pokaže koliko je naš grad volio svoga Velikog narodnog vladara, neka zauvijek Njemu sačuva svoj spomen u našem gradu". (*Varaždinske novosti*, 25. 10. 1934., 3).

3. UVREDE I NESLAGANJA

Do sada predstavljeni opisi u Varaždinu pozitivno su govorili o kralju Aleksandru I., međutim, bilo je i onih sasvim suprotnih. O posljednjem dolasku kralja u Varaždin 1931. zabilježeno je sjećanje iz 1981. godine:

"Ali buržoaske novine, namjesto da pišu o neuspjehu i blamaži režima, raspisale su se o oduševljenom dočeku kralja i zbog toga navodim nekoliko primjera, kakvi su bili u stvarnosti ti oduševljeni dočeci. Kad je Aleksandar Posljednji dolazio u Varaždin (tako ga nazvao kazivač op. a.), morali su po naređenju bana doći iz svakog sela po 2 odbornika u seljačkom odijelu. Došlo je nekoliko tuceta špiuna, policajaca i vojska. Da bi bilo što više svijeta, najurili su svu djecu iz škola i državne službenike, a radnicima iz tvornice Tekstil zaprijetili su se, da moraju doći. No uza sve to nisu mogli sabrati dosta masa. Videći neuspjeh kralj je sa svojim čuvarima odmahlio dalje...". (*Varaždinske vijesti*, 19. 11. 1981., 2).

Sljedeći primjeri su eksplicitni. Oni su odraz stava pojedinaca koji su u

¹ O boravku generala Pante Draškića u Varaždinu vidi u: Huzjan, V. (2012.) Život generala Kraljevine Jugoslavije u Hrvatskoj - Panta Draškić u Varaždinu, *Historia Varasdiensis*: časopis za varaždinsku povjesnicu, Društvo povjesničara Grada Varaždina i Varaždinske županije, br. 2, Varaždin, 175-184.

jednom trenutku javno izrekli svoje mišljenje i zbog toga bili kažnjeni. Njihov slučaj završio je na sudu gdje je u zapisnicima sve detaljno prepričano i zabilježeno. Tako je npr. pri prvoj posjeti kralja Aleksandra I. Varaždinu u lipnju 1924. Fabijan Papec izjavio: "Jeste čuli, došao je gedja, jeste ga vidili, došao je nam Hrvatima rit lizati" (HR-HDA, F 1363, Politička situacija, Grupa XXI, 815, 24. 6. 1924.). Isti je sumještane odgovarao da idu u svečanu stražu pred kralja Aleksandra: "(...) govoreći da ne trebaju ići gledati Srba, (...) da to nije njihov kralj jer da su oni republikanci i da tu vlada samo republika" (HR-HDA, F 1363, Politička situacija, Grupa XXI, 815, 24. 6. 1924.). Zatim, Jakob Žuti iz Moždencea, koji je vodio agrarnu reformu u svom kraju sukobio se sa susjedima kojima nije odgovarao njegov način rada i vikao: "(...) Ja sam vaš Aleksandar, Bog i Kristuš, i kako ja rečem onako mora biti". (HR-HDA, F 1363, Politička situacija, Grupa XXI, br. 1343, 29. 5. 1928.). Ili kada je travnju 1931., u krčmi Valenta Kezele u Gornjem Knegincu, Ivan Vitez pio s prijateljima te je Josipu Vugrincu tada viknuo:

"Ti si Srbin i izdajica svoje domovine te si izdao Hrvatstvo", našto mu je Vugrinec rekao: 'Ja sam uvek dobar i pošten Hrvat kao i danas pošten Jugoslaven'. Na to mu je Vitez odgovorio: 'Ja se s(...) na današnje Jugoslavenstvo. Nadalje je prisutni Večerić (Mijo) viknuo: 'Živila Jugoslavija!', na što mu je Vitez odgovorio: 'S(...) ti se na Jugoslaviju". (HR-HDA, F 1363, Politička situacija, Grupa XXI br. 2524, 27. 4. 1931).

Bilo je i drugih slučajeva u kojima su građani u Varaždinu ili njegovoj najbližjoj okolini u međuratnom razdoblju psovali kralja Aleksandra i režim koji je predstavljao, ali navedeni primjeri sasvim su dovoljni da se stekne opći dojam.² No, na kraju ovog odlomka treba spomenuti i seriju članaka pod nazivom *Tri godine Jugoslavije* koje je napisao varaždinski odvjetnik Adolf Uršić zbog čega je priveden i kazнено odgovarao (*Narodno jedinstvo*, od 7. 1. do 4. 3. 1922.). Članci su objavljeni u lokalnom tisku *Narodno jedinstvo* u više brojeva te slikovito komentiraju trogodišnja društveno-politička zbivanja. Autor sažeto opisuje apsurdne u Kraljevini S. H. S. i osobno razočaranje političkom situacijom. Premda ne treba vjerovati svemu što piše u novinama i takav sadržaj treba uzeti s rezervom, ipak je prikaz razmišljanja jednog varaždinskog intelektualca o društveno-političkoj svakodnevnici. Nezadovoljan je školskim sustavom, poljoprivrednim pitanjem, korupcijom, premlaćivanjem (*batinanjem i*

² Više u Huzjan, V. (2023.) Štikleci varaždinske međuratne povijesti, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Posebna izdanja – knjiga 44, Zagreb-Varaždin.

kundačenjem) građana, za željeznicu da košta više nego u Austro-Ugarskoj Monarhiji te da jednako toliko smrdi, a varaždinskog odvjetnika Hinka Krizmana nazvao je *posrbljenim Hrvatom*. Izneseni stavovi u tim člancima, katkad vrlo oštri, pripadaju isključivo Adolfu Uršiću, a ovako je započeo razmišljanje o tri godine postojanja Kraljevine S. H. S. / Jugoslavije:

"Krivo je kod nas tomu u prvom redu to što se Srbi smatraju u našoj državi nekim privilegiranim narodom ili recimo plemenom, jer su oni tobože jedini u ovoj državi čija je zasluga da je došlo do sastava Jugoslavije i 'oslobođenja' Hrvata i Slovenaca ispod austro-ugarskog gospodstva. Srbi vele dalje da su oni žrtvovali za Jugoslaviju stotine hiljada glava na ratištu, a žrtvovali i svoju posebnu državu Srbiju, svoga kralja itd., a osim toga tvrde da su oni najpozvaniji da vode riječ u Jugoslaviji jer su oni već i prije bili posebna država (...), dok smo mi Hrvati i Slovenci bili tek puke pokrajine A-U Monarhije". (*Narodno jedinstvo*, 7. 1. 1922., 2).

Zbog svojih političkih stavova A. Uršić je u međuratno vrijeme više puta kažnjavao.

4. KOMEMORACIJA KRALJU ALEKSANDRU

Obavijest o smrti kralja Aleksandra u Varaždinu objavljena je vjerojatno dan kasnije plakatom pod nazivom *Jugoslavenski narode*. U njemu je opisan događaj atentata u Marseillesu, kraljeva politička oporuka te da će novi suveren biti Petar II. Karađorđević, njegov sin. (GMV PO 57391). Lokalne *Varaždinske novosti* vijest su objavile tri dana kasnije opisavši da su građani spontano izvjesili crne zastave na kućama, a trgovci u izlog stavili kraljev portret s crnom trakom. (*Varaždinske novosti*, 11. 10. 1934., 1). U vijećnici je održana prigodna žalobna sjednica, a prisegu vjernosti novom vladaru položili su gradski i državni činovnici kao i pripadnici vojske. Sve planirane javne aktivnosti su otkazane, a predstojništvo gradske policije objavilo je sljedeću zapovijed:

"(...) za vrijeme duboke žalosti povodom smrti Blaženopočivog Viteškog Kralja Aleksandra I. Ujedinitelja tj. od 26. oktobra do 21. novembra o. g. zabranjeno je održavanje javnih veselja, pjesama i muzike u javnim lokalima i inače kartanje, igranje biljara, tombole, domine i drugih zabavnih igara te održavanje skupština i zborova i javne manifestacije." (*Varaždinske novosti*, 1. 11. 1934., 5).

Za 18. listopada, dan pokopa kralja, na glavnom varaždinskom trgu održana je prigodna žalosna komemoracija. Vijećnica je ukrašena crnom tkaninom, ispred je postavljen oltar i odar/ *katafalk* oko kojeg su mirno stajali

vojnici i građani. Sve je pomno organizirano, a po završetku skup je mirno raspušten. Na sam sprovod, iz Varaždina je krenuo gradski načelnik Stjepan Novaković u pratnji četiri istaknutijih građana. Zajedno su uz kraljev odar položili srebrni vijenac. Bio je težak oko 1,5 kilograma te naručen u zagrebačkoj radnji Grisbach i Knaus. Vijenac je imao promjer oko 60 centimetara i pozlaćenu traku s tekstom: "Viteškom Kralju Aleksandru I. Ujedinitelju građani grada Varaždina 18 X 1934." (HR-DAVŽ, Gradsko poglavarstvo Varaždin, *Spomenik kralju Aleksandru 1934-1939*, kut. 44; *Varaždinske novosti*, 18. 10. 1934., 5).

5. ODBOR ZA PODIGNUĆE SPOMENIKA VITEŠKOM KRALJU ALEKSANDRU I. UJEDINITELJU U GRADU VARAŽDINU

Već 24. listopada 1934. varaždinsko gradsko poglavarstvo donijelo je odluku o podizanju spomenika u čast pokojnog kralja Aleksandra. Zato je 26. studenoga i osnovan *Odbor za podignuće spomenika Viteškom Kralju Aleksandru I. Ujedinitelju u gradu Varaždinu*. (Huzjan, 2017: 153-162). Predsjednik odbora bio je tadašnji gradski načelnik Stjepan Novaković. Ubrzo je i dogovoreno da će podići spomenik u formi statue, a vizualne prijedloge poslali su Julije Čikoš Sesia (1898.-1978.), Antun Augustinčić (1900.-1979.) i Frano Kršinić (1897.-1982.).³ Odbor je prihvatio likovno rješenje A. Augustinčića, dok su ostali dobili zahvalnicu. Ukupna svota za honorar autoru, izradu spomenika, transport od Zagreba do Varaždina te postavljanje iznosila je 197.360,86 dinara, a raznim dobrotvornim akcijama skupljeno je nešto više – 228.421,36 dinara. Višak je predan u Gradsku štedionicu. U svom konačnom rješenju, skulptura prikazuje kralja Aleksandra u stojećem položaju, u vojnom kaputu, koji u lijevoj ruci drži mač, a u desnoj svitak – oktroirani ustav. Statua je izrađena od bronce, a bila je smještena na postolju prvotno ukrašenim tamnim kastavskim mramorom. Ukupna visina spomenika iznosila je 6,5 metara. Postament je bio ukrašen trima prigodnim reljefima.⁴

Za dan otkrivanja spomenika prigodno je određen 6. rujna 1935., rođendan kralja Petra II. Karađorđevića (GMV 54448). Sve je bilo pomno pripremljeno na glavnom gradskom Trgu kralja Tomislava. Ispred vijećnice postavljen je podest s oltarom. Tamo su smjestili predstavnike kralja Petra,

³ Likovno rješenje Frane Kršinića nije sačuvano u spisima (op. a.).

⁴ Arhivsko gradivo o radu *Odbora* i postavljanju spomenika je u Državnom arhivu Varaždin pod oznakom: HR-DAVŽ, Gradsko poglavarstvo Varaždin, *Spomenik kralju Aleksandru 1934-1939*, kut. 44.

kraljevske vlade i banske uprave te druge odličnike. Kraj njih bili su članovi pjevačkog društva sv. Nikole, potom, s obje strane oltara časnici, sokoli, pripadnici građanske čete, dobrovoljnog vatrogasnog zbora, raznih građanskih i vjerskih društava, potom predstavnici tvrtki, školarci i drugi građani. Kraj samog spomenika postrojena je četa lokalnog 36. pješadijskog puka Jelačić. (*Varaždinske novosti*, 12. 9. 1935., 2). Kada je krenula ceremonija, prvo je služena sv. misa, potom je uslijedio čin skidanja platna i otkrivanje spomenika te prigodni govori. U podnožju spomenika položen je vijenac, odsvirana državna himna, vojska je priredila mimohod, a na kraju su se odabrani pogostili na svečanom banketu u Grand hotelu Novak.

Kada je zabava završila i prvi dojmovi slegnuli, javile su se prve primjedbe na preciznost postavljanja postamenta i estetiku spomenika. U listopadu 1935., na sjednici Odbora, istaknuto je da postament nije precizno smješten te da likovnost reljefa ne odgovara naručenome. Naime, reljef s istočne strane postamenta prikazivao je doček kralja Aleksandra pred Starim gradom, a dočekan je pred vijećnicom. Tražena je izmjena u smislu prikaza kralja Aleksandra kako prima kruh i sol iz ruku gradskog načelnika pred vijećnicom - kako se i dogodilo. Potom, reljef na zapadnoj strani postamenta prikazivao je prijelaz bana Josipa Jelačića preko varaždinskog Dravskog mosta 1848. godine. Na njemu nisu bili zadovoljni isticanjem serežana i ustanika s dugim bojnim kosama te vojnim kapama koje su ličile na ugarske. Traženo je da se poboljšaju i kvalitetnije obrade likovi serežana i ustanika. Na kraju, treći reljef prikazivao je komemoraciju s glavnog gradskog trga u listopadu 1934. godine. On uopće nije bio naručen niti je likovno rješenje bilo predano članovima Odbora na razmatranje. Stoga se traži njegovo uklanjanje. Bio je, zapravo, naručen prikaz smrti Krste Frankopana pred Starim gradom 1527. godine. No, Odbor je sada tražio izmjenу da se postojeći reljef makne te da se stavi sljedeći natpis: "Čuvati jedinstvo narodno i cjelinu državnu, to je najviši cilj Moje vladavine, a to mora biti najviši zakon za Mene i svakoga" (HR-DAVŽ, GPV, *Spomenik kralju Aleksandru 1934-1939*, kut. 45). Suvremenici su postavili pitanje kako je do toga došlo? Jedan od gradskih zastupnika Nikola Pečornik je kazao da je za sve propuste kriv gradski načelnik S. Novaković, dok se on branio da je netko umjesto njega poslao pisana odobrenja. Kako bilo, kasnije su napravljene neke manje izmjene. Postament više neće imati tamni ukrasni kamen, već bijeli, a s prednje strane će nestati natpis tj. ime osobe kojoj je spomenik podignut – Aleksandar I. (Huzjan, 2017: 137-162).

Nekako u to vrijeme Miroslav Krleža je, vjerojatno u Zagrebu, razgovarao s A. Augustinčićem o njegovom spomeniku u Varaždinu. Navodno je na dan otkrivenja, kada je jugoslavenska zastava maknuta sa spomenika, uočeno

da je netko kralju na desnu ruku, kojom drži ustav, stavio kantu sa smećem.

"To je skandal! Zamislite Vi, okačiti košaru sa smećem (objašnjavao je A. Augustinčić M. Krleži op. a.). - To nije skandal, to je dobro, jer okačiti košaru sa smećem kralju o ruku kojom drži povelju o diktaturi, to je napredan čin, a osim toga, sam spomenik ne vrijedi naročite pažnje. Augustinčić me grdnim riječima ispsovao i više se nismo vidjeli do ratnih dana (prokomentirao je M. Krleža op. a.)" (*Varaždinske vijesti*, 28. 6. 1990., 8; Čengić, 1985.).

6. KAKO SU U VARAŽDINU SRUŠILI SPOMENIK KRALJU ALEKSANDRU?

Spomenik kralju Aleksandru će na varaždinskom glavnom trgu ostati sve do 11. travnja 1941., odnosno do dana kada će u grad ući njemačka vojska te pripadnici ustaške organizacije i proglasiti osnutak Nezavisne Države Hrvatske. Do tog trenutka spomenik je bio mjesto okupljanja i susreta građana, mjesto održavanja javnih događaja kao i obilježavanja državnih praznika. No, sve se promijenilo u travnju 1941. godine. Fotografije događaja prikazuju da su građani okružili spomenik sa sigurne udaljenosti, potom je nekolicina vezala lanac oko vrata i povukla, srušila spomenik na tlo. Slijedi nekoliko svjedočanstava osoba koje su to vidjele: Vjera Ostoić (rođ. 1922.):

"Kada su rušili spomenik kralju Aleksandru bila sam na korzu. Pjevali smo sve hrvatske pjesme koje smo znali – *Ustani bane, Vila Velebita*, neke budnice itd. To je bio zanos! Nitko nije volio Jugoslaviju, niti Aleksandra pogotovo. Odmah su ga odvukli i ne znam kamo su ga bacili". (Huzjan, 2022: 203).

Zatim, Krešimir Mintas (rođ. 1934.): "Što se tiče rata u Varaždinu, pamtim kako su rušili spomenik kralju Aleksandru na glavnom gradskom trgu. Okupljeni su vikali: "Bravo, bravo!" (Huzjan, 2022: 199). Sjećanje Stanka Lazara (1933. – 2016.): "Sjećam se da su kod Jacominijeve kuće bila naslagana drva, pa kad su srušili kip Aleksandra, ljudi su s cjepanicama lupali po njemu" (Huzjan, 2020: 25). Ili sjećanje Predraga Grimsa (rođ. 1935.-2023.):

"Rušenja spomenika kralju Aleksandru se isto dobro sjećam. Stajao sam točno pred kinom Gaj. Mama je rekla da ne idem dalje. Tako sam vidio kako su mu prebacili lanac oko vrata i počeli ga potezati na pod sve dok nije pao. Onda su bili povici: hura! hura! Kako su se ljudi razišli vidio sam kip na podu. Bio je bez nogu jer su pukle pri padu. Nisam čuo što se kasnije dogodilo sa spomenikom" (Huzjan, 2022: 190).

Postament će još neko vrijeme ostati na trgu, ali će i on biti u potpunosti uklonjen. Sama skulptura je nestala. Vjerojatno je zbog bronce iskorištena za ratne potrebe, premda ne treba isključiti mogućnost da je dio spomenika izrezan i sačuvan kao ratni suvenir u privatnoj zbirci.

7. ZAKLJUČAK

Premda je u Varaždinu u prvim mjesecima postojanja nove južnoslavenske državne zajednice vladao zanos, on će ubrzo nestati te u nadolazećem razdoblju pretvoriti se u ogorčenje i otpor novoj vlasti. U jednoj vojarni izbit će vojna pobuna u srpnju 1919., Gradu će agrarnom reformom biti oduzeto zemljište, vojska neće plaćati najam vojarni čime je gradska blagajna znatno osiromašena, a ukidanjem Varaždinske županije - Varaždin je pretvoren u provincijski gradić koji je gospodarski preživljavao. Sve su to bili rezultati rada nove državne, kraljevske, politike. Unatoč tome, gradska politička elita podržavala je novi sustav i svoje povlastice. Premda je tijekom 1920-ih postojala oporba u Varaždinu, nakon siječnja 1929. javno su djelovali samo pobornici režima. U takvim okolnostima dočekan je listopad 1934. kada je stigla vijest o smrti kralja Aleksandra u Varaždin. Iza komemoracije donijeta je odluka o podizanju spomenika ubijenom kralju i već u jesen 1935. projekt je završen. Spomenik kralju Aleksandru u Varaždinu bio je na glavnom gradskom trgu sve do travnja 1941. kada je uspostavom vlasti Nezavisne Države Hrvatske uklonjen. Bio je jedini takav spomenik na tlu današnje Republike Hrvatske. Spomenik se do danas nije sačuvao iako može postojati mogućnost da se dio spomenika sačuvao u privatnoj zbirci. Danas u Varaždinu ne postoji nikakvo obilježje *in situ* koje bi sugeriralo da je tu ikada postojao ikakav spomenik.

Vladimir Huzjan

HOW IN VARAŽDIN THEY PRAISED AND INSULTED KING ALEXANDER I.
KARAĐORĐEVIĆ, ERECTED HIS MONUMENT AND TOOK DOWN HIS?

Summary

Although there was joy in Varaždin during the first months of the new South Slavic state union, it would soon disappear and in the following period develop into discontent and resistance to the new government. In July 1919, a military rebellion broke out, the agrarian reform took away most of the city's property, the army did not pay rent for barracks, which impoverished the city's treasury, and with the abolition of Varaždin County, Varaždin became a provincial city that survived economically. All of these were the results of the work of the new state, royal policy. Despite this, the city's political elite supported the new system and its benefits. Although there was opposition in Varaždin during the 1920's, after January 1929, only supporters of the regime were publicly active. October 1934 was met in such circumstances when the news of the assassination and death of King Aleksandar I Karađorđević arrived in Varaždin. After the commemoration, a decision was made to erect a monument to the murdered king, and already in the fall of 1935, the project was completed. The monument to King Alexander in Varaždin was located on the main town square until April 1941, when it was removed with the establishment of the government of the Independent State of Croatia. It was the only such monument in the territory of today's Republic of Croatia. The monument has not been preserved to this day, although there is a possibility that part of it is preserved in a private collection. Today in Varaždin there is not a single feature *in situ* that would indicate that there was ever a monument at that place. The occasion for the research was the 90th anniversary of the assassination and death of King Alexander I Karađorđević in Marseille, which was commemorated in 2024, and the aim of the research was to present the political consequences of this event in a microspace, specifically in the Croatian city of Varaždin. The research was mostly conducted in the State Archives in Varaždin, where two bundles of files of the *Committee for the erection of a monument to the Knightly King Alexander I the Unifier in the city of Varaždin* are kept, and in the Varaždin City Museum.

Key words: Varaždin, Monument to King Aleksandar I Karađorđević, Antun Augustinčić, Kingdom of Yugoslavia, World War II, Independent State of Croatia

IZVORI

Državni arhiv u Varaždinu (HR-DAVŽ):
Zapisnici Gradskog poglavarstva, 1924.
Spomenik kralju Aleksandru 1934-1939, kut. 44, 45

Hrvatski državni arhiv u Zagrebu (HR-HDA)
F 1363, Politička situacija, Grupa XXI.
F 1353, Politička situacija, Grupa VI.

Gradski muzej Varaždin, Povijesni odjel

FOTOGRAFIJE

Gradski muzej Varaždin
Privatna zbirka

LITERATURA

- Bilandžić, D. (1999.), *Hrvatska moderna povijest*, Golden marketing, Zagreb.
- Boban, Lj. (1987.) *Kontroverze iz povijesti Jugoslavije*, Školska knjiga, Zagreb.
- Boban, Lj. (1988.) *Hrvatska u diplomatskim izvještajima izbjegličke vlade 1941-1943.*, Filozofski fakultet, Zavod za hrvatsku povijest, Globus, Zagreb.
- Bojanić, I. (2007.), *Kaznena djela protiv časti i ugleda, Posebni dio kaznenog prava*, Petar Novoselec ur., Zagreb: Pravni fakultet Sveučilišta u Zagrebu, 181-201.
- Cipek, T. (2006.), 'Stoljeće diktatura' u Hrvatskoj, *Hrvatska politika u XX. stoljeću*, Zagreb: Matica hrvatska, 283-305.
- Čengić, E. (1985.). *S Krležom iz dana u dan*, 1-4, Globus, Zagreb.
- Čulinović, F. (1961.), *Jugoslavija između dva rata*, vol. II, Zagreb: Izdavački zavod JAZU.
- Dimić, Lj. (2001.), *Istorija srpske državnosti. Knjiga III. Srbija u Jugoslaviji*, Srpska akademija nauka i umetnosti, Ogranak u Novom Sadu, Beseda, Izdavačka ustanova pravoslavne eparhije Bačke, Društvo istoričara južnobačkog i sremskog okruga, Novi Sad.
- Dobrivojević, I. (2006.), *Policija i žandarmerija u doba šestosiječanjskog režima kralja Aleksandra (1929.–1935.)*, *Časopis za suvremenu povijest*, 1, Zagreb, 99-137.

- Dobrivojević, I. (2006.), *Državna represija u doba diktature kralja Aleksandra 1929-1934.*, Institut za savremenu istoriju, Beograd.
- Gligorijević, B. (1979.), *Parlament i političke stranke u Jugoslaviji (1919.-1929.)*, Institut za savremenu istoriju, Narodna knjiga, Beograd.
- Gligorijević, B. (1996.), *Kralj Aleksandar Karađorđević*, BIGZ, Beograd.
- Goldstein, I. (2003.), *Hrvatska povijest*, Novi liber, Zagreb.
- Grgić, S. (2009.), Neki aspekti poimanja uvrede vladara u vrijeme diktature kralja Aleksandra I. Karađorđevića, *Radovi – Zavod za hrvatsku povijest*, vol. 41, Zagreb, 347-365.
- Horvat, J. (1989.), *Politička povijest Hrvatske, II. dio*, August Cesarec Zagreb.
- Huzjan, V. (2010.), O primjerima projugoslavenski orijentirane varaždinske gradske uprave prema kralju Aleksandru I. Karađorđeviću, *Radovi Zavoda za znanstveni rad Varaždin*, br. 21, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb-Varaždin, 219-251.
- Huzjan, V. (2012.) Život generala Kraljevine Jugoslavije u Hrvatskoj - Panta Draškić u Varaždinu, *Historia Varasdiensis: časopis za varaždinsku povjesnicu*, Društvo povjesničara Grada Varaždina i Varaždinske županije, br. 2, Varaždin, 175-184.
- Huzjan, V. (2017.). *Varaždin i vojska u međuratnom razdoblju (1918.-1941.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Posebna izdanja – knjiga 27, Zagreb-Varaždin.
- Huzjan, V. (2019). Varaždin u desetljeću nakon Velikog rata – pokušaj sinteze. *Varaždin i sjeverna Hrvatska u desetljeću nakon Velikog rata. Zbornik radova sa znanstvenog skupa održanog u Varaždinu 9. studenoga 2018. godine*, ur. Stjepan Damjanović, Vladimir Huzjan, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Zagreb-Varaždin, 27-38.
- Huzjan, V. (2020). *Varaždin u vrijeme Nezavisne Države Hrvatske (1941. – 1945.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Posebna izdanja – knjiga 33, Zagreb – Varaždin.
- Huzjan, V. (2022). *Varaždin u poraću Drugog svjetskog rata (1945.–1948.)*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Posebna izdanja – knjiga 41, Zagreb – Varaždin.
- Huzjan, V. (2023.) *Štikleci varaždinske međuratne povijesti*, Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti, Zavod za znanstveni rad u Varaždinu, Posebna izdanja – knjiga 44, Zagreb-Varaždin.

- Janjatović, B. (1997.), 'Uvreda Veličanstva': teži zločin u karađorđevićevskoj kraljevini, *Radovi ZHP-a*, 30, Zagreb, 245-256.
- Janjatović, B. (2002.), *Politički teror u Hrvatskoj 1918.–1935.*, Zagreb: Dom i svijet.
- Kralj i narod. Trijumfalna putovanja Njegova Veličanstva Kralja po Savskoj banovini 1. VI. – 18. VI. 1931.* (1931.), ur. Petar Mihočević, Zagreb.
- Matković, H. (1993.), *Suvremena politička povijest Hrvatske*, MUP RH - Fakultet kriminalističkih znanosti, Zagreb.
- Matković, H. (1998.), *Povijest Jugoslavije (1918. - 1991.)*, Hrvatski pogled, Zagreb.
- Marković, D., Ristović, Lj. (1959.), *Pred nepriznatim sudom*, Beograd: Kultura.
- Nielsen, C. A. (2014.), *Making Yugoslavs: Identity in King Aleksandar's Yugoslavia*, University of Toronto Press.
- Nikolić, K. (2017.), *Jedna izgubljena istorija. Srbija u 20. veku*. Drugo dopunjeno izdanje, Službeni glasnik, Beograd.
- Petrović, Lj. Ž. (2009.) *Jugoslovensko međuratno društvo u mreži vlasti*, Institut za savremenu istoriju, Beograd.
- Pribičević, S. (1990.), *Diktatura kralja Aleksandra*, Globus, Zagreb.
- Stojadinović, M. (1970.), *Ni rat ni pakt*, Rijeka: Otokar Keršovani.
- Stojkov, T. (1969.), *Opozicija u vreme šestojanuarske diktature 1929-1935*, Beograd: Prosveta.
- Troch, P. (2018.), *Yugoslavism between the world wars: indecisive nation building*, Cambridge University Press.

TISAK

Volja naroda:

"Dojam u Varaždinu", 5. 12. 1918., 2.

Narodno jedinstvo:

Adolf Uršić, "Tri godine Jugoslavije", od 7. 1 do 4. 3. 1922.

Hrvatsko jedinstvo:

"The wild west (divlji zapad)", 14. 6. 1924., 2.

Varaždinske novosti:

"Proslava rođendana Nj. Veličanstva Kralja", 19. 12. 1929., 1.

"Dolazak Nj. V. Kralja u Varaždin. Dobro nam došao!", 4. 6. 1931., 1.

"Dolazak i boravak Njegovog Veličanstva Kralja Aleksandra I. u Varaždinu", 11. 6. 1931., 1-2.

"Tragična smrt našeg junačkog Kralja Aleksandra I.", 11. 10. 1934., 1.

"Narodna žalost u Varaždinu", 18. 10. 1934., 5.

"Akcija varaždinskog muzealnog društva za uređenje parka Kralja Aleksandra I. Ujedinitelja", 25. 10. 1934., 3.

"Primarno", 1. 11. 1934., 5.

"Otkriće spomenika kralju Aleksandru I.", 12. 9. 1935., 2.

Varaždinske vijesti:

"Vidjevši neuspjeh – kralj je odmaglio", 19. 11. 1981., 2.

"Krlježa o varaždinskom kralju", 28. 6. 1990., 8.

PRILOZI

1. Kralj Aleksandar na balkonu gradske vijećnice u ljeto 1931. godine (GMV 61553)

2. Prigodna komemoracija kralju Aleksandru u Varaždinu (Privatna zbirka)

3. Otkrivanje spomenika kralju Aleksandru u Varaždinu u rujnu 1935. godine (GMV 61552)

4. Trenutak rušenja spomenika kralju Aleksandru u Varaždinu u travnju 1941. godine (GMV, Fototeka 1078)

5. Isto (GMV, Fototeka 1076.)

6. Srušeni spomenik kralja Aleksandra u Varaždinu (GMV, Fototeka 1077)

Горан Ј. Петровић*
Универзитет у Београду
Филолошки факултет

UDK 791.221.7(73):2-264
DOI: 10.19090/gff.v50i1.2585
orcid.org/0009-0007-0594-036
Pregledni naučni rad

МОНОМИТ ХЕРОЈСКОГ ПУТОВАЊА И ЊЕГОВЕ ПОРУКЕ У ФИЛМОВИМА *РОКИ* И *РОКИ IV*

У овом раду се расправља о филмовима *Роки* и *Роки IV* Силвестера Сталонеа из угла мономита херојског путовања Џозефа Кембела. У раду се показује да оба ова филма прате Кембелов образац догађаја у оквиру мономита херојског путовања, који се састоји из три дела: одлазак хероја у авантуру – победа хероја у авантури – повратак хероја у заједницу. Такође се показује да плодови успешних херојских путовања Рокија Балбоа, који се овде посматра као модерни митски јунак, суштински шаљу две поруке. Прва порука је неполитичког типа, ослања се на симболику Рокија као некога са киме се свако ко води неку животну борбу може поистоветити, а нарочито аутсајдери, и гласи да је циљ живота увек се борити и давати све од себе без обзира на текуће животне околности, те се на тај начин суштински побеђује чак и кад се формално не остварују победе. Друга порука је политичко-идеолошког типа, ослања се на симболику Рокија као заступника америчке нације и гласи да су Сједињене Америчке Државе изузетне зато што, као прво, пружају могућност отворене друштвене мобилности и, као друго, зато што су посвећене мисији демократизације читавог света. Истиче се да прва, универзална, неполитичка порука на светском нивоу има више потенцијала за трајну популарност од друге, политичко-пропагандне.

Кључне речи: Роки Балбоа, модерни митски јунак, херојско путовање, симболика, америчка изузетност.

1. УВОД

Према Џозефу Кембелу (Joseph Campbell), америчком проучаваоцу митова фројдовско-јунговског усмерења, мит се налазио и још увек се налази у основи душевног искуства сваке појединачне особе као и људског рода у целини (Campbell, 2004: 3). Иако су времена у којима су званични систем знања у заједници чиниле митске и библијске легенде давно прошла, иако данашње заједнице свој светоназор темеље на научним, а не на митско-религијским,

* gphwchamp@gmail.com

знањима, и савремени се човек, према Кембелу, обилато служи митским обрасцима и архетиповима, често и несвесно, откривајући тако суштинску непроменљивост људске психе кроз историју (Campbell, 2004: 3–4). Митски обрасци догађаја се данас најчешће појављују у уметности – нпр. у књижевности и филмовима – али чак и у таквим неуметничким појавама као што су обични људски снови или исповести неуротичних пацијената испричане психологу или психоаналитичару (Campbell, 2004: 3–23).

Универзални митски образац који се може уочити у древним митовима различитих народа, као и у многим уметничким или психичким манифестацијама савременог човека, јесте Кембелов мономит херојског путовања (Campbell, 2004: 28). Овај мономит, односно општи образац догађаја у оквиру мита који у различитим случајевима и културама има различите конкретне варијације, у основи се састоји из три етапе, а то су: 1) одлазак хероја (или онога који има амбиције да постане херој) у авантуру; 2) авантура хероја и његова победа у некаквом бајковитом, фантастичном свету; 3) повратак хероја у заједницу који сада, након победе у бајковитој пустиловини, има моћ да своје сународнике просветли или да им побољша живот (Campbell, 2004: 28). Многи се древни (херојски) митови широм Земљине кугле могу објаснити овим обрасцем, а исто важи и за савремену књижевност и кинематографију (Campbell, 2004: xxi–xxxviii).

Тема овог рада биће да проучи два кинематографска дела – наиме, филмове *Роки (Rocky)* и *Роки IV (Rocky IV)* – која, како ће се показати, садрже управо митски образац херојског путовања. Реч је о два дела из шестоделне саге о животу Рокија Балбое, фикционалног боксера кога је још 1975. године створио Силвестер Сталоне (Sylvester Stallone). Како је сами Сталоне једном приликом изјавио, док је стварао и/или играо своје филмске ликове (нпр. Роки, Рамбо), готово увек је на уму имао књигу Џозефа Кембела *Херој са хиљаду лица (The Hero with a Thousand Faces)* као и мономит херојског путовања, којима је рано у својој каријери постао очаран, као и митологијом уопште (Carr, 2022). Сталоне, заправо, сматра да су његови чувени ликови, па и он сам, савремени митски хероји који се, уместо да се о њима приповеда и пева у стиховима као у стара времена, данас гледају на екранима (Carr, 2022). Дакле, потреба савременог човека за митским херојима, ликовима већим од живота, и данас је иста као пре много векова, само што се начин преношења и приказивања њихових подвига променио у складу са развојем науке и технологије, а у томе би се са Сталонеом свакако сложио и Кембел, који тврди да су митови људима и данас и те како потребни, јер без њих савремени човек губи везу са оностраном, космичком

истином која једина животу даје смисао, а човеку осећање сврсисходности и енергију да истину пронађену у митовима следи и оваплоћује у свом животу (Carr, 2022; Campbell, 2004: 3, 10, 358–362). Осим Кембела, са Сталонеом би се у овоме сложили и други знаменити проучаваоци митова, као што су Карл Густав Јунг, творац појмова *архетип* и *колективно несвесно*, и Мирча Елијаде, творац концепта *мит о вечном повратку*. За сву тројицу, иначе, заједничко је било мишљење да многи савремени људи пате од неуроза и осећања безнадежности управо зато што је човек нашег доба одбацио старе митологије, карактеришући их као чињеницама непоткрепљене лажи и не успевајући притом да види да у њима почивају истине људске душе, без којих човечанство никада не може бити срећно, ма колико његова емпиријска наука била развијена (Campbell, 2004: 10, 358–362; Eliade, 1955: 139–162; Elijade, 2020: 16–17, 20). Нарочито је у том смислу интересантна констатација Елијадеа да модерни човек управо и упражњава навике читања и других сваковрсних видова забаве (укључујући и гледање филмова) зато да би побегао од профаног, историјског времена које је застрашујуће јер одише пролазношћу и бесмислом, и да би ступио у свето време где профано време стаје а људи се (несвесно) повезују са својим праисконским митским коренима и прихватају, барем накратко, примитивни (архаични) телеолошки светоназор (Eliade, 1955: 35–36, Elijade, 2020: 24–28). То да је уметност (према Елијадеу) један од портала кроз који се човек повезује са својом митском духовном природом може можда донекле да објасни велику популарност уметности код људи, а нарочито оних уметничких дела која јасно прате митске обрасце, међу које спада и шестоделна сага о боксеру Рокију Балбои.

У дискусији која следи, настојаћемо да расветлимо присуство мономита херојског путовања у првом и четвртном делу *Рокија*, као и да покажемо које поруке би тај митски образац суштински могао слати гледаоцу. Полазимо од тезе да поменути филмови у основи шаљу две поруке – једну из перспективе Рокија као општег симбола савременог човека који жарко жели да својим трудом и поштеним радом надиђе ненаклоњену судбину која му је одређена датим околностима рођења и живота, и другу из перспективе Рокија као политичко-идеолошког симбола америчке нације. Нарочита пажња ће бити посвећена овој потоњој поруци, за коју ће од значаја бити појам америчке изузетности, а наш избор управо и обухвата први и четврти део филмске саге о Рокију зато што се у њима најјасније испољавају два аспекта америчке изузетности о којима ће бити речи у тексту. Оваквим приступом овај чланак ће, у неким детаљима, допунити анализу филмова о Рокију из угла мономита херојског путовања коју је 2009. већ пружио Џефри Салјер у својој мастер тези

под насловом *Rocky Road: The Hero's Journey of Rocky Balboa Through the Rocky Anthology*. У поменутом раду амерички аутор је веома детаљно сагледао свих шест делова саге о Рокију (појединачно и у целини, као метанаратив) из угла прерађене, односно донекле скраћене, верзије Кембеловог мономита коју је 1998. године за потребе холивудских режисера произвео Кристофер Воглер (Christopher Vogler). Иако расправа која следи неће, попут Салјерове студије, обухватати дванаест Воглерових етапа и подетапа херојског путовања (као ни осамнаест Кембелових у пуној верзији),¹ већ само три Кембелове основне, иако се она неће детаљно позабавити архетипским ликовима према Воглеровом обрасцу херојског путовања, ипак ће у одређеној мери бити оригинална и вредна у том смислу што ће посебну пажњу посветити елементима америчке културе и идеологије, односно концепту америчке изузетности, што у Салјеровом делу недостаје. Такође је важно поменути и да ће овај рад бити посебно значајан за српску академску заједницу, с обзиром на то да је на српском језику Сталонеов опус мало проучаван, а нарочито није проучаван из угла митолошких студија.

2. РОКИ

Сталонеов култни филм и класик америчке и светске кинематографије *Роки* из 1976. године јесте аутобиографско дело, и то на један необичан, прекогнитиван начин, отуда што главни јунак овога филма прелази пут од анонимног сиромаша до популарне и богате звезде, баш као што ће и сами Сталоне, као творац приче о Рокију, захваљујући управо овом филму постати звезда, и то одједном, након година поприличне финансијске несигурности. Занимљиво је то да се и овај филм, баш као *Ратови звезда* (*Star Wars*) из 1977. године, може посматрати из перспективе Кембеловог херојског путовања, иако се Роки нешто ређе доводи у везу са овим теоријским појмом из области митологије. Разлог за то може се наћи у томе што је у *Рокију* повезаност са концептом херојског путовања уистину мање уочљива него у *Ратовима звезда*, али то свакако не значи да оба ова веома популарна филма која су обележила позне 1970-те не могу да се посматрају кроз призму Кембеловог мономита.

Када говоримо о првом делу саге о Рокију Балбои, пут који он у том филму пролази отприлике одговара путу који пролазе митски хероји према

¹ Воглерова варијанта Кембеловог херојског путовања, као и његови архетипови изведени из Кембеловог списка архетипова, могу се наћи у његовој књизи *The Writer's Journey: Mythic Structure for Writers*.

Кембеловом основном обрасцу херојског путовања. Наиме, Роки (Силвестер Сталоне), као херој, односно особа која ће то постати, почиње као анонимус, као човек који живи веома скромно, такорећи једва саставља крај с крајем, и чак је приморан да ради као утеривач дугова за једног локалног зеленаша у своме родном граду Филадельфији, зато што му новац који зарађује од аматерског бокса није довољан за опстанак. Затим, Роки добија сасвим неочекивану прилику да се са владајућим шампионом света у тешкој категорији Аполом Кридом (Карл Велдерс) бори за титулу светског шампиона. То је прва етапа, односно, одлазак у авантуру, јер Роки започиње тренинг за меч са Аполом, у току кога ће, на своје изненађење, имати искрену помоћ свога старог, до тада често цангризавог и не баш пријатељски настројеног, тренера Микија Голдмила (Берцис Мередит). Друга етапа, односно сама авантура, која започиње Рокијевим тренингом, врхунац достиже у самој борби између Рокија и Апола, која се не одвија дословно у натприродној средини као у Кембеловом мономиту, али ипак свакако има бајковитих елемената у том смислу што се борба води до изнемоглости коју тешко да би било који стварни смртник могао да издржи и у том смислу што је уопште ситуација у којој се нашао Роки, да као аматер стане пред шампиона и надмеће се са њим за најцењенију светску титулу у боксу, нешто што се у стварном животу и спорту никад не дешава. Та борба се званично завршава тесном победом Апола на поене, судијском одлуком. Међутим, истински (морални) победник је Роки зато што он, противно свим изгледима, успева да издржи свих петнаест рунди у рингу са неприкосновеним владајућим шампионом и да га чак на крају меча доведе на ивицу пораза, с обзиром на то да Апола, са сломљеним ребром, од нокаута очито спасава последње звоно. Дакле, Рокијева авантура се завршава тријумфално и он сада може да пређе на трећу етапу свога херојског путовања, односно да се врати у свој сиротињски крај у Филадельфији и да међу својим неоствареним суседима, којима је и он некада припадао, постане симбол једног обичног човека који је сопственим радом успео да постигне готово немогуће и да се вине у звезде. Иако, у буквалном смислу, трећа етапа Рокијевог херојског путовања, односно повратак у заједницу са добробити или просветљењем као поклоном за њу остаје да се одигра на почетку *Рокија II*, може се заправо говорити о реализацији треће етапе већ на самом крају првог дела *Рокија*, зато што овације којима публика у дворани (а можемо претпоставити и ван ње, пред телевизорима) поздравља измореног и окрвављеног Рокија у рингу на крају меча јасно говоре о томе да је добробит коју Роки доноси свим неоствареним грађанима, не само Филадельфије, него и Америке, већ стигла на праву адресу. Добробит о којој говоримо јесте нада коју Роки доноси свима онима који су у било ком смислу

ограничени околностима рођења и живота, нада да, без обзира на све, треба веровати у себе, увек се максимално трудити, чекати своју прилику и на крају је дочекати, при чему и није толико важно да се у животној борби побеђују противници колико је важно да се побеђују сопствени дефетизам, летаргичност и сумња у своје способности. Само такав, упоран и антидефетистички приступ, чини се, води до самоиспуњења, без обзира на исход.

Оваква порука која долази као плод Рокијеве извојеване победе, не над Кридом, него над самим собом и сопственом ненаклоњеном судбином, има две димензије, могло би се рећи. Прва димензија јесте она која Рокија подразумева као симбола сваког обичног појединца који верује у праве вредности (добронамерност, поштовање према свима, а нарочито онима који су много постигли у животу) и који, упркос недостатку среће, од њих не одустаје док чека да му се укаже велика животна прилика, а када му се она заиста и укаже, он је енергично граби и искоришћава, тренирајући из све снаге, без јадиковања и самосажаљења, што, као и фрустрације, успева да остави за собом. Из такве једне перспективе, Рокијева тежња да докаже да није „само још једна пропалица из краја“² (Rocky, 1976, 01:52:52–01:52:55), има универзалан, ванвременски значај, будући да се свака досадашња цивилизација у историји одликовала неједнакошћу грађана у смислу животних услова и шанси, а такав је случај и у савременој, индустријско-капиталистичкој цивилизацији која је била актуелна 1976. године, када је настао филм *Роки*, баш као што је актуелна и данас, у трећој деценији XXI века. Заправо, Рокијево успешно преокретање своје судбине највећи значај има за савремено доба (посматрано у ширем смислу који обухвата и 1970-те и данашње време, па и период пре 1970-тих) и управо се у том контексту налази друга димензија поруке коју гледаоцима шаље Рокијево успешно завршено херојско путовање.

Та друга димензија о којој говоримо је политичко-идеолошке природе. Ради се о томе да се Роки Балбоа, тридесетогодишњак који напречац, али поштеним радом, прелази пут од анонимности до славе, од сиромаштва до богатства, може поимати као отелотворење америчког сна (Мијић, 2012: 78; Dautbašić, 2022: 4). Амерички сан подразумева виђење Сједињених Америчких Држава као земље у којој свако има шансу да успе, где сваки појединац може, уколико се истински труди, да напредује и да се усрећи (“The American dream”). Управо овакву визију Сједињених Држава афирмише Сталонеов Роки, који од потпуног сиромаштва и незадовољства собом остварује свој амерички сан, тако

² Сви преводи цитата у овом раду дело су аутора рада осим ако није другачије наведено.

што успева да, након напорног тренирања и великог самомотивисања у коме му помажу и девојка Адријан (Талија Шајер) и тренер Мик, издржи читав меч са неприкосновеним краљем тешке категорије, да га чак доведе на ивицу пораза и да притом и заради лепу своту новца (стотину педесет хиљада долара). Роки, као припадник италијанске емиграције у Америци, односно, етничке групације која дефинитивно не спада у такозвану елитну групацију белих англосаксонских протестаната (WASP), својим великим успехом афирмише читаву америчку нацију, односно, америчко друштво, које прославља као посебно у том смислу што оно, за разлику од свих осталих друштава у свету, како се гледалац подстиче да верује, допушта напредовање свакоме ономе ко истински вреди и улаже довољно напора, без обзира на етничку, расну, верску или класну припадност.

Амерички сан, иначе, представља један од два елемента америчке изузетности, концепта који Џејмс Сизер дефинише као идеју да је Америка другачија и посебна у односу на друге државе и нације зато што: а) има посебан квалитет и б) има задатак или мисију коју тежи да оствари (Ceaser, 2012: 8–9). У првом делу *Рокија* примећујемо идеју да Америка има један посебан квалитет, а то је такозвана „друштвена мобилност“, односно слобода свих грађана да, како се наводи у Америчкој декларацији независности (1776), несметано „траже срећу“³ у земљи великих прилика, без обзира на то да ли почињу од оскудних или нешто бољих животних услова (у смислу материјалног стања, здравственог стања, подршке или одсуства подршке породице и пријатеља, итд) (Ceaser, 2012: 9).

Кроз читав филм се провлачи идеја да су Сједињене Америчке Државе изузетна земља, „земља прилика“ (*Rocky*, 1976, 00:54:19–00:54:21), како каже Аполов организатор борби, господин Џергинс (Тејер Дејвид), а при томе се давање шанси тоталним аутсајдерима врло јасно везује за америчку историју. На пример, поред господина Џергинса, који Аполову идеју да за двестогодишњицу америчке независности шансу пружи једном потпуно непознатом аматерском боксеру као што је Роки одушевљено назива нечим „веома америчким“ (*Rocky*, 1976, 00:29:29–00:29:30), ту је и глагољиви и самохвалисави Аполо који, пред меч, за телевизију изјављује да Роки, иако без икаквог искуства у професионалном боксу, није без шанси против њега, поредећи Рокијеве шансе

³ Цитирамо део који се односи на загарантовано право тражења среће: „Држимо да су ове истине саме по себи очигледне, да су сви људи створени једнаки, да им је Творац завештао одређена неотуђива права, да су међу њима право на живот, на слободу и на тражење среће“ (“Declaration of Independence”, 1776: 42).

са шансама америчке војске у Америчкој револуцији (1775–1783). Како шампион каже, када га новинари упитају да прокоментарише то што ће се борити са противником који нема никакве шансе за победу: „Ако историја ишта доказује – америчка историја доказује да свако има шансу да победи. Јесте ли, ви момци, чули за Вели Форџ или Банкер Хил“ (*Rocky*, 1976, 00:55:12–00:55:20)?⁴ Иако је овај Аполов коментар неискрен, јер он Рокију никада истински није ни давао никакве изгледе за успех него је то очито рекао тек да би повећао интересовање за меч, ипак се та тврдња касније обистињује у самој борби, тако да овај филм, тиме што за двестогодишњицу америчке независности још једном понавља успех аутсајдера против фаворита, очигледно афирмише убеђење да је Америка земља недискриминације и меритократије, у којој је победа доступна свакоме ономе ко је трудом заслужи и где се она осваја вредноћом и самоизградњом, а не на основу старе славе и аристократског статуса. Овој донекле романтизованој представи америчког друштва доприноси и то што Аполо Крид, Афроамериканец који је такође, како се може претпоставити (а што се касније и доказује у *Рокију III*), славу стекао вредним радом од скромних почетака, искрено прославља америчку културу, и то нарочито у уводним атракцијама пред меч са Рокијем, где се прерушава најпре у Џорџа Вашингтона, а затим и у Ујка Сема, што су свуда препознатљиви симболи америчке нације. Тиме што се један успешан и друштвено остварен припадник афроамеричке заједнице идентификује са великим симболима Сједињених Држава шаље се једна антирасистичка порука, порука да и тамнопути грађани Америке имају једнаку шансу да успеју као белци. Тај детаљ, како се чини, прилично је проблематичан, и то не превасходно зато што Аполо у руху и са периком белца Џорџа Вашингтона изгледа чудно и неисторијски, него зато што је расна једнакост која се овим сценама заговара заправо мит, нарочито у прошлости Сједињених Америчких Држава, а уистину и данас.⁵

⁴ Битка код Банкер Хила и презимљавање америчке војске у зимском логору Вели Форџ јесу догађаји из Америчке револуције у којима је америчка побуњеничка војска круцијално показала своју вредност и одлучност у борби против, у сваком смислу надмоћног, непријатеља.

⁵ Иако се статус Афро-Американаца у Сједињеним Америчким Државама поприлично поправио од времена Џорџа Вашингтона и Америчке револуције, ни дан-данас се ни из близа не може говорити о потпуној једнакости између белих и црних Американаца. На пример, један амерички извештај из 2022. године под насловом „Индекс једнакости између црнаца и белаца“ („Black-White Equality Index“) изразио је однос у друштвеном статусу између тамнопутних и светлопутних

У овом примеру видимо на делу употребу мита у бартовском (а не јунговско-кембеловском смислу), с обзиром на то да ова филмска сцена шаље једну искривљену поруку са циљем да велича америчко капиталистичко буржоаско друштво упркос, чињенично гледано, његовој мањкавости у погледу социјалне правде. Слика Апола Крида прерушеног у Џорџа Вашингтона може се упоредити са сликом младог црнца, обученог у војничку униформу француског колонијалног царства, како поносно салутира загледан у француску тробојку, коју Барт помиње у својим *Митологијама* (Barthes, 1970: 115). И Сталонеова филмска слика, као и Бартова слика коју је он видео у једном париском дневном листу током 1950-тих година, одговарају схватању мита овог француског мислиоца, јер, према Барту, мит подразумева врсту говора или језичке употребе у оквиру популарне културе са циљем пропагандног деловања на свест грађана и трајног усађивања позитивних представа о буржоаском друштву код народних маса (Barthes, 1970: 115–141).

Није, на крају, згорег поменути и да се давање шанси аутсајдерима за победу, која се у овом филму очигледно поима као аутентична америчка особина, једном приликом доводи у везу и са личностима из светске историје, односно светске историје науке и уметности. Ради се о тренутку када Рокијева девојка Адријан, за разлику од неискрености с којом Аполо афирмативно говори о Рокијевим шансама против њега, искрено изражава веру у Рокија истичући да су неки од најуспешнијих интелектуалних делатника у историји имали све изгледе да не успеју да би, на крају, ипак успели – нпр. Ајнштајн, који је у детињству имао лоше оцене, Бетовен, који је био глув, и Хелен Келер (једина Американка од ово троје), која је била слепа. Када говоримо о великим интелектуалцима из прошлости, а враћајући се на америчко тле, које и јесте од кључног значаја овде, не треба пропустити прилику да се Рокијев самостални успех од врло скромних почетака упоређи са успесима Бенџамина Френклина и Томаса Едисона, људи који су симболи америчких самоуких генија. Иако Роки није никакав геније, ипак се може рећи да он у свету фикције наставља низ великих историјских самоуких хероја (*self-made men*) којима се америчка нација поноси, јер оно што га са њима спаја јесте одсуство повлашћеног друштвеног статуса на почетку живота и успијање кроз искључиво сопствени труд.

Дакле, Рокијево херојско путовање и успех против славнијег од себе

Американаца у односу 73,9 према 100 процената у корист белаца (Simkins, 2022). Ова, још увек не тако мала, неједнакост захвата све области живота – од финансијског стања, преко могућности за образовање и лечење, до социјалне правде и могућности за грађански активизам (Simkins, 2022).

шаљу две поруке – прва је да аутсајдери, нарочито припадници радничке класе, упркос свему, уз јаку вољу имају чему да се надају, а друга да је америчка нација изузетна по томе што више него било која друга пружа могућности за социјалну мобилност кроз вредан рад, без обзира на почетни друштвени статус.

3. РОКИ IV

Филм *Роки IV*, који следи након другог и трећег дела ове франшизе у којима Роки најпре осваја титулу светског шампиона а затим је губи да би је на крају поново освојио, такође се може посматрати у контексту Кембеловог мономита херојског путовања. У овом делу *Рокија*, главни јунак, иако сада богат и добро ситуиран, поново се суочава са тешким изазовом и поново креће на херојско путовање. Након што Иван Драго (Долф Лундгрен), совјетски аматерски боксер који долази у САД да се надмеће са америчким професионалцима, у егзибиционом мечу убије Аполо Крида (Карл Ведерс), некадашњег Рокијевог великог противника а сада великог личног пријатеља, „италијански пастув“ (Силвестер Сталоне)⁶ одлази у Русију да, у жељи да освети пријатеља и спасе част америчке нације, боксује са совјетским дивом. Поново је структура иста као и у свим претходним деловима – најпре постоји или се појављује проблем који великим трудом треба решити, па зато херој одлази у авантуру, односно Роки одлази у Русију (прва етапа Кембеловог херојског путовања); затим херој, у свету који није уистину натприродан, али је толико различит од оног на који је навикао у постојбини, тј. Америци, да би се могао назвати бајковитим, успева да оствари колосалну победу, противно изгледима (друга етапа); да би, на крају, произникла добробит, поново идеолошке а не материјалне природе, коју херој доноси свима у својој земљи Америци, односно коју ће донети када се у своју отаџбину буде вратио као победоносни јунак. Добробит о којој говоримо јесте кључна порука или освешћење које, као и у првом делу саге о Рокију Балбои, има своју неполитичку и своју политичко-идеолошку димензију. Ова прва порука је иста као у првом делу и указује на то да се вером у себе, поступањем из исправних мотива, преданим радом и непредавањем по цену живота могу учинити наизглед немогући подвизи. У овом случају, тај наизглед немогући подвиг је

⁶ Реч „Stallion“, иначе, из фразе „Italian Stallion“ (што значи „италијански пастув“) еквивалент је италијанској речи „stallone“, која на том језику означава „пастува“ и која чини презиме аутора филмске саге о Рокију, што указује на аутобиографску и аутореферентну димензију овог надимка.

победа над физички супериорним противником и Роки, иако сада владајући шампион света, ипак и овде има улогу аутсајдера, иако та улога у овом филму није успела да остави тако снажан утисак као што је то био случај у првом делу *Рокија* из 1976. На пример, један филмски критичар, Ричард Шикел, написао је, те 1985. године када се филм појавио у биоскопима, да *Роки IV* нема „[...] способност да покрене емоције везане за аутсајдере“ (Schickel, 1985: 110, наведено у LeSueur–Rehberger, 1988: 25), а, уз то, много је још критичара изнело негативно мишљење о овом филму, описујући га као један превише једноставан наратив са премало карактеризације и са ликовима који као да су из стрипа (LeSueur–Rehberger, 1988: 25). Међутим, нарочито је у *Рокију IV* занимљива друга порука Рокијевог херојског путовања, она која је политичко-пропагандног карактера. За разлику од првог дела *Рокија*, овде је та политичко-идеолошка порука шири, обухватнија зато што, осим првог аспекта америчке изузетности из Сизерове дефиниције (поседовање изузетног квалитета), укључује и други аспект овог појма, а то је поседовање задатка или мисије.

Посебан квалитет америчке нације, односно америчког друштва, огледа се превасходно у томе како су у филму приказани протагонисти (и узајамни антагонисти) Роки и Драго. На пример, Роки, који очито представља читаве Сједињене Америчке Државе, приказан је као храбар, поштен, хуман и самопожртвован – дакле, веома позитивно – док је Драго, који очито представља Совјетски Савез, представљен као зао, хладан, нечовечан и непоштен – дакле, веома негативно. Са једне стране, Драго у егзибиционом мечу не престаје да туче Аполоа док га не убије, а након Аполовог пада, гледајући свог противника како лежи у самртном грчу, изјављује – „Ако умре, умро је“ (*Rocky IV*, 1985, 00:32:11–00:32:13). Оваквој хладној безосећајности, на другој страни, супротставља се Роки, који бива тешко погођен смрћу свог доброг пријатеља и који бива спреман да жртвује све што има, па чак и свој живот, да би сачувао образ свог погинулог друга (како каже једна рок песма која прати Рокијево присећање лепих пријатељских тренутака проведених са Аполом, који му је у трећем делу помогао да поврати изгубљену титулу: „За неке ствари вреди борити се, нека осећања никада не умиру“) (*Rocky IV*, 1985, 00:40:33–00:40:39). Док, са једне стране, Драго током тренинга обилато користи допинг иако његова супруга тврди да „Иван природно тренира“ (*Rocky IV*, 1985, 00:11:18–00:11:19), са друге стране, Роки остаје да буде поштен као и у претходним деловима и он заиста тренира потпуно природно у снегом покривеној и шумовитој дивљини Русије. Мора се приметити да овакав црно-бели приказ из *Рокија IV*, где Американац тренира поштено а Рус непоштено, делује помало искривљен у односу на чињенично стање, барем у очима данашњих гледалаца, ако не и оних

из осамдесетих година прошлог века, зато што на савременим Олимпијским играма нису руски спортисти, нити спортисти из било које друге земље, ти којима се дозвољава учешће без претходног опсежног тестирања на допинг супстанце од стране компетентних међународних органа, него амерички (Keating, 2020).⁷

Иначе, када говоримо о контрасту између начина на које тренирају Роки и Драго пред свој спектакуларни меч у Москви, занимљиво је мало се детаљније позабавити њиме. Док, са једне стране, Драго тренира у теретани, уз најнапредније могуће апарате и справе које модерна наука пружа савременим спортистима и уз читав стручни тим уз себе, Роки тренира, како је већ наговештено, у руској дивљини, без икаквих технолошких помагала, већ уместо тегова подиже запрежна кола у којима седе његови најмилији, док уместо да песницама обара спаринг партнере, секиром обара циновска стабла. Такође, док Драго тренира без икакве сентименталности према своме стручном тиму (укључујући и спаринг партнере, које немилосрдно обара страховитим ударцима), Рокијев тренинг је колико физички толико и духован, с обзиром на то да је он током читавог тренинга, у емоционалном смислу, чврсто повезан са члановима свог малог тима. С овим у вези, Лесуер и Ребергер коначни тријумф Рокијевог примитивног начина тренирања над Драговим софистицираним виде као критику, не толико комунизма, колико крутог бирократско-технолошког система који људе одваја од природе и од блискости са другим људима, што је проблем који није мучио само совјетско друштво онога времена, него и америчко (LeSueur–Rehberger, 1988: 28). Међутим, ми ћемо овде изнети тврдњу да тријумф Рокијевог тренинга над Драговим заправо истиче супериорност америчког човека над совјетским, а читано у контексту такозваног мита о англосаксонском човеку. Наиме, Роки својом правдољубивошћу и повратком природи и сировом преживљавању напорним физичким радом у негостољубивој дивљини у свести гледалаца побуђује асоцијацију на старо

⁷ У том смислу, нарочито је занимљив, можда, и ироничан податак да је Русији забрањено да се такмичи на Зимским олимпијским играма 2018. године у Пјонгчангу (Јужна Кореја) због наводног систематског допинговања својих спортиста у претходном периоду (Grohmann, 2017). Иако уопште није искључено да је таквих нелегалних радњи било у руском спорту, иронија ове ситуације лежи у томе што Међународни олимпијски комитет дискриминаторно приступа питањима употребе средстава за допинг, не примењујући исте критеријуме за САД и Русију, и то баш у време кад су политички односи између ове две земље, због руске анексије Крима из 2014. године, бивали све затегнутији, приближавајући се тачки коју беху достигли баш у време Хладног рата, када је *Роки IV* и настао.

веровање, које датира још од Римљанина Тацита, а у Британији и Америци се најинтензивније развија у XIX веку, да су Германи, односно, конкретније, Англосаксонци, посебан народ по томе што имају нарочиту склоност ка слободољубивости, поштењу, егалитаризму, демократији и физичкој виталности и робусности, односно нису склони томе да подлежу декадентним утицајима које доноси цивилизован начин живота (Boyce, 2011: 2–7; Detweiler, 1938). Иако Роки, као што је већ истакнуто, није протестантски Англосаксонац (WASP) него римокатолички Италијан, он се ипак, могло би се рећи, уклапа у овај митски наратив, јер представља једну нацију која се често назива англосаксонском и чији се темељни митови кроз причу о Пуританцима и Мејфлауеру ослањају управо на англосаксонизам, који је, уопштено говорећи, популарна митологија не само у Сједињеним Америчким Државама него и у Великој Британији. У том смислу, а када се има у виду и Аполова самоидентификација са симболима Америке, може се закључити да Сталоне веома вешто уједињује различите етничке и расне групације Сједињених Држава и ствара једну романтизовану слику интерно сложене Америке где њени различити маргинализовани етноси радо прихватају конзервативну, десничарску идеологију Сједињених Америчких Држава и заједно са белим Англосаксонцима као творцима те идеологије чине некаквог суперчовека, човека који је супериоран у односу на најбољег представника Русије зато што је од њега, ако не снажнији, онда барем жилавији, упорнији, правдољубивији, слободољубивији, срчанији и, на крају крајева, хуманији.

Одсуство слободног духа код Драга и код свих Совјета приказаних у московској дворани, нарочито треба истаћи. Наиме, стиче се утисак, на почетку борбе, да је читава дворана скупина жестоко индоктринисаних људи који размишљају само онако како им комунистички политбиро налаже, док сами Драго изгледа као да је под великим притиском државног руководства које је у њега много уложило. Драгова бурна реакција пред последњу рунду на критику једног службеника из политбироа због тога што амерички шампион још није побеђен и због тога што сада публика, уместо за свог борца, навија за Рокија јасно показује репресивност совјетског система, онакву каквом Сталоне жели да је прикаже. Утиску о репресивности доприноси и приказ гвоздених ограда са жицом, налик онима из логора, поред којих Роки пролази на путу из свлационице до ринга. Насупрот оваквим сценама из московске дворане, примећује се дух слободарства и просперитета током уводних атракција пред борбу између Аполоа и Драга у Америци (тачније у Лас Вегасу), где су мултикултурални гледаоци из виших класа приказани како сложено прослављају амерички стил живота заједно са етнички разнородним музичарима, плесачима

и плесачицама из нижих друштвених слојева (Saravia, 2020: 3).

Што се тиче другог елемента америчке изузетности који је присутан у *Рокију IV*, а то је убеђење да је америчка нација изузетна зато што има мисију да свим народима и државама буде светионик слободе и да свуда у свету рашири демократију (Ceaser, 2012: 9–10), тај елемент се види при крају филма, најпре у томе што руска публика у Москви, која је испрва била непријатељска према Рокију, током меча почиње да навија за њега када види његову несаломивост и упорност упркос његовој очигледној физичкој инфериорности у односу на Драга, а затим и у победничком говору који Роки, заогрнут америчком заставом, држи одмах након завршетка меча у рингу. У том говору, Роки изговара речи помирљивости („Овде су се два момка убијала од батина, али ваљда је то боље од двадесет милиона“) и слави промену до које је током борбе дошло у смислу што је публика, након почетне мржње, заволела Рокија, те да је и његова почетна одбојност према публици на крају нестала и била замењена симпатијама (*Rocky IV*, 1985, 01:22:13–01:22:23). Овај говор, чини се, позива на помирење између Истока и Запада и на крај Хладног рата, али на начин који је очито хегемонистички. Рокијев тријумф и одушевљеност руске публике, па чак и чланова политбироа са све совјетским премијером, на крају меча (сви му, након говора, здушно аплаудирају на ногама) указују на то да Сталоне заправо овом сценом жели помирење Истока и Запада на неравноправној основи, где Запад, као поседник супериорних вредности, предводи, а Исток, као поседник инфериорних, следи. Другим речима, добробит коју Роки доноси својој заједници, гледано у ширем смислу – дакле, целом америчком друштву – јесте потврда убеђења да су Сједињене Државе супериорне у односу на Русију, али им он (у фиктивном свету, наравно) доноси и понизност руског народа, односно освајање Русије кроз меку моћ, кроз то што се Руси одједном заљубљују у америчке вредности слободарства и несаломивости које отеловљује Роки (Dautbašić, 2022). Поменуте добробити Сталонеов боксер доноси у тренутку када се, гледано у контексту стварног света, изузетно заострена политичка ситуација била прелила и у спорт, будући да је *Роки IV* премијерно приказан непосредно након узajамног бојкота Летњих олимпијских игара 1980 (у Москви) и 1984. године (у Лос Анђелесу) између Сједињених Америчких Држава и Совјетског Савеза. Видимо, дакле, да Сталонеов лик овде више није поборник америчке радничке класе као у првом делу, него постаје гласноговорник америчког хегемонизма, што је у складу са Сталонеовом подршком Регановој политици „мира кроз снагу“ која је на крају 1980-тих добила Хладни рат (Hirshberg, 1993: 104, наведено у: Saravia, 2020: 1). Међутим, заговарање

америчког хегемонизма је нарочито проблематичан елемент јер, колико год да се можда многима у свету амерички стил живота чини привлачним, сигурно је да немали део светске популације према Сједињеним Америчким Државама не гаји превелике симпатије. Такав надмени став према Русији и комунизму засигурно и јесте разлог што *Роки IV* није био омиљен у Совјетском Савезу (Saravia, 2020). Осим тога, управо тај надмени став и неспремност Сједињених Америчких Држава на иоле равноправан однос са Русијом јесу, политички и историјски гледано, главни разлози што партнерство између САД и Русије из последње деценије двадесетог века и из прве деценије двадесетпрвог није успело и што су данас у потпуности обновљене хладноратовске тензије између Истока и Запада, само са нешто другачијим границама у односу на 1980-те.

Као у првом делу саге о Рокију Балбои, и овде примећујемо употребу једног медијума популарне културе, односно филма, зарад пропагандног деловања на масе грађана, како у Сједињеним Америчким Државама тако и другде широм света, а у корист буржоаско-капиталистичке и империјалистичке америчке идеологије. Сцена Рокијевог победничког говора са америчком заставом у Москви, као и сцена културно и етнички шароликих америчких плесачица, музичара и гледалаца у Лас Вегасу који прослављају амерички либерализам, примери су бартовског мита као сугестивног, пропагандно усмереног језика, и оне можда још и снажније неголи приказ Апола прерушеног у Џорџа Вашингтона величају америчко буржоаско друштво. Све те сцене могу се, можда, узети као потврда Жижековог става да „Холивуд [...] функционише као ‘идеолошки државни апарат’ Сједињених Америчких Држава“ (Žižek, 2002: 16).

Да рекапитулирамо, *Роки IV*, баш као и *Роки*, прати образац Кембеловог херојског путовања и шаље две поруке – једну, о томе да се вером у себе и максималном упорношћу могу остварити наизглед немогући подвизи и другу, да идеја америчке изузетности, као један од кључних и најживљих митова савременог света, заправо није мит него истина. Пре него што пређемо на сами закључак, није згорег поменути и нестварну, мрзилачку атмосферу московске дворане на почетку меча између Рокија и Драга, коју критичар Саравија назива пакленом, а саму дворану паклом (Saravia, 2020: 4). Знамо да је пакао један фантастичан, натприродни топос, па се отуда, у складу са схватањем Рокија као митског хероја, о херојском путовању Сталонеовог лика у *Рокију IV* може говорити као о одласку у пакао (односно, катабаси) и тријумфалном повратку из њега (односно, анабаси), што је релативно чест мотив у митским предањима многих древних народа и верских групација, укључујући и постојеће монотеистичке. У том контексту, веза између Рокијевих подвига и Кембелових

теоријских разматрања у области митологије постаје нарочито снажна и добро утемељена.

4. ЗАКЉУЧАК

Рад показује да се филмови *Роки* и *Роки IV* могу посматрати из угла Кембеловог мономита херојског путовања, у том смислу што Роки, као модерни митски јунак, који је већи од живота и који је постао симбол борбености и несаломивости духа у савременом свету, у својим подвизима пролази кроз трофазни митски образац херојског путовања (одлазак у авантуру – авантура и победа – повратак). Поруке које Роки шаље гледаоцима директно проистичу из добробити које овај јунак осваја у својим херојским путовањима и које доноси својој заједници (без обзира на то да ли се ради о радничкој класи у Америци или о читавом америчком друштву). Две поруке су, конкретно, у питању. Прва је неполитичког, непропагандног карактера и, односећи се на све појединце широм света, каже да никада не треба одустајати од борбе и да увек треба давати све од себе јер човек вреди онолико колико је спреман да се бори без обзира на то да ли су му околности наклоњене или нису, а на крају, уколико човек заиста да све од себе, на крају ће се осећати успешно и испуњено, чак и ако формално није победио. Друга порука је политичко-идеолошког карактера и позитивно је прихваћена пре свега од стране америчке и западне публике. Она гласи да је америчка нација изузетна зато што је слободарска, демократска и вољна да свакоме пружи прилику, и зато што је посвећена мисији ширења слободе и демократије у целом свету као задатку који Сједињене Америчке Државе, ако је судити по Рокијевој успешности, имају способности да остваре. Реч је о томе, дакле, да су добробити које доноси Сталонеов Роки нематеријалног, идејног карактера, а не материјалног. Управо ова друга порука, којој се у раду посвећује поприлична пажња, а у светлу теоријских разматрања Џејмса Сизера о америчкој изузетности, даје оригиналност овом тексту у односу на Салјерову обраду филмова о Рокију из угла мономита херојског путовања. Чланак се од Салјерове студије разликује и по томе што предметна два филма анализира кроз призму Кембеловог трофазног обрасца митског херојског путовања, а не кроз призму Воглерове дванаестофазне верзије Кембеловог мономита прилагођене потребама холивудске филмске индустрије.

Није тешко претпоставити да, од две поменуте *Рокијеве* поруке, она прва, која се односи на потребу да се буде истрајан у животној борби и тражењу животне среће, има, на светском нивоу, много већу и ширу омиљеност од друге, која је политичко-пропагандног карактера и у служби америчког хегемонизма.

Можда ову чињеницу најбоље илуструје пример споменика Рокију Балбои подигнутог у банатском селу Житишту 2007. године. Овај споменик је подигнут са намером да се Житишту, које је иначе економски неразвијено и познато само по неким немилим догађајима као што су поплаве и заразе, поправи имиџ и да му се призове лепша сутрашњица, онаква какву је у филмовима Роки сам себи, не призвао, него остварио, прешавши, властитим трудом, пут од дна до врха друштвене лествице (Мијић, 2012: 33–36). Међутим, убрзо су на постољу овог споменика непозната лица спрејом нацртала оцило, вероватно изражавајући протест против тога што Роки симболизује амерички хегемонизам (Мијић, 2012: 39). Дакле, у народима којима је амерички хегемонизам учинио штету, какав је свакако српски, с обзиром на начин на који Сједињене Државе решавају, не само косовско, него и целокупно српско питање још од 1991. године, присутно је двојако гледање на лик Рокија Балбое. С једне стране, постоји одушевљење Рокијевом симболиком успона са дна до врха друштвене лествице снагом срца и поштеним радом, што је симболика која се мање-више допада свима, без обзира на етничку, расну, па чак и класну припадност, будући да и најимућније живот каткада уме да, надано или ненадано, баци у улогу аутсајдера.⁸ Ипак, са друге стране, постоји и једна доза одбојности према овом лику као поборнику америчке изузетности и америчког хегемонизма који, како је скорашња историја показала, не доноси баш свим народима благостање.

Из овога природно следи да трајније завештање Сталонеовог *Рокија* представља ова прва неполитичка симболика која напросто не може да се не допадне ниједном аутсајдеру у стварном животу, а таквих је на свету много, много више него остварених и успешних. Како је и сам Сталоне рекао, „[К]ада [гледаоци] навијају за Рокија, навијају за себе“, дакле, за прилику да се и они једног дана успну уз друштвену лествицу (Lidz, 1990). Популарност овакве

⁸ У вези са позитивном симболиком Рокија Балбое, корисно је поменути и да је, након цртања оцила на Рокијевом споменику, било неких (нпр. део српске дневне штампе) који су на овај догађај гледали благонаклоно, као да је реч о својатању овог фиктивног боксера (наслови у новинским чланцима гласили су „Роки Србине“) (Мијић, 2012: 39). У том контексту, могуће је Рокија посматрати и као симбола целокупног српског народа који, кроз већи део своје историје, има улогу потпуног аутсајдера у односу на велике евро-азијске и светске силе, а ипак упорно истрајава и опстаје, показујући велику, и физичку и духовну, жилавост. Међутим, већа је вероватноћа да је овај инцидент био протестна реакција на тада актуелно самопроглашење независности Косова из 2008. године, које је било подржано од стране Сједињених Држава и које је чак те године изазвало nerede у Београду и паљење америчке амбасаде, као и на притиске са запада на Црну Гору и Македонију (данас Северна Македонија) да признају независност јужне српске покрајине (Мијић, 2012: 39).

Рокијеве симболике, извесно је, живеће још много дуго, с обзиром на то да ће и маргинализованих наставити да буде исто онолико колико их је увек и било у сваком друштвеном систему, од којих ниједно никада није било, нити је сада, егалитаристичко или утопијско. Пропагандна порука *Рокија IV* која се заснива на демонизацији, па чак и веома претераној, америчких геополитичких противника, неће имати засигурно никада такву популарност у свету, као што је није имала ни 1980-тих година, у позној ери Хладног рата. Што се тиче пропагирања америчког сна као једног сегмента америчке изузетности, у првом делу *Рокија*, које не укључује отворену демонизацију било које друге, неамеричке нације, оно свакако има веће изгледе за популарност од ксенофобије из *Рокија IV*. Међутим, ни оно неће моћи да се мери са атрактивношћу најпознатије симболике Рокија као обичног појединца, а заправо јунака, који се срцем и поштеним трудом бори само за себе и своје најмилије а против животних недаћа, а никако за једну нацију и политичку идеологију а против неке друге нације, односно политичке идеологије. Напросто, политизовани наративи ретко када могу да људска срца загреју онако како то може једна обична, топла људска прича.

Таква топла људска прича, како је важно приметити, не загрева само срце, него и у људски ум уноси смисао, јер, ако се осврнемо на идеју Јунга, Кембела и Елијадеа да човековим духом владају архетипови, и то нарочито архетипови хероја и њихових тешких, али сврховитих, путовања, онда свако савремено уметничко дело које подражава праисконске архетипске обрасце заправо јесте инспирација за савремене гледаоце, баш као што су и митски херојски подвизи за „архаичне људе“ (Елијадеов термин) у далекој прошлости били узвишени модели понашања (Eliade, 1955: 21–22, 37, 139–162; Elijade, 2020: 15–28). Укратко речено, Сталонеов Роки, који је херој митског типа смештен у савремено доба, јесте узор сваком данашњем хероју у настајању у властитом приватном животу, без обзира на то чиме се он бави, јер, како сматра Кембел, сваки живи модерни човек има своје херојско путовање које мора успешно да прође да би усређио себе и допринео стварању бољег света (Campbell 2004: 358–362). То успешно завршено путовање једини је његов пут до самоиспуњења зато што га једино оно спаја са трансцендентним доменом, негде изван космоса, из кога је и потекао (Campbell 2004: 3, 41).

Goran J. Petrović

THE HERO'S JOURNEY MONOMYTH AND ITS MESSAGES IN *ROCKY* AND *ROCKY IV*

Summary

This article analyzes two Rocky films – namely, *Rocky* and *Rocky IV* – through the lens of Joseph Campbell's heroic journey monomyth. The article takes as its theoretical and methodological basis the most basic, tripartite, pattern of Campbell's heroic journey: departure on an adventure – victorious completion of the adventure – return home with boons for the community. It argues that both of the selected Rocky films contain the same couple of messages, derived from the boons that the films' hero brings to his community, whether narrowly or broadly understood (Philadelphian/US working class, or the whole of the United States, or even the whole world), upon the successful completion of his heroic journeys. The first message from this couple of messages is of a non-political nature, and it says that one should never lose hope even when one suffers from poverty, loneliness or even poor health, because winning is not in defeating someone else but in defeating one's own feeling of aimlessness and lethargy and in doing one's best though fighting against the odds. This message, which is generally loved throughout the world, is *Rocky's* most valuable and most enduring legacy because it symbolizes man's indomitable spirit and refusal to surrender in the face of adversity, refusal to stop seeking happiness just because it seems far beyond reach. This is a universal, timeless topic that resonates well with the people of all ethnicities, faiths, and even social classes, because even the richest sometimes find themselves in the role of the underdog. The second message is political and propagandist. It buttresses American exceptionalism, the latter concept being defined as two-faceted: 1. the US as a country with special characteristics, such as the availability of social mobility on the fair grounds of personal quality and hard work; 2. the US as a nation with a special mission to spread liberal democracy all over the globe and exercise hegemony for the benefit of the whole world itself. The second message is mostly popular in the United States, much less on a global level, especially because of the open advocacy of US hegemonism in *Rocky IV*. Overall, this article relies on the existing *Rocky* scholarship in both English and Serbian, its contribution being relevant, first and foremost, in the area of the Serbian studies of *Rocky* films, which, understandably, have produced far fewer research articles than the English studies thereof. The two films – *Rocky* and *Rocky IV* – as the corpus of this article were selected on the basis of their manifestation of the two respective aspects of American exceptionalism given by the American scholar James Ceaser. The key bibliographical reference in English is J. L. Salyer's MA thesis on *Rocky's* heroic journey, but this article's approach is different from Salyer's in that it uses Campbell's shortened tripartite pattern of the monomyth instead of Christopher Vogler's twelve-stage version derived from Campbell's longer eighteen-stage one, and in that it focuses more on *Rocky* and *Rocky IV's* relationship with American political ideology and on the perception of these two films among non-American audiences.

Keywords: Rocky Balboa, modern mythic hero, hero's journey, symbolism, American exceptionalism.

ЛИТЕРАТУРА

- Barthes, Roland. (1970). *Mythologies*. Selected and translated from the French by Annette Lavers. New York: The Noonday Press. Retrieved on 23 May 2025 from: <https://archive.org/details/barthes-roland-mythologies-en-1972/page/n33/mode/2up?view=theater>.
- Boyce, R. (2011). The Persistence of Anglo-Saxonism in Britain and the Origins of Britain's Appeasement Policy toward Germany. *Histoire@Politique*, 2011/3 (N° 15), 1–19. Retrieved on 29 February 2024 from: <https://shs.cairn.info/revue-histoire-politique-2011-3-page-110?lang=en>.
- Carr, M. K. (2022, November 10). Sylvester Stallone Prefers to Be Seen as a Mythological Hero instead of an “Action Star”. *Yahoo Sports*. Retrieved on 27 February 2024 from: <https://www.avclub.com/sylvester-stallone-mythology-over-action-movie-1849769394#:~:text=Hercules%2C%20Odysseus%2C%20Rocky%20Balboa%2C%20on%20and%20so%20forth>.
- Campbell, J. (2004). *The Hero with a Thousand Faces*. Commemorative edition. Princeton/Oxford: Princeton University Press. Retrieved on 21 May 2025 from: <http://www.rosenfels.org/Joseph%20Campbell%20-%20The%20Hero%20With%20A%20Thousand%20Faces,%20Commemorative%20Edition%20%282004%29.pdf>.
- Ceaser, J. W. (2012, Spring). The Origins and Character of American Exceptionalism. *American Political Thought*, Vol. 1, No. 1, 3–28. <https://doi.org/10.1086/664595>.
- Dautbašić, L (2022, April 8). US Soft Power through Hollywood during Cold War: Rocky IV. *MAP Education and Humanities*, Vol. 2, Issue 1, 1–7. Retrieved on 29 February 2024 from: <https://mapub.org/mapeh/2-1/us-soft-power-through-hollywood-during-cold-war-rocky-iv/>.
- Declaration of Independence. (1776). In: *U.S. Constitution, Declaration of Independence and the Monroe Doctrine*, (n.d.), Girard (Kansas): Haldeman-Julius Company, 42–50. Retrieved on 29 February 2024 from: <https://archive.org/details/usconstitutionde687unit/page/n1/mode/2up?ref=ol&view=theater>.
- Detweiler, F. G. (1938, April). The Anglo-Saxon Myth in the United States. *American Sociological Review*, Vol. 3, No. 2, 183–189. <https://doi.org/10.2307/2084250>.
- Eliade, M. (1955). *The Myth of the Eternal Return*. Translated from the French by Willard R. Trask. London: Routledge & Kegan Paul Ltd. Retrieved on 23 May

- 2025 from: <https://archive.org/details/in.gov.ignca.2900/page/n5/mode/2up>.
- Elijade, M. (2020). *Mitovi, snovi i misterije*. Preveo s francuskog Dušan Janjić. Novi Sad: Akademska knjiga.
- Hirshberg, M. S. (1993). *Perpetuating Patriotic Perceptions: The Cognitive Function of the Cold War*. Santa Barbara: Greenwood Publishing Group.
- Grohmann, K. (2017, December 6). Russia banned from Pyeongchang Winter Olympics. *Reuters*. Retrieved on 21 May 2025 from: [https://www.reuters.com/article/world/russia-banned-from-pyeongchang-winter-olympics-idUSKBN1DZ2QZ/#:~:text=LAUSANNE%2C%20Switzerland%20\(Reuters\)%20%2D,country's%20athletes%20in%20recent%20months](https://www.reuters.com/article/world/russia-banned-from-pyeongchang-winter-olympics-idUSKBN1DZ2QZ/#:~:text=LAUSANNE%2C%20Switzerland%20(Reuters)%20%2D,country's%20athletes%20in%20recent%20months).
- Keating, S. (2020, November 18). Doping: IOC and WADA Question Why U.S. Sport Exempt from Rodchenkov Act. *Reuters*. Retrieved on 29 February 2024 from: <https://www.reuters.com/article/idUSKBN27Y09X/>.
- LeSueur, S. C.–Rehberger, D. (1988). “Rocky IV, Rambo II, and the Place of the Individual in Modern American Society”. *Journal of American Culture*, Vol. 11, No. 2, 25–33. https://www.academia.edu/10181789/Rocky_IV_Rambo_II_and_the_Place_of_the_Individual_in_Modern_American_Society, Accessed February 27, 2024.
- Lidz, F. (1990, November 12). Rocky the Article: As the Bell Sounds for Round 5 of the Rock Opera, Sylvester Stallone Dreams of a Box-Office Knockout. *Vault*. Published November. Retrieved on 28 February 2024 from: <https://vault.si.com/vault/1990/11/12/rocky-the-article-as-the-bell-sounds-for-round-5-of-the-rock-opera-sylvester-stallone-dreams-of-a-box-office-knockout>.
- Mijić, E. (2012). *Recentna spomenička kultura Zapadnog Balkana: pop-heroji i tradicija*. Beograd: Filozofski fakultet, Odeljenje za etnologiju i antropologiju, Centar za proučavanje folkloru i popularne kulture. Preuzeto 27. februara 2024. sa: <http://iriss.idn.org.rs/1774/1/recentna%20spomenicka%20kultura.pdf>.
- Salyer, J. L. (2009). *Rocky Road: The Hero's Journey of Rocky Balboa Through the Rocky Anthology*. MA thesis. Regent university, School of Communication and the Arts.
- Saravia, J. (2020, February 13). Good vs. Evil: The Construction of Soviet ‘Otherness’ in Rocky IV. *Pop Mec Research Blog*. Retrieved on 27 February 2024 from: 2020. <https://popmec.hypotheses.org/1635>.
- Schickel, R. (1985, December 9). Win the Battle, Lose the War: A Review of *Rocky IV*. *Time*.
- Simkins, C. (April 14, 2022). Report: Black Americans Face Growing Racial Inequalities. *Voice of America*. Retrieved on 22 May 2025 from:

<https://www.voanews.com/a/report-black-americans-face-growing-racial-inequalities/6528972.html>.

Stallone, S. (screenwriter)–Avildsen, J. G. (director). (1976). *Rocky*. Metro Goldwyn Mayer. *Internet Archive*. Retrieved on 5 June 2024 from: [https://archive.org/details/rocky-vi-balboa-2006/Rocky+Deluxe+DVD+Boxset+-+The+Complete+Collection+Part+I%2C+II%2C+III%2C+IV%2C+V+%26+VI+%2B+Extras+\(Alternate+ending+etc\)+DVDRip/Rocky+I/Rocky+I+\(1976\).avi](https://archive.org/details/rocky-vi-balboa-2006/Rocky+Deluxe+DVD+Boxset+-+The+Complete+Collection+Part+I%2C+II%2C+III%2C+IV%2C+V+%26+VI+%2B+Extras+(Alternate+ending+etc)+DVDRip/Rocky+I/Rocky+I+(1976).avi).

Stallone, Sylvester (screenwriter & director). *Rocky IV*. (1985). Metro Goldwyn Mayer. *Internet Archive*. Retrieved on 5 June 2024 from: [https://archive.org/details/rocky-vi-balboa-2006/Rocky+Deluxe+DVD+Boxset+-+The+Complete+Collection+Part+I%2C+II%2C+III%2C+IV%2C+V+%26+VI+%2B+Extras+\(Alternate+ending+etc\)+DVDRip/Rocky+IV/Rocky+IV+\(1985\).avi](https://archive.org/details/rocky-vi-balboa-2006/Rocky+Deluxe+DVD+Boxset+-+The+Complete+Collection+Part+I%2C+II%2C+III%2C+IV%2C+V+%26+VI+%2B+Extras+(Alternate+ending+etc)+DVDRip/Rocky+IV/Rocky+IV+(1985).avi).

The American dream. (n.d.). *Merriam-Webster.com Dictionary*. Retrieved on 1 March 2024 from: <https://www.merriam-webster.com/dictionary/the%20American%20dream>.

Vogler, C. *The Writer's Journey: Mythic Structure for Writers*. (2nd edition). Studio City, CA: Michael Wiese Productions.

Žižek, Slavoj. (2002). *Welcome to the Desert of the Real!*. London/New York: Verso. Retrieved on 23 May 2025 from: <https://archive.org/details/welcometodeserto0000zize/mode/2up>.

Наташа Половина*
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

UDK 821.163.41-32.09 Stanković B.:27-186

Милош Јоцић**
Универзитет у Новом Саду
Филозофски факултет

DOI:10.19090/gff.v50i1.2586
orcid.org/[0000-0002-5960-3629](https://orcid.org/0000-0002-5960-3629)
orcid.org/[0000-0001-8009-135X](https://orcid.org/0000-0001-8009-135X)
Originalni naučni rad

***ПРЕДСТАВЕ ЗАГРОБНОГ ЖИВОТА У ПРИПОВЕЦИ НА ОНАЈ СВЕТ
БОРИСАВА СТАНКОВИЋА У КОНТЕКСТУ АПОКРИФНЕ
ЛИТЕРАТУРЕ***

У раду се разматра апокрифно порекло представа о загробном животу у приповеци *На онај свет* Борисава Станковића. Поред наглашених фолклорних елемената у описима обредне и обичајне праксе везане за погребни церемонијал, који су иначе карактеристични за Станковићеву прозу, у овој приповеци уочава се велики број мотива из старозаветних и новозаветних апокрифа с темом путовања на онај свет и загробног живота: анђео водич (пратилац) на „онај свет“, подела „оног света“ на рај и пакао, учешће добрих и злих духова у људском животу, итд. Управо посредством тих мотива, који суштински указују на универзални страх од смрти, осећање властите грешности и жељу да се дознају тајне загробног живота, постиже се померање фокуса с колективног на индивидуални план. На тај начин скреће се пажња на суочавање јунака са сопственом смртношћу, чак и ако се оно догађа у контексту суочавања са смрћу Другога, због чега ти јунаци престају да буду само припадници традиционалне заједнице која ритуално жали за покојником и почињу да се доимају као индивидуе које освешћивањем сопствене смртности и грешности потврђују своју личну егзистенцију.

Кључне речи: смрт, путовање на „онај свет“, душа, анђео, грех.

Мотив смрти један је од доминантних мотива у прози Борисава Станковића. Готово да нема феномена везаног за смрт који Станковић није тематизовао у својим приповеткама: од односа према властитој смрти, преко суочавања са смрћу Другога, до идеја о загробном животу (Bugarčić, 2007: 110). Премда је стваралаштво Борисава Станковића настало „на размеђи

* natasapolovina@ff.uns.ac.rs

** miloshjocic@ff.uns.ac.rs

традиционалног и модерног“ (Пешикан-Љуштановић, 2009: 76), наглашено присуство фолклора у описима обредне и обичајне праксе, као и начин на који се Станковићеви јунаци односе према смрти (као припадници традиционалне заједнице), упућују на сагледавање овог мотива превасходно у оквирима традиционалног (Bugarčić, 2007: 108). У Станковићевим приповеткама смрт је важан тренутак у животу заједнице, значајан како за судбину појединца, тако и за судбину породице; смрт је догађај који породицу окупља, који може да посведочи о привидном или стварном складу и заједништву (Самарџија, 2018: 314).

Међу приповеткама Борисава Станковића које тематизују смрт (*Наш Божић, Тетка Злата, Покојникова жена, Они, Баба Стана, Наза, Станоја* и др.) посебно се издваја приповетка *На онај свет*, у чијем је средишту антрополошко питање загробне судбине и путовања душе на онај свет. Међутим, иако је искуство привременог боравка на „оном свету“ дато кроз перспективу народних веровања о загробном животу, велики број мотива који се у приповеци јављају заправо је апокрифног порекла.

Када је Стојан Новаковић крајем XIX века приредио и објавио *Житије Светог Василија Новог* као „апокрифну легенду о животу с оне стране гроба“ (Новаковић, 1895: 33), учинио је то, између осталог, и са свешћу о утицају апокрифа на народну традицију, тј. на „легенде о оном свету“ које су код Срба биле изузетно распрострањене. Тако је, по Новаковићевом мишљењу, мисао о седам небеса ушла „у народ“ управо из апокрифне књижевности, преко „попова, калуђера и осталих писмених људи“ (Новаковић, 1895: 43).¹

Тајне онога света биле су тема многих старозаветних апокрифа (*Откровење Варухово, Књига о Еноху, Виђење пророка Исаије*), али је ова тематика била заступљенија у новозаветним апокрифима, међу којима су најзначајнији *Ход Богородице по мукама* и *Откровење апостола Павла*, као и апокрифи који су представљали својеврсне компилације старозаветних и новозаветних апокрифа са сличном тематиком, попут *Анастасија црноризица*. Апокрифни прикази ада, нарочито апокриф *Ход Богородице по мукама*, имали су велики утицај на народно стваралаштво (Новаковић, 1895: 40–41; Петканова, 1978: 234; Милошевић-Ђорђевић, 1971), али и на ликовну

¹ Представа о седам небеса јавља се у старозаветним апокрифима *Виђење Исаијино, Књига о Еноху*, и др.

уметност средњег века.²

Управо се у томе и крије главни разлог популарности апокрифне литературе и њене велике читаности: апокрифи су нудили разрешења неких религијских непознаница, међу којима су свакако највеће биле две – како је настао овај свет и има ли живота после смрти. Апокрифи су, дакле, били „мотивисани потребом да се од божанског откривења има још више, да се задовољи, опет, једна духовна и религиозна радозналост човека који је заиста и озбиљно, а не фиктивно заинтересован за своју вечну судбину, за свој спас у вечности“ (Богдановић, 1991: 59). Тематски и мотивски слични библијским текстовима, ови ванканонски списи су се у начину приказивања догађаја и личности из *Светог писма* ипак разликовали од канонских: апокрифне приче богатије су детаљима, стилски разноврсније и живописније од оних библијских. У библијску причу апокрифи уводе нове мотиве, какви се у одговарајућем контексту у *Светом писму* не појављују (Јовановић, 1997: 113). Све оно што је у библијској причи можда остало недоречено, апокрифи допуњују увођењем нових епизода, често одступајући од канонски установљених сижеа. Отуда су апокрифи читаоце могли привући упечатљивим описима раја и пакла, небеса, путовања душе на онај свет (Јовановић, 2005а: 9), али и тежњом да се идеализовани ликови сакралних списа прикажу као обични људи.³

Прихватљивим се, зато, чини становиште Стојана Новаковића о апокрифним списима са темом загробног живота као о врсти „реакције“ на средњовековну црквену књижевност, која се превасходно бавила дужностима које човек треба да изврши на *овом* свету како би заслужио Царство небеско (Новаковић, 1895: 40). Апокрифна литература настала је управо из потребе да се „замисли“, имагинира тај други свет, ка којем човек у овом животу непрекидно тежи. Постоји, дакле, читава група апокрифа „у којима се говори о небу и земљи, о рају и паклу, о животу и смрти и о животу с оне стране гроба. Та група апокрифа представља културно стање и литерарне појмове средњег вијека оштрије и уочљивије него икакав други приједмет литературе из тијех вијекова“ (Јагић, 1953, 277).

² О утицају *Житија Светог Василија Новог* на ликовну умерност средњег века: Радојчић, 2002.

³ О читаности апокрифне литературе у српскословенској традицији сведочи велики број преписа апокрифних списа насталих у распону од XIII до XVIII века. Апокрифни текстови били су нарочито заступљени у зборницима мешовитог садржаја, намењеним широкој читалачкој публици (Јовановић, 2005а: 45).

Занимљиво је да је готово свим апокрифним списима који за тему имају виђење небеса, загробни живот и путовање душе на онај свет заједнички исти круг мотива: „путник“ на онај свет има свог водича (или пратиоца), најчешће анђела (у великом броју примера то је арханђел Михаило); обећана земља и рајски пејзаж описани су скоро увек на исти начин, преко истог низа детаља (ливада, безбрижна деца која трче, богата трпеза); људска дела на овом свету у великој мери зависе од тзв. добрих и злих духова, односно „левих и десних анђела“, што се на одговарајући начин рефлектује на оном свету; каталошки се набрајају различите врсте мука и мучења кроз које пролазе душе грешника, итд.

Исте мотиве препознајемо и у приповеци *На онај свет*, у приказу визије загробног живота. Иако је тема смрти у приповеци *На онај свет* дата су свој својој комплексности и слојевитости (проблематизује се однос према губитку блиске особе, жаљење као ритуални, али и емотивни чин, смрт као догађај битан за читаву заједницу, итд.), језгро приповетке јесте виђење загробног живота и путовања на онај свет које излаже баба-Магда.

У основи радње приповетке *На онај свет* јесте суочавање са смрћу. Приповедач се враћа у породичну кућу како би се опростио од своје баба-Злате, своје последње блиске сроднице, која лежи на самртном одру. Суочавање са баба-Златином смрћу за унука добија карактер унутрашње борбе, у чијем корену је запитаност над будућношћу. С једне стране, он размишља о празнини која ће наступити на овом свету након Златиног одласка, а с друге стране, ту је вечна и недокучива тајна оног света, питање постојања живота после смрти, које се природно намеће у стању туговања у којем се приповедач налази.

Гледајући баба-Злату на одру, тај „костур“ који се гаси, приповедача обузима жеља да дозна „тајну прошлих и потоњих поколења“, да види „где је и шта је то душа, где је оно ради чега човек живи и пати се“ (Станковић, 1980: 12). Одговор, неочекивано искрен, али за самог приповедача испочетка неуверљив, стиже од баба-Магде: „Иде онамо камо ћемо и сви. Благо њој и њеној души, пролази она сада све што треба да се прође, док се дође до Господа Бога“ (Станковић, 1980: 12). Баба-Магда је, испоставиће се, доживела искуство оног света, јер је „била премрла па после двадесет и четири сата дошла себи“ (Станковић, 1980: 13). Сада, окупљенима око Златине самртне постеље, Магда приповеда о свом „путовању“, о влакну преко којег је прешла да би дошла у рај.

У Маудиној причи разазнају се многи елементи народног веровања,

од начина на који је смрт наговештена, до визија и привиђења који прате прелазак у простор оностраног. Једне зимске вечери, док је била мећава, Магда је лежала загладена у таваницу, када је почело да јој се мути пред очима, а кућне греде почеле да крцкају.⁴ Након што је изгубила свест, нашла се „као на некој ливади“⁵:

Усред ње опружене софре као оно на сабору, поред њих се посадили људи а пред сваким јело и друге ђаконије. Пред једним старцем, баш се добро сећам, беше једна чинија пуна лепог, крупног и белог као снег граха (пасуља). Ливада се пак пружила у недоглед, па се све прелива од оног зеленила и мириса. Тек одједном изникосе нека деца, малечка, пуна, бела. Пуни им скути цвећа, а у крилу држе неке црвене и крупне руже. Почеше да се играју, котрљају. Њихов смех испуни све (Станковић, 1980: 13).

Тек што је угледала некога од својих упокојених ближњих, Магди прилази висок, црн човек, и води је за руку. Она се опире, али човек јој говори да иде „на суд пред Господа Бога“ (Станковић, 1980: 14). Тресући се као у грозници, Магда признаје: „Како да се не тресем и бојим кад идем на инстинктат (саслушање) пред Господа, а не знам ни како ћу да станем, а камо ли да говорим. Страх ме је“ (Станковић, 1980: 15). Тајанствени човек, међутим, уверава Магду да не треба да се плаши Господа уколико није ништа згрешила: „Шта имаш ти да говориш? Све он зна. Ако ниси кога оговарала, просјака напудила, прислушкивала, мешала земљу у брашно па то на зајам давала... неће ти Он ништа. Не бој се!“ (Станковић, 1980: 15).

Ипак, наставак Магдиног путовања уливао је страх:

У томе почесмо да се провлачимо кроз неке тесне и кривудаवे улице, кроз неке плотове и шибље. Док једва дођосмо до неке грдно големе провале у којој се ништа не вишађе, до само црна и као тесто густа помрчина. Ја стадох и устукнух. Преда мном се пружило танко влакно, па се губи у провалији. Почех да се одупирем. Аја, аја! Онај човек узме ме чврсто за руку

⁴ Пуцање кућне греде сматра се једним од предзнака смрти, и треба га протумачити у контексту припрема за напуштање овог и увођење у други свет (Јовановић, 2019: 37–38).

⁵ У народним веровањима онај свет често се замишља управо тако: као лепа, зелена ливада, или као цветна башта, што би одговарало библијским представама раја (Чајкановић, 2023: 61). Према народном веровању, такође, деца су на оном свету одвојена од осталих – играју се на цветној ливади, док је пред одабране мртве постављена софра и они уживају у јелу и пићу (Чајкановић, 2023: 62). Сви поменути мотиви присутни су и у апокрифним списима, па се може претпоставити да су наведене представе апокрифног порекла.

и поведе преко влакна... Леле! Сестре слатке! Онај страх, оне муке и патње што тад осетих! Никад, док сам жива, нећу заборавити! А још мање, кад дођох на средину влакна, кад погледах доле оне казане и ђаволе како трче око ватре и једнако је потпаљују. А пламен, час суне те обасја људе што су у казанима, час се утиша да се ништа не види, до само густа помрчина (Станковић, 1980: 15).

Многи апокрифни списи о виђењу небеса или путовању на онај свет, било да су старозаветни или новозаветни, почињу управо овим мотивом – појавом водича (анђела) који јунака спроводи „с оне стране гроба“.⁶ У *Варуховом откровењу* анђео Господњи стаје пред Варуха и саопштава му да га је Господ послао да му покаже „све тајне Божије“, а потом га узима и одводи „где беше постоље небеско“ (Јовановић, 2005а: 117). *Књига о Еноху* приповеда о двојци „мужева“ златних крила и лица која „као сунце сијаше“, које је Господ послао по Еноха како би га уздигли на небеса (Јовановић, 2005а: 134), а потом га сам архистратиг Господњи Михаило приводи пред лице Божије (Јовановић 2005а: 140). У апокрифу *Исајино виђење* Исаја започиње причу о свом виђењу: „Видех анђела славног, не анђела по слави, које свагда виђах, него са неком великом и светом славом, какву не могу исказати. И узевши ме за руку, поведе ме на висину“ (Јовановић 2005а: 151). У свим поменутих апокрифима јунацима је најављено да је њихово путовање на небеса само привремено, и да их је Господ одабрао да сазнају оно што други не знају.

Слично је и са новозаветни апокрифима о путовању у загробни живот. У апокрифу *Ход Богородице по мукама* Богородица се моли Господу да јој пошаље архистратига Михаила, како би јој показао „небеска и земаљска места“ (Јовановић, 2005б: 377), односно места мучења грешника (Јовановић 2005б: 397). У *Откровењу апостола Павла* анђео се обраћа Павлу речима: „Следи ме, Павле, да ти покажем места светих и да упознаш места

⁶ Исти мотив потврђен је и у народним веровањима: душа на други свет не одлази сама, већ у одређеном тренутку по њу долази тзв. „водицац душе“. Хришћанство улогу водиоца душе поверава Светом Арханђелу, утискујући у претхришћанске обрасце нова значења. Водичи душе су, према веровању, душу доводили пред судије, које су у својим књигама савњивале податке, а уколико би утврдили да се ти подаци не слажу, враћали би душу на овај свет. Душа би у том случају настављала да живи. У народу су кружиле многе приче о томе како су неки људи умирали и одлазили привремено на други свет, а онда се оданде враћали, што је допринело стварању слике о другом свету чак и код оних који у њега нису веровали (Зечевић, 2007: 31).

праведних, и затим ћеш сићи у бездан где је ад. И тамо ћу ти показати душе грешника и места у која се носе“ (Јовановић 2005б: 407).

За разматрање приповетке *На онај свет* у контексту апокрифне књижевности посебно су значајна два апокрифа: *Житије Светог Василија Новог* (који је Стојан Новаковић сматрао „најглавнијим списом“ ове врсте – 1895: 42) и *Анастасија црноризица*. Реч је, наиме, о ретким примерима апокрифа у којима жена преноси своје искуство загробног живота.

У *Житију Светог Василија Новог* говори се о преподобној Теодори, послушници Светог Василија, која се по смрти јавља Василијевом ученику, Светом Григорију, и описује му митарства кроз која је њена душа прошла док није ушла у вечни спокој.⁷ Према Теодорином казивању, свака душа има свог „доброг и рђавог анђела“ који је прате од самог рођења, и на одговарајућим царинама евидентирају њена добра дела и грехе, и то само оне неисповеђене, који су остали неокајани (Новаковић, 1895: 36). Теодора наводи 21 царину кроз коју је њена душа прошла. На свакој од царина царини се одређена врста греха: на првој – клевете, на другој – ругање, на трећој – завист, на четвртој – лаж, итд.

У тренутку разлучења душе од тела, Теодора је крај свог одра видела „мноштво ђавола“⁸:

„И они стадоше грајати и пометњу стварати: једни рикаху као марва и зверови, други лајаху као пси, трећи завијаху као вуци, четврти гроктаху као свиње, и сви бесно гледаху у мене, пређаху ми, наваљиваху на мене шкргућући зубима, жељни да ме одмах прогутају. И спремаху хартије као очекујући долазак неког судије, и отвараху књиге у којима беху описана сва моја зла дела. Тада убога душа моја беше у великом страху и трепету“ (*Житије Светог Василија Новог*, пара. 41).

С десне стране, међутим, Теодори прилазе два светлосна Анђела Божја, у обличју младића несвакидашње лепоте: „Лица им беху веома светла, очи – пуне љубави, коса на глави као снег бела са златастим преливањем, одећа им беше као муња, златним појасима беху крстолико опасани преко груди“ (*Житије Светог Василија Новог*, пара. 41). Док су ђаволи збрајали

⁷ Божјем суду над појединачним душама, после расанка душе с телом, претходе тзв. митарства, односно царине кроз које душа пролази у пратњи анђела, а на којима их зли дуси задржавају и приказују грехе те душе у овоземаљском животу (Тихомиров, 1998: 23).

⁸ Апокрифи су имали важну улогу у формирању сложених представа о ђаволу у словенском културном контексту (Раденковић, 1997: 33).

Теодорине грехе, анђели су сабирали сва њена добра дела за живота, чак и она најситнија, спремајући се да их ставе „на теразије“ насупротив њеним злим делима. Напетост која се ствара између ђаволског и анђеоског деловања над Теодориним одром, драма која се одвија у Теодориној души у тренутку њеног разлучења од тела, објашњава у извесној мери страх од смрти и тзв. „појединачног суда“ кроз који душа пролази.⁹

На сличан начин тематизује се страх од смрти у приповеци *На онај свет*. Страх који Магда осећа гледајући на призоре пакла могао би указивати на привремени статус њене душе, јер грешник којег је Бог већ осудио не осећа ни страх, ни кривицу. Поред тога, могућа сагрешења за живота, која у Магдиној визији набраја њен водич, подсећају на каталоге грехова какве налазимо у апокрифним текстовима, а који су у појединим апокрифима развијени у натуралистичке сцене мучења.¹⁰

Када је реч о мотиву путовања на онај свет, приповетка Борисава Станковића највише сличности показује с апокрифом *Анастасија црноризица*.¹¹ Као и Магда, Анастасија је узнета на небо како би обишла тајанствени простор онога света:

Дође ми непознати човек са небеса по имену Михаило и узме ме за руку и поведе на небеса. Када узиђосмо, рече ми анђео: „Ја те узех из доњег света и поведох на небеса да имаш успомену и да запамтиш, јер ћу те вратити на земљу да известиш шта си видела“ (Јовановић 2005б: 456).

Михаило најпре уводи Анастасију у велику светлост, где „беше безбројно мноштво деце“, а потом јој показује различите муке кроз које пролазе грешници. На крају јој показује рај:

Ту видех маслину са свакојаким плодовима. И видех сва добра која припреми Бог онима који га воле. И ту видех трпезу са свим воћем

⁹ У овом раду нећемо се бавити различитим схватањима односа између душе и тела. О разлучењу душе од тела у оквирима хришћанског учења и традиционалне културе, с прегледом старије литературе: Марјанић, 2004: 208–216. О смрти као путовању душе на онај свет, с прегледом старије литературе: Половина, 2010: 218–240.

¹⁰ Интензитет оваквих сцена засигурно је имао дидактичку улогу и требало је да усмери верника путем подвижништва и добрих дела (Анђелковић, 2019: 294).

¹¹ Претпоставља се да је апокриф настао у Византији крајем X и почетком XI века, као компилација старозаветних (*Варухово откровење*, *Књига о Еноху*) и новозаветних апокрифа (*Откровење апостола Павла*, *Ход Богородице по мукама*, *Посланица Исуса Христа папи римском*), те *Житија Светог Василија Новог* (Јовановић 2005б: 543).

миомирисним, које припремише праведници на овом свету и милостињама и свим добрим делима својим. Близу њих цветаху воћке свим цветовима красним (Јовановић 2005б: 464).

Искуство оностраног које Магда дели с окупљеним слушаоцима призива најдревније представе о смрти као другачијој врсти живота у којем се, на неки начин, потврђује индивидуална егзистенција (Морен, 1981: 27).¹² У приповеци *На онај свет* смрт је представљена као нешто што је слично животу, па се и о самртном часу промишља као о промени стања, о нечему што мења уобичајени поредак у овоземаљском животу. Управо у тој идеји препознаје се архетипски, „праисторијски материјал“ који у себи носи „реалистичку свест о смрти“ – иако смрт нема своје биће, она је ипак стварна, она наступа (Морен, 1981: 28). Смрт није само „природна појава“, која подразумева гашење виталних функција, већ и истовремена промена друштвеног и онтолошког режима: покојник се суочава с искушењима која се тичу његове личне загробне судбине, али се суочава и са заједницом мртвих, која треба да га призна и прихвати (Eliade, 2004: 131–132).

Стога би било, чини се, сувише упрошћено рећи да је Борисав Станковић заинтересован за тему загробног живота само у смислу откривања тајни онога света. Путовање у онострано Станковић ипак посматра под одређеним углом, занимајући се за „међустање“ између живота и смрти, стање које је привремено и самим тим испуњено неизвесношћу.

Лик Магде карактеристичан је за прозу Борисава Станковића: кроз њега се преламају народни обичаји и веровања (Самарџија, 2018: 328–329), који су – без сумње – важни елементи Станковићевог приповедања. Међутим, чак и ако се да приоритет фолклорним оквирима тумачења, у приповеци *На онај свет* сасвим јасно се разазнају мотиви апокрифног порекла, чиме се донекле потврђује да једини додир с апокрифном литературом савремени човек остварује преко усмених предања (Јовановић, 2005а: 10).¹³

¹² У најстаријим забележеним сведочанствима, у којима смрт још увек није постојао као појам за себе, о њој се говорило као о сну, путовању, рођењу, уласку у обитавалиште предака, а најчешће као о свему томе истовремено (Морен, 1981: 27–28).

¹³ Ако знамо да су слободне прераде апокрифа биле распрострањене код Срба и Бугара још од почетка XVIII века (Новаковић, 1895: 43), могло би се претпоставити да се и Борисав Станковић срео с неким верзијама живописних апокрифних представа раја и пакла

Мотивски обрасци и механизми карактеристични за одговарајући тематски круг апокрифних списа искоришћени су, свесно или не, у приповеци *На онај свет*. Управо захваљујући тим средствима, писац је успео да Магдино путовање на онај свет и њен повратак у овоземаљски живот представи не само као део посмртних обичаја и веровања, нити само као догађај значајан за живот заједнице, већ и као „психичку реалност“ која чулима јесте несазнатљива, али је ипак стварно (Jung, 2015: 122). Магда јесте „изабрана“ да се с оног света врати и „пренесе поруку“ својој заједници, али њено искуство је истовремено и дубоко лично. Осећање властите грешности, тесно повезано са свешћу о смрти, први је показатељ индивидуалне свести (Moren, 1981: 256).

Најважнија питања остају увек иста: шта се дешава с душом после смрти тела, има ли живота после смрти? Да ли је могућно суочавање са смрћу без свести о свом индивидуалном „ја“? Баш та вечна, универзална питања омогућила су Борисаву Станковићу да успешно балансира на танком влакну између традиционалног и модерног.

Nataša Polovina
Miloš Jocić

*REPRESENTATIONS OF THE AFTERLIFE IN THE STORY TO THE OTHER WORLD
BY BORISAV STANKOVIĆ IN THE CONTEXT OF APOCRYPHAL LITERATURE*

Summary

The theme of death represents one of the most prominent and structurally significant elements in the narrative prose of Borisav Stanković. While his narratives are deeply rooted in the traditional culture and collective customs of the Serbian people, particularly regarding death and funeral rites, Stanković simultaneously opens a space for an individualized perception of death. This paper focuses on the story *To the Other World*, analyzing its representation of the afterlife through the lens of apocryphal literature and folk belief. The study situates *To the Other World* within the broader context of medieval apocryphal writings, such as *The Life of Saint Basil the New*, *The Vision of Isaiah*, and *The Revelation of Paul*, all of which had a significant influence on both the oral tradition and medieval art. The central argument posits that the visionary experience of one of the female protagonists is structurally and thematically aligned with apocryphal narratives, wherein the protagonist temporarily crosses into the other world and returns to bear witness. The apocryphal framework is not merely used to depict the metaphysical reality of death but also to emphasize its psychological and existential implications, such as fear, the sense of sinfulness, etc. By doing so, Borisav Stankovic successfully navigates the boundary between the traditional and the modern, using ancient spiritual narratives to explore eternal questions of human existence: What happens after death? What becomes of the soul? And how does one confront mortality with an awareness of the self?

Keywords: death, journey to the other world, soul, angel, sin.

ЛИТЕРАТУРА

- Анђелковић, М. (2019). Плач и жалост у апокрифу *Ход Богородице по мукама*. *Наслеђе*, 43, 291–301.
- Богдановић, Д. (1980). *Историја старе српске књижевности*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Bugarčić, K. (2007). Motiv smrti u pripovetkama Borisava Stankovića. *Polja*, LII/443, 102–110.
- Elijade, M. (2004). *Sveto i profano*. Beograd: Alnari –Tabernakl.
- Зечевић, С. (2007). *Култ мртвих код Срба*. Београд: Службени гласник.
- Житије Светог Василија Новог*. Преузето 20. маја 2025. са <http://svetosavlje.org>
- Jagić, V. (1953). *Članci iz „Književnika“: Historija književnosti naroda hrvatskoga i srpskoga*. Zagreb: Jugoslovenska akademija znanosti i umjetnosti.
- Јовановић, Б. (2019). *Српска књига мртвих*. Београд: Дерета.
- Јовановић, Т. (1997). Мотив стварања у апокрифима (Према српским преписима). У: Ређеп, Ј. (уред.) *Научни састанак слависта у Вукове дане*, 26/1 (*Српска књижевност и Свето писмо*), 113–121.
- Јовановић, Т. (прир.) (2005а). *Апокрифи старозаветни*. Београд: Просвета–Српска књижевна задруга.
- Јовановић, Т. (прир.) (2005б). *Апокрифи новозавети*. Београд: Просвета–Српска књижевна задруга.
- Jung, K. G. (2015). *Arhetipovi i kolektivno nesvesno*. Beograd: Narodna knjiga – Miba Books.
- Marjanić, S. (2004). Južnoslavenske folklorne koncepcije drugotvorenja duše i zoopsihonavigacije/zoometempsihoe. *Kodovi slovenskih kultura*, 9, 208–248.
- Милошевић, Ђорђевић, Н. (1971). *Заједничка тематско-сижејна основа српскохрватских неисторијских епских песама и прозне традиције*. Београд: Филолошки факултет.
- Moren, E. (1981). *Čovek i smrt*. Beograd: BIGZ.
- Новаковић, С. (1895). Живот Св. Василија Новог. *Споменик СКА*, XXIX, 33–113.
- Петканова-Тотева, Д. (1978). *Апокрифна литература и фолклор*. Софија: Издателство наука и изкуство.

- Пешикан Љуштановић, Љ. (2009). *Усмено у писаном*. Београд: Београдска књига.
- Половина, Н. (2010). *Топос путовања у српским биографијама XIII века (Доментијан и Теодосије)*. Нови Сад: Академска књига.
- Раденковић, Љ. (1997). Представе о ђаволу у веровањима и фолклору балканских Словена. *Зборник Матице српске за славистику*, 53, 15–38.
- Радојчић, С. (2002). *Текстови и фреске*. Горњи Милановац: Лио.
- Самарција, С. (2018). *Реч у времену (Усмено стваралаштво и епохе српске књижевности)*. Београд: Српска књижевна задруга.
- Станковић, Б. (1980). *Печал*. Београд: Просвета.
- Тихомиров, Е. (1998). Приказ појединачног суда – митарства. У: Србуљ, Ј. (уред.) *Господ није створио смрт*. Београд: Православна мисионарска школа при храму Светог Александра Невског.
- Чајкановић, В. (2023). *Стара српска религија и митологија*. Београд: Укронија.

ПРИКАЗИ

UDK 821.112.2.09"19/20"(049.3)

DOI: 10.19090/gff.v50i1.2587

orcid.org/0000-0001-5510-0701

Приказ

ЗАТАШКАНА КОЛОНИЈАЛНА ПРОШЛОСТ НЕМАЧКОГ ЦАРСТВА*

(Наташа Ракић, *Намибија: сећање на колонијалну прошлост у савременом немачком роману*, Крагујевац: ФИЛУМ 2024, стр. 288)

Постколонијалне студије развиле су се крајем двадесетог века, произашавши из промишљања француске Фукоове (Michel Foucault, 1926–1984) филозофске школе о питањима дискурса и моћи, с једне стране, и Деридине (Jacques Derrida, 1930–2004) деконструкције структуралистичких бинарних опозиција, с друге стране. О реалном искуству из перспективе потлачених писао је још теоретичар Франц Фанон (Frantz Fanon, 1925–1961), претеча и узор за главне представнике постколонијалних студија, палестинско-америчког професора компаративне књижевности Едварда Саида (Edward Said, 1935–2003), индијске теоретичарке Гајатри Чакраворти Спивак (Gayatri Chakravorty Spivak, 1942), која је преводила Дерида, и Хоми К. Бабе (Homi K. Bhabha, 1949), с којим се повезују концепти хибридности, мимикрије и трећег простора. Циљ и мисија постколонијалних студија јесте да се превазиђе дубоко укореењени дуализам и супротстављеност Истока и Запада, Севера и Југа, као и пратеће предрасуде, стереотипи и проблематичан однос према Другом и Страном, који доприносе подељености, неповерењу и неједнакости међу људима. Постколонијалне студије су врло брзо преузете у филологију, односно науку о језику, науку и књижевности, као и интердисциплинарне области попут науке о култури (културологија) и науке о превођењу (транслатологија). У оквиру постколонијалних истраживања скреће се пажња на (зло)употребу језика и књижевности, као и на манипулацију медија која се огледа у избору и садржини референтних текстова. Тако, на пример, у области колонијалног превођења често ни није реч о превођењу, већ о манипулацији, чак и фалсификовању оригинала с намером да се оправда насиље над

колонизованима.

Будући да су Енглеска и Француска представљале највеће колонијалне силе којима су се касније придружиле Шпанија и Португал, постколонијалне студије су нарочито присутне у англистици и романистици, док су у германистици, с обзиром на малобројне успехе Немачког царства у колонизацији, остале у одређеној мери скрајнуте. Међутим, у новије време почиње да се више говори о немачкој колонијалној прошлости и појављују се назнаке постколонијалних студија и у проучавању немачког језика, књижевности и културе. Као инострана или интеркултурна германистика, германистика у Србији се до сада тек спорадично бавила тим питањем, тако да монографија др Наташе Ракић представља прву озбиљну и детаљну студију на ову тему, што је чини изузетно значајним доприносом проучавању немачке књижевности и културе у Србији.

Монографија *Намибија: сећање на колонијалну прошлост у савременом немачком роману* садржи 288 страна и једну фотографију која приказује споменик у Виндхуку (Намибија), подигнут у знак сећања на жртве геноцида у овој афричкој земљи. Текст је распоређен у десет поглавља, почев од Увода у којем се излажу проблематика, циљ и структура монографије. Потом следи поглавље „Изазови (пост)колонијалних студија“ у којем се излажу развој и перспективе германистичких (пост)колонијалних студија, као и (пост)колонијална корелација између Немачке и Намибије, која је мало позната широј јавности. Како се истиче у сегменту „Африка у немачком (пост)колонијалном дискурсу“, у свести Немаца су се истовремено неговале идеје о њиховој улози спасиоца и освајача наспрам становништва које је на крају ипак требало истребити ради сопствене потребе за простором. Водећи се том намером, Немци уопште нису имали – нити су покушавали да стекну – јасну и реалну слику о Африци и Африканцима, што се нарочито огледа и у њиховом литерарном стваралаштву (поглавље „Немачко-намибијски рат у немачкој (пост)колонијалној књижевности“), као и у поступцима према афричким племенима (поглавље „Колонијална политика немачке империје – пример Намибије“). Из тог разлога је и дуго трајало суочавање са колонијалним злочинима, којих из перспективе великог броја Немаца није ни било.

Као ретке и изузетно занимљиве примере (пост)колонијалног дискурса у новијој немачкој књижевности, др Наташа Ракић представља три текста, непозната српским читаоцима. У поглављу „Уве Тим – етнографски поглед на немачку прошлост“ ауторка анализира пример (пост)колонијалног

романа написаног из перспективе Европљанина, истакнутог немачког писца, Уве Тима (Uwe Timm, 1940). Иако је роман *Моренга* (1978) његово мање познато дело, представља вредан и редак допринос немачкој постколонијалној књижевности. У сегменту „Гизелхер В. Хофман – хроничар намибијске пустиње“ др Ракић представља намибијског аутора немачког порекла који је живео и у Намибији и у Европи, но због свог хибридног идентитета није прихваћен ни као немачки нити као намибијски писац. Његов роман *Tixe vampe (Die schweigenden Feuer)*, 1994) тешко може да се одреди као (пост)колонијални, будући да је тежиште на исписивању историје народа Хереро све до њиховог коначног истребљења. У поглављу „Герхард Зајфрид – савремени писац колонијалних романа“ дат је осврт на поразну чињеницу да колонијални дискурс и колонијална књижевност нису (само) део немачке прошлости, већ и садашњости, будући да је Зајфридов колонијални роман *Хереро* објављен у 21. веку (2003). Како се истиче у Закључку, заправо је само Тимов роман пример постколонијалне немачке књижевности. Након резимеа анализе сва три дела, износе се перспективе германистичких (пост)колонијалних студија у светлу односа између Немачке и Намибије, који је био и остао проблематичан. На крају монографије се налази списак литературе који обухвата референце новијег датума на немачком, енглеском и српском језику, што сведочи о актуелности коришћеног материјала, као и озбиљном приступу расветљавању изузетно значајне теме из различитих перспектива. Саставни део текста произашлог из вишегодишњег истраживања за потребе докторске дисертације чине и Садржај и Белешка о ауторки.

Монографија представља изузетно значајан и иновативан допринос савременој српској германистици, будући да уводи непозната књижевна дела у српску (страну) филологију, као и један маргинализован приступ у проучавању немачке културе и књижевности који је нарочито актуелан у време политичких и географских превирања и сталних миграција. У глобализованом друштву савременог света прикривена историја, непризната одговорност и кривица представљају препреку за интеркултурну комуникацију и интеркултурне односе засноване на међусобном разумевању и поштовању. Из тог разлога нам је потребно више студија као што је ова.

На крају, књигу *Намибија: сећање на колонијалну прошлост у савременом немачком роману* ауторке др Наташе Ракић препоручујем пажњи не само филолога, већ и проучавалаца других области у оквиру друштвено-хуманистичких наука, као и сваком читаоцу кога занима једно од најмрачнијих поглавља у мрачној историји западне цивилизације и њеног

односа према „црном“ континенту. Чак и овај назив представља пројекцију сопствене таме на Другога, једну од бројних проблематичних одлика колонијалног дискурса, чврсто укорененог у вишевековном евроцентризму.

Николина Н. Зобеница*

* nikolina@ff.uns.ac.rs

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду

УПУТСТВО ЗА ПРИПРЕМУ РУКОПИСА ЗА ШТАМПУ

Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду објављује оригиналне научне, прегледне научне и стручне радове из области филолошких, лингвистичких и друштвених наука. Радови који су већ објављени или понуђени за објављивање у некој другој публикацији не могу бити прихваћени, као ни они који не задовољавају научне критеријуме. Ако је рад био изложен на научном скупу, или је настао као резултат научног пројекта, тај податак ваља навести у напомени на дну насловне странице текста.

Аутор је дужан да поштује научне и етичке принципе и правила приликом припреме рада у складу са међународним стандардима. Предајом рада аутор гарантује да су сви подаци у раду тачни, како они који се односе на истраживање, тако и библиографски подаци и наводи из литературе. Радови се пре рецензирања подвргавају провери на плагијат.

Годишњак објављује радове наставника и сарадника Факултета као и аутора по позиву Уређивачког одбора из иностранства и других универзитета из земље. У Годишњаку Филозофског факултета се објављују радови са највише три коаутора. Свако може да понуди само један рад за објављивање, било да је једини аутор или коаутор. Аутори могу једном да објаве прерађени део из своје докторске дисертације, с тим што поклапање с изворним текстом не сме бити више од 30%. Уколико је аутор докторанд, може предати рад који је настао у коауторству са бар још једним искусним научником или ментором или рад за који је добио препоруку ментора (предаје се писмено у слободном формату уз сам рад).

Предаја рукописа

Радови се предају у електронском облику у .doc или .docx формату на web страници часописа <http://godisnjak.ff.uns.ac.rs> уз обавезну претходну регистрацију. Рад се предаје у неколико корака:

1. Одабир секције и унос основних информација о предаји.
2. Достављање докумената: потребно је доставити засебно
 - „насловну страну” са обавезним навођењем ORCID броја аутора;
 - рукопис који садржи све илустрације (слике и графиконе); поред тога још и
 - илустрације у одвојеним фајловима.
3. Унос метаподатака: потребно је унети
 - наслов рада на српском и енглеском
 - апстракт на српском и енглеском
 - све ауторе и коауторе
 - језик рада

- установе подршке (уколико је рад резултат рада на пројекту) на српском и енглеском
- референце (све референце морају бити одвојене празним редом).

Рецензирање

Поступак рецензирања је анониман у оба смера, стога аутори морају да уклоне све информације из текста, одн. фајла на основу којих би могли да буду идентификовани, и то на следеће начине:

а) анонимизацијом референци које се налазе у тексту и које су ауторове, б) анонимизацијом референци у библиографији,

в) пажљивим именовањем фајлова, како се не би видело ко је творац (нпр. File > Check for Issues > Inspect Document > Document Properties and Personal Information > Inspect > Remove All > Close).

Радове рецензирају два квалификована рецензента, и то један интерни, са Филозофског факултета, а други рецензент је екстерни.

Аутор се аутоматски обавештава о томе да ли је његов чланак прихваћен за објављивање или не чим се процес рецензирања заврши. Процес рецензирања подразумева проналажење два рецензента, њихово оцењивање рада, ауторске исправке (ревизије) уколико су захтеване од стране рецензената и уколико је потребно, још једно читање рада од стране рецензената, а завршава се предајом коначне верзије рада која је спремна за процес лектуре и даље припреме за објављивање. Уколико један од рецензената да позитивну, а други негативну оцену проналази се трећи рецензент који даје коначну оцену рада. Уколико се категорије рада коју рецензенти одреде не слажу, проналази се трећи рецензент који чија оцена одлучује којој категорији рад припада. Рок за објављивање прихваћених радова је најкасније 12 месеци од предаје коначне верзије рукописа. Аутор је дужан да у року од 5 дана уради коректуру рада, уколико је то од њега затражено.

Језик и писмо

Радови се публикују на свим језицима који се изучавају на Филозофском факултету у Новом Саду (српски, мађарски, словачки, румунски, русински, руски, немачки, енглески, француски), и то латиничним писмом, изузев радова на руском који се штампају ћирилицом, али и код њих референце морају да стоје латиницом (због захтева иностраних база за индексирање часописа), док се у загради наводи да је библиографска јединица објављена ћирилицом.

Форматирање текста

Текстови се пишу у програму Microsoft Word, фонтом Times New Roman. Величина фонта основног текста је 12 (сем код блок цитата, односно цитата од преко 40 речи, где величина фонта износи 11). Проред основног текста је 1,15. Сваки први ред новог пасуса је увучен (Paragraph/Indentation/Special: First line 12.7 m), а текст треба изравнати са обе стране („justify”). Не треба делити речи на крају реда на слоге. Странице треба да буду нумерисане, а формат странице је А4.

За фусноте се користе арапски бројеви, од 1 па надаље (осим првих двеју означених звездicom – које се прикључују имену првог аутора, односно наслову рада). Фусноте се пишу величином фонта 10.

Графички прилози треба да буду црно-бели и уређени у изворном формату. Њихову величину и сложеност треба прилагодити формату часописа, како би се јасно видели сви елементи.

Радови који не задовољавају формалне стандарде не могу да уђу у поступак рецензирања.

Насловна страница

Сви радови имају насловну страницу која треба да у горњем левом углу садржи име(на) аутора са именом институције, испод тога пун наслов прилога центрирано, верзалом, затим број карактера текста (укључујући фусноте и референце) и фусноту која је обележена звездicom (*, **). Звездика (*) која се налази иза имена јединог или првог аутора односи се на прву фусноту на дну странице која садржи e-mail адресу аутора, а две звезде (**) се додају иза наслова рада и односе се на другу фусноту, која треба да садржи име и број пројекта, захвалницу, напомену да је рад излаган на научном скупу итд. Иза насловне стране следи прва страна текста, са идентично наведеним насловом рада а затим остали елементи рада.

Структура чланка

Рукопис понуђен за штампу треба да има следеће елементе: име и презиме аутора, институцију у којој је запослен, наслов рада, сажетак, кључне речи, текст рада, резиме и научни апарат (редоследом којим су овде наведени).

Изворни, тј. *оригинални научни рад* мора јасно да представи научни контекст питања које се разматра у раду, уз осврт на релевантне резултате из претходних истраживања, затим опис корпуса, методологију и циљеве истраживања, анализу корпуса, односно истраженог питања уз обавезан закључак са јасно представљеним резултатима истраживања.

Прегледни научни рад треба да пружи целовит и критички приказ одређеног научног проблема као и критички однос према релевантној литератури (са посебним освртом на разлике и недостатке у тумачењу резултата), и теоријски заснован став аутора.

Стручни чланак треба да буде приказ резултата развојних а не фундаменталних истраживања, ради примене у пракси и ширења већ познатих знања, ставова и теорија, с нагласком на употребљивости резултата. Поред теоријског ретроспективног и експликативног дела, овакви чланци треба да садрже аналитичко експериментални део у којем се решавају задати проблеми, доказују хипотезе. Такви радови треба да садрже и део у којем се нуде могућа решења актуелног проблема.

Наслов рада

Наслов треба да што верније опише садржај чланка, треба користити речи прикладне за индексирање и претраживање у базама података. Ако таквих речи у наслову нема, пожељно је да се наслову дода поднаслов.

Апстракт и кључне речи, резиме

Пре основног текста рада, испод наслова, следи апстракт, кратак информативан приказ садржаја чланка, који читаоцу омогућава да брзо и тачно оцени његову релевантност. Апстракт се пише на језику основног текста у једном параграфу, и то не дужи од 200 речи, величином фонта 10, са проредом 1.15. Саставни делови апстракта су циљ истраживања, методи, резултати и закључак. У интересу је аутора да апстракт садржи термине који се често користе за индексирање и претрагу чланака. Испод апстракта са насловом Кључне речи: треба навести од пет до десет кључних речи (то треба да буду речи и фразе које најбоље описују садржај чланка за потреба индексирања и претраживања).

Резиме на енглеском језику се пише на крају текста, а пре литературе, величином фонта 10, са проредом 1.15. Наслов резимеа на енглеском је исписан верзалом, центрирано. У резимеу се сажето приказују проблем, циљ, методологија и резултати научног истраживања, у не више од 500 речи. Резиме не може бити превод апстракта са почетка рада, већ сложенији и другачије формулисан текст. Затим с ознаком Keywords: следе кључне речи на енглеском (до 10 речи).

Уколико је рад на страном језику, резиме је на српском, а ако је рад на мађарском, словачком, румунском или русинском језику, поред резимеа на енглеском следи резиме и кључне речи на српском.

Обим текста

Минимална дужина рада је 20.000, а максимална 32.000 карактера, укључујући апстракт, резиме и литературу. Радови који не задовољавају дате оквире неће бити узети у разматрање.

Основни текст рада

Основни текст се пише величином фонта 12. Наслови поглавља се наводе верзалом центрирано, а поднаслови унутар поглавља курсивом.

Табеле и графикони треба да буду сачињени у Word формату. Свака табела треба да буде означена бројем, са адекватним називом. Број и назив се налазе изнад табеле/графикана.

У подбелешкама, тј. фуснотама, које се означавају арапским бројевима дају се само коментари аутора, пишу се фонтом величине 10. Изузетак у погледу начина означавања фусноте јесу прве две.

Скраћенице треба избегавати, осим изразито уобичајених. Скраћенице које су наведене у табелама и сликама треба да буду објашњене. Објашњење (легенда) се даје испод табеле или слике.

Цитирање референци унутар текста

Цитати се дају под двоструким знацима навода (у раду на српском „...“, у радовима на другим језицима у складу с одговарајућим правописом), а цитати унутар цитата под једноструким знацима навода (‘...’). Коришћени извор наводи се унутар текста тако што се елементи (презиме аутора, година издања, број странице на којој се налази део који се цитира) наводе у заградама и одвајају зарезом и двотачком (Bugarski, 1998: 24). Цитирани извори се наводе на крају реченице, непосредно пре тачке.

Ако цитат који се наводи у тексту садржи више од 40 речи не користе се знакови навода, већ се цитат пише у посебном блоку, лева маргина (Paragraph/Indentation/Left) је код таквих цитата увучена на 1,5 цм, а фонт је величине 11, на крају се у загради наводи извор. Размак пре и после блок цитата (Paragraph/Spacing/Before и After) је 6 пт.

Кад се аутор позива на рад са 3–5 аутора, приликом првог навођења таквог извора потребно је набројати све ауторе: (Rokai–Đere–Pal, & Kasaš, 2002). Код каснијих навођења тог истог извора навести само првог аутора и додати „и др.“ уколико је публикација на српском или „et al.“ ако је писана на страном језику: (Rokai и др., 1982).

Уколико рад има 6 и више аутора, при првом и сваком даљем навођењу тог рада ставити само првог аутора и додати „и др.“ ако је публикација писана на српском или „et al.“ ако је књига писана на страном језику.

Када се цитира извор који нема нумерисане странице (као што је најчешће случај са електронским изворима), користе се број параграфа или наслов одељка и број параграфа у том одељку: (Bogdanović, 2000, пара. 5), (Johnson, 2000, Conclusion section, para. 1).

Ако рад садржи две или више референци истог аутора из исте године, онда се после податка о години додају словне ознаке „а“, „б“ итд. (Торма, 2000а) (Торма, 2000б). Студије истог аутора наводе се хронолошким редом: (Halle, 1959; 1962).

Ако се упућује на више студија различитих аутора, податке о сваком следећем одвојити тачком и зарезом (From, 2003; Nastović, 2008), студије се наводе такође хронолошким редом.

Литература

У списку литературе наводе се само референце на које се аутор позвао у раду и то по абecedном реду презимена првог аутора. Референце морају бити исписане Романским писмом, уколико је рад штампан ћирилицом, поред латиничног навођења у загради треба да стоји податак да је оригинални рад објављен ћирилицом. Фонт је величине 12, а облик навода „висећи“ (Hanging) на 1,5 цм, као у следећим примерима:

Књиге (штампани извори) Књиге са са једним аутором

Lukić, R. (2010). *Revizija u bankama*. Beograd: Centar za izdavačku delatnost Ekonomskog fakulteta u Beogradu.

Уколико рад садржи неколико референци чији је први аутор исти, најпре се наводе радови у којима је тај аутор једини аутор, по растућем редоследу година издања, а потом се наводе радови у односу на абecedни ред првог слова презимена другог аутора (уколико има коауторе).

Књига са више аутора

Када је у питању више аутора, наводе се сви, с тим што се пре последњег презимена додаје амперсенд, односно „&”. Ако има више од седам аутора, наводи се првих шест, затим се пишу три тачке и на крају последњи аутор:

Đorđević, S.–Mitić, M. (2000). *Diplomatsko i konzularno pravo*. Beograd: Službeni list SRJ.

Rokai, P.–Đere, Z.–Pal, T. & Kasaš, A. (2002). *Istorija Mađara*. Beograd: Clio.

Књига са уредником или приређивачем, зборник радова

Ако је књига зборник радова са научног скупа или посвећен једној теми, као аутор наводи се приређивач тог дела и уз његово презиме и иницијал имена у загради додаје се „уред.” или „прир.” односно „ed.” ако је књига писана на страном језику.

Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000–2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije.

Чланак из зборника

Radović, Z. (2007). Donošenje ustava. U: Đurković, M. (ured.) (2007). *Srbija 2000– 2006: država, društvo, privreda*. Beograd: Institut za evropske studije. 27– 38.

Чланак из научног часописа

Đurić, S. (2010). Kontrola kvaliteta kvalitativnih istraživanja. *Sociološki pregled*, 44, 485–502.

Чланак из магазина

Чланак из магазина има исти формат као кад се описује чланак из научног часописа, само што се додаје податак о месецу (ако излази месечно) и податак о дану (ако излази недељно).

Bubnjević, S. (2009, decembar). Skriveni keltski tragovi. *National Geographic Srbija*, 38, 110–117.

Чланак из новина

За приказ ових извора треба додати податак о години, месецу и дану за дневне и недељне новине. Такође, користити „str.” (или „p.” ако су новине на страном језику) код броја страна.

Мишић, М. (1. feb. 2012). Ju-Es stil smanjio gubitke. *Politika*, str. 11.

А ако се не спомиње аутор чланка:

Straževica gotova za dva meseca. (1. feb. 2012). *Politika*, str. 10.

Онлајн извори

Кад год је могуће, треба уписати DOI број. Овај број се уписује на крају описа без тачке. Ако DOI није доступан, треба користити URL.

Чланак из онлајн научног часописа

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. doi:10.1186/1745-6150-1-5

Ако чланак нема DOI број, може се користити URL адреса:

Stankov, S. (2006). Phylogenetic inference from homologous sequence data: minimum topological assumption, strict mutational compatibility consensus tree as the ultimate solution. *Biology Direct*, 1. Preuzeto sa <http://www.biology-direct.com/content/1/1/5>

Е-књиге

При цитирању књига или поглавља из књига која су једино доступна „онлајн”, уместо податка о месту издавања и издавачу ставити податак о електронском извору из ког се преузима:

Milone, E. F.–Wilson, W. J. F. (2008). Solar system astrophysics: background science and the inner solar system [SpringerLink version]. doi: 10.1007/978- 0-387-73155-1

Веб сајм

Податак о години односи се на датум креирања, датум копирања или датум последње промене.

Kraizer, S. (2005). Safe child. Preuzeto 29. februara 2008, sa <http://www.safechild.org/>
Penn State Myths. (2006). Preuzeto 6. decembra 2011, sa <http://www.psu.edu/ur/about/myths.html>

Страна унутар веб сајта:

Global warming solutions. (2007, May 21). U: Union of Concerned Scientists. Preuzeto 29. februara 2008, sa http://www.ucsusa.org/global_warming/solutions

Блог и вики:

Jeremiah, D. (2007, September 29). The right mindset for success in business and personal life [Web log message]. Preuzeto sa <http://www.myrockcrawler.com>

Happiness. (n.d.). U: Psychwiki. Preuzeto 7. decembra 2009 sa <http://www.psychwiki.com/wiki/Happiness>

Video post (YouTube, Vimeo и слично)

За податак о аутору изма се презиме и име аутора (ако је тај податак познат) или име које је аутор узео као свој алијас (обично се налази поред „uploaded by” или „from”):

Triplexity. (1. avgust 2009). Viruses as bionanotechnology (how a virus works) [video]. Preuzeto sa <http://www.youtube.com/watch?v=MBIZI4s5NiE3>.

Необјављени радови

За резимее са научног скупа, необјављене докторске дисертације и сл. – уколико је навођење таквих радова неопходно, треба навести што потпуније податке.

Smederevac, S. (2000). Istraživanje faktorske strukture ličnosti na osnovu leksičkih opisa ličnosti u srpskom jeziku (Nepublikovana doktorska disertacija). Filozofski fakultet, Univerzitet u Novom Sadu, Novi Sad.

Рукописна грађа наводи се према аутору рукописа, а уколико аутор рукописа није познат, према наслову. Уколико рукопис нема наслов, наслов му даје онај који о њему пише. Следећи елемент је време настанка текста, затим место и назив институције у којој се рукопис налази, сигнатура и фолијација.

Уредништво часописа *Годишњак Филозофског факултета у Новом Саду*

УНИВЕРЗИТЕТ У НОВОМ САДУ

ФИЛОЗОФСКИ ФАКУЛТЕТ

Др Зорана Ђинђића 2.

21000 Нови Сад

Tel: +381214853900

www.ff.uns.ac.rs

Припрема за штампу и дизајн корица

Проф. др Ивана Иванић

ЦИП – Каталогизација у публикацији

Библиотека Матице српске, Нови Сад

1+80/82(058)

ГОДИШЊАК Филозофског факултета у Новом Саду = Annual review of the Faculty of Philosophy /главни и одговорни уредници: Александра Блатешић, Снежана Божанић – 1956, књ.1-1975. књ.18-1990. књ. 19- . Нови Сад: Филозофски факултет, 1956-1975; 1990- . – 23 цм.

Годишње. – текст и сажети на српском и на страним језицима.

– Прекид у издавању од 1976. до 1989. год.

ISSN 0374-0730 (Штампано издање)

ISSN 2334-7236 (Online)

COBISS.SR-ID 16115714
